

ISSN 2225-6725

DOI: 10.31498/2225-6725

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Державний вищий навчальний заклад
«ПРИАЗОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
(ДВНЗ «ПДТУ»)

ВІСНИК
ПРИАЗОВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО ТЕХНІЧНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ
Серія: Економічні науки

Збірник наукових праць

Випуск 38

Маріуполь, 2023

**DEPARTMENT OF EDUCATION SCIENCE OF UKRAINE
State higher educational establishment
«PRIAZOVSKYI STATE TECHNICAL UNIVERSITY»
(SHEE "PSTU")**

**REPORTER
OF THE PRIAZOVSKYI STATE TECHNICAL UNIVERSITY
Section: Economic sciences**

Collection of scientific works

Issue 38

Mariupol, 2023

УДК 06. 055.2

Вісник Приазовського державного технічного університету. Серія: Економічні науки: Зб. наук. праць. –Дніпро: ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет», Вип. 38. – 2023. – 114 с.

Поточний випуск http://journals.uran.ua/ves_pstu/issue/view/16328

У збірнику розміщено статті, в яких узагальнені результати наукових досліджень працівників вищих навчальних закладів України, академічних і галузевих наукових організацій, провідних підприємств провідних галузей промисловості країни, співробітників міжнародних, державних і регіональних організацій, органів влади, що займаються питаннями розвитку теоретичних і практичних аспектів економіки та інтелектуальної власності. Збірник призначений для науковців, фахівців, які вивчають і досліджують економічні процеси, викладачів, аспірантів, студентів.

Збірник зареєстровано як засіб друкованих медіа. Рішення № 1821 Національної ради України з телебачення та радіомовлення від 21.12.2023 (Протокол № 31)

Офіційний сайт збірника https://journals.uran.ua/ves_pstu

Збірник видається два рази на рік.

Рекомендовано до друку Вченою Радою ДВНЗ «ПДТУ», протокол № 12 від 25.05.2023 року.

Адреса редакції збірника: ДВНЗ «ПДТУ», корпус 12, кабінет 314, пр. Дмитра Яворницького, 19, м. Дніпро, 49005

+ 380982589447

Е-mail: vestnik.pstu@gmail.com (для листування)

Сайт збірника: https://journals.uran.ua/ves_pstu

©ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет» (ДВНЗ «ПДТУ»), 2023

© Колектив авторів, 2023

УДК 06. 055.2

REPORTER OF THE PRIAZOVSKYI STATE TECHNICAL UNIVERSITY Section: Economic sciences: Collection of scientific papers. – Dnipro: SHEI «PSTU», 2023. – Issue. 38. – 114 p.

Current issue http://journals.uran.ua/ves_pstu/issue/view/16328

The collection contains articles that summarize the results of scientific research conducted by employees of higher educational institutions in Ukraine, academic and sectoral research organizations, leading enterprises in the country's key industries, employees of international, state, and regional organizations, and authorities dealing with the development of theoretical and practical aspects of the economy and intellectual property. The collection is intended for scientists, specialists studying and researching economic processes, teachers, graduate students, and students.

The collection is registered as a means of printed media. Decision No. 1821 of the National Council of Ukraine on Television and Radio Broadcasting dated 21.12.2023 (Protocol No. 31)
The collection is published once or twice a year.

Founder and Publisher: State Higher Educational Institution «Pryazovskyi State Technical University»
Approved for publication by the decision of the Academic Council of the State Higher Educational Institution «Pryazovskyi State Technical University», record No. 12, 25.05.2023

Editorial address of the collection: PSU, building 12, room 314, 19 Dmytra Yavornytskoho Ave, Dnipro, 49005

+38 (098) 258 94 47 Kapranova Larysa

E-mail: vestnik.pstu@gmail.com (for article submission)

Collection website: https://journals.uran.ua/ves_pstu

Publication archive:

[http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=juu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=PREF=&S21COLORTERMS=0&S21STR=VPDTU_ek#gsc.tab=0)

[bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=juu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=PREF=&S21COLORTERMS=0&S21STR=VPDTU_ek#gsc.tab=0](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=juu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=PREF=&S21COLORTERMS=0&S21STR=VPDTU_ek#gsc.tab=0)

©PSU "Pryazovskyi State Technical University" (PSTU), 2023
©Collective of Authors, 2023

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Editor in Chief	
Олена ХАДЖИНОВА Olena KHADZHYNova	В.о. ректора ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет», професор, доктор економічних наук, Дніпро Acting Rector of SHEI «Pryazovskyi State Technical University», Professor, Doctor of Economic Sciences, Dnipro
Deputy Chief Editor	
Лариса КАПРАНОВА Larysa KAPRANOVA	Завідувач кафедри економічної теорії та підприємництва, ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет», доцент, к. е. н., Дніпро, відповідальний секретар Head of the Department of Economic Theory and Entrepreneurship, SHEI «Pryazovskyi State Technical University», PhD, Associate Professor, Dnipro
Members of the Editorial Board	
Михайло ВЕРЕСКУН Mykhaylo VERESKUN	Директор навчально – наукового інституту сучасних технологій, доцент, доктор економічних наук, ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет», м. Дніпро, Україна Director of the Educational and Scientific Institute of Modern Technologies, Associate Professor, Doctor of Economic Sciences, SHEI «Pryazovsky State Technical University», Dnipro, Ukraine
Гіулі ГІГУАШВІЛІ Giuli GIGUASHVILI	Професор, факультет соціальних наук, бізнесу и права, Горійський державний педагогічний університет, м. Горі, Грузія, д. е. н. Professor, Faculty of Social Sciences, Business and Law, Gori State Teaching University, Doctor of Economic Sciences, Gori, Georgia
Евеліна КАМИШНИКОВА Evelina KAMYSHNYKOVA	Професор кафедри економіки підприємств, доктор економічних наук, професор, ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет», Дніпро, Україна Professor of the department of Enterprise Economics, doctor of economic sciences, professor, SHEI «Pryazovsky State Technical University», Dnipro
Лідія ГОРОШКОВА Lidiya HOROSHKOVA	Професор кафедри екології Національного університету «Києво-Могилянська академія», доктор економічних наук, професор, м. Київ, Україна Professor of the Ecology Department of the National University "Kyiv-Mohyla Academy", Doctor of Economic Sciences, Professor, Kyiv, Ukraine
Тетяна ГОРОХОВА Tetiana Gorokhova	Завідувач кафедри маркетингу та бізнес-адміністрування, ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет», доцент, к. е. н., Дніпро, Україна Head of the Department of Marketing and Business Administration, Associate Professor, PhD, SHEI «Pryazovskyi State Technical University», Dnipro, Ukraine
Кінга КОРНІЄНКО Kinga KORNIJENKO	Доктор технічних наук, кафедра матеріалознавства, факультет матеріалознавства і фізики, Краківський технологічний університет, Краків Doctor of Engineering, Department of Materials Engineering, Faculty of Materials Engineering and Physics, Cracow University of Technology, Kraków
Валерія КОЛОСОК Valeriya KOLOSOK	В.о. директора навчально – наукового інституту економіки та менеджменту, завідувач кафедри транспортного менеджменту і логістики, ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет» д. е. н., доцент Acting Director of the Educational and Scientific Institute of Economics and Management, Head of the Department of Transport Management and Logistics, SHEI «Pryazovsky State Technical University», Doctor of Economics, Associate Professor
Віктор КОВАЛЬ Viktor KOVAL	Професор кафедри фінансового аналізу та аудиту, доктор економічних наук, професор, Київського національного торговельно-економічного університету, доктор економічних наук, доцент Head of Department of Economics, Accounting and Management of Odessa Institute of Trade and Economics of Kyiv National University of Trade and Economics, Odessa, Ukraine, Professor, Doctor of Economics
Олексій МІНЦ Aleksey MINTS	завідувач кафедри фінанси і кредит, професор, доктор економічних наук, Приазовський державний технічний університет Head of Finance and Banking department, DSc (Economic Sciences). State Higher Educational Establishment «Pryazovskyi State Technical University», Mariupol
Жанета СИМАНАВИЧЕНЕ Zaneta SIMANAVICIENE	Професор Інституту економіки, Факультет економіки і бізнесу, Університет ім. Міколаса Ромеріса, Вільнюс, Литва, Почесний консул Естонської Республіки в Литві, д. е. н., професор Professor Institute of Economics, Faculty of Economics and Business, Mykolas Romeris University, prof. habil.dr., Vilnius, Lithuania Honorary Consul of the Republic of Estonia in Lithuania
Ілля ХАДЖИНОВ Ilyia KHADZHYNOV	Ректор ДонНУ ім. Василя Стуса (м. Вінниця), професор, доктор економічних наук, Rector of DonNU named after Vasyl Stus, Vinnitsa, Professor, Doctor of Economics,

УДК 330.131.7:658.155.4.001.76

JEL Classification O31

[https://doi.org/10.31498/2225-6725.1\(38\).2023.280727](https://doi.org/10.31498/2225-6725.1(38).2023.280727)

АНАЛІЗ МЕТОДІВ ОЦІНКИ ІННОВАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ

<http://orcid.org/0000-0002-7750-9791>

Хаджинова Олена Вікторівна, виконувач обов'язків ректора, д.е.н., професор, ДВНЗ «Прийазовський державний технічний університет», м. Дніпро, khadzhynova_o_v@pstu.edu
Olena Khadzhynova, acting administrator, Doctor in Economics, Professor, State Higher Educational Institution «Pryazovskyi State Technical University»

<https://orcid.org/0000-0002-7205-9277>

Человань Світлана Володимирівна, аспірантка кафедри фінансів та банківської справи ДВНЗ «Прийазовський державний технічний університет», м. Дніпро, chelovan.sv@gmail.com,
Svitlana Chelovan, applicant of the Department "Finance and banking", State Higher Educational Institution «Pryazovskyi State Technical University», m. Dnipro,

O. Khadzhynova, S.Chelovan. Analysis of existing methods for assessing the innovation potential of industrial enterprises.

The article provides a comprehensive overview of existing methods for assessing the innovation potential of industrial enterprises. Various approaches to assessing innovation potential were examined, including analysis of existing innovative projects, analysis of market conditions and competitive situation, analysis of team potential and available resources, identification of potential innovative solutions and their impact on business, assessment of financing opportunities and other resources, risk and barrier assessment, and action plan development. The advantages and disadvantages of existing methods for assessing innovation potential were analyzed. It was found that each method has its own advantages and disadvantages, so it is necessary to choose a method that best meets the specific needs and characteristics of the enterprise. It was found that the most effective approach is a comprehensive one that includes the use of various assessment methods. This approach allows for a more complete and accurate picture of the enterprise's innovation potential and reduces risks when implementing new projects. The article concludes that no single method can provide a comprehensive assessment of innovation potential, and that a combination of several methods is necessary to achieve a more accurate and comprehensive assessment that takes into account different aspects such as intellectual property, product innovation, technical and scientific capabilities, management effectiveness, and more.

Хаджинова О.В., Человань С.В. Аналіз методів оцінки інноваційного потенціалу промислових підприємств.

У статті подано комплексний огляд існуючих методів оцінки інноваційного потенціалу промислових підприємств. Досліджено різні підходи до оцінки інноваційного потенціалу, включаючи аналіз існуючих інноваційних проектів, аналіз ринкових умов і конкурентної ситуації, аналіз потенціалу команди та наявних ресурсів, визначення потенційних інноваційних рішень та їх впливу на бізнес, оцінка можливостей фінансування та інших ресурсів, оцінка ризиків і перешкод, розробка планів дій. Проведено аналіз переваг та недоліків існуючих методів оцінки інноваційного потенціалу. Виявлено, що кожен з методів має свої переваги та недоліки, тому необхідно обрати метод, який найбільш відповідає конкретним потребам та характеристикам підприємства. Виявлено, що найбільш ефективним є комплексний підхід, який включає в себе використання різних методів оцінки. Він дозволяє отримати більш повну та точну картину інноваційного потенціалу підприємства та зменшити ризики при реалізації нових проектів. У статті зроблено висновок, що жоден метод не може забезпечити комплексну оцінку інноваційного потенціалу, і що для досягнення більш точної та всебічної оцінки необхідна комбінація кількох методів, які б враховували різні аспекти, такі як наявність інтелектуальної власності, інноваційність продукції, технічні та наукові можливості, ефективність управління тощо.

Постановка проблеми та її зв'язки з науковими чи практичними завданнями. Проблема, пов'язана з оцінкою інноваційного потенціалу промислових підприємств, стає дедалі більш актуальною в умовах швидкого розвитку технологій та зміни ринкових умов. Одним з

головних наукових завдань є розробка інтегрованих методів оцінки інноваційного потенціалу, які б враховували різні аспекти, такі як наявність інтелектуальної власності, інноваційність продукції, технічні та наукові можливості, ефективність управління тощо. Важливою складовою таких методів є оцінка ризиків, пов'язаних з впровадженням інновацій та їх рентабельності.

Проблема полягає в тому, що існує велика кількість різних методів оцінки інноваційного потенціалу, і вибір конкретного методу може бути складним завданням для менеджерів і власників підприємств. Крім того, різні методи можуть мати різні переваги та недоліки, тому необхідно провести аналіз і порівняння існуючих методів з метою вибору найбільш прийняттого для конкретного підприємства. Розв'язання цієї проблеми є важливим науковим та практичним завданням, оскільки дозволить підвищити ефективність діяльності промислових підприємств, забезпечити їх конкурентоспроможність та створити передумови для розвитку інноваційної економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізу методів оцінки інноваційного потенціалу промислових підприємств присвячено багато наукових праць вчених України, зокрема: Єпіфанова І. Ю., Гладка Д. О. [1], Єжакова Н.В. [2], Жилінська Л.О. [3], Захарченко В.І. [4], Федулова Л.І. [5], Юхновський І.В. [6] та ін. Авторами проведено дослідження та аналіз різних підходів та методів оцінки інноваційного потенціалу промислових підприємств, які використовуються для визначення інноваційного потенціалу, такі як аналіз ринкових тенденцій та конкурентного середовища, аналіз наявних ресурсів та команди, виявлення потенційних інноваційних рішень та їх впливу на бізнес, оцінка фінансових можливостей та ризиків тощо.

Питання, пов'язані з аналізом методів оцінки інноваційного потенціалу, є предметом дослідження значної кількості зарубіжних учених, зокрема: В. Ebersberger, С. Bloch, S.J. Herstad, E. Vande [7], Chesbrough, H. W. [8] та інші.

Ці джерела можуть бути корисними для дослідження існуючих методів оцінки інноваційного потенціалу організацій з метою виявлення їх переваг та недоліків та використання їх для розробки власних методик.

Мета статті. Метою статті є комплексний аналіз різних методів оцінки інноваційного потенціалу промислових підприємств, включаючи їх переваги та недоліки, з метою з'ясування найбільш ефективних з них.

Результати дослідження. Оцінка інноваційного потенціалу промислових підприємств - це процес визначення здатності підприємства до інноваційного розвитку, тобто його здатності до впровадження нових ідей, технологій, продуктів або послуг на ринку, що дозволяє визначити можливості розвитку підприємства в майбутньому та зробити висновки про ефективність інвестицій у його розвиток. Зазвичай включає в себе аналіз існуючих інноваційних проектів, оцінку конкурентної ситуації та ринкових умов, оцінку потенціалу команди та наявних ресурсів, а також визначення потенційних інноваційних рішень та їх впливу на бізнес, оцінку можливостей фінансування та інших ресурсів, оцінку ризиків та розробку планів дій. У результаті оцінки інноваційного потенціалу промислових підприємств можуть бути виявлені нові можливості для підприємства, зокрема, для створення нових продуктів та послуг, використання нових технологій та збільшення ефективності бізнес-процесів. Оцінка інноваційного потенціалу промислових підприємств може включати декілька методичних підходів до аналізу [1-8]:

1. *Аналіз існуючих інноваційних проектів та продуктів, які вже запущені на ринок, щоб оцінити ефективність та рентабельність попередніх інноваційних рішень* включає у себе:

- SWOT-аналіз - цей метод допомагає виявити сильні та слабкі сторони існуючих інноваційних проектів та продуктів, а також можливості та загрози, що створюються навколо них. Цей аналіз може допомогти виявити ті інноваційні проекти та продукти, які є найбільш ефективними та рентабельними.

- аналіз ринку - дослідження ринку може допомогти визначити, наскільки ефективними та рентабельними є існуючі інноваційні проекти та продукти, порівняно з іншими подібними

продуктами та проектами, які вже існують на ринку. Цей аналіз може допомогти виявити потенційні можливості для покращення ефективності та рентабельності існуючих інноваційних проектів та продуктів.

- аналіз конкурентів - дослідження конкурентів може допомогти виявити, які інноваційні проекти та продукти є успішними та рентабельними для конкурентів, а також ті, які не відповідають їхнім очікуванням. Цей аналіз може допомогти виявити можливості для покращення ефективності та рентабельності існуючих інноваційних проектів та продуктів, щоб конкурувати на ринку більш успішно.

- аналіз фінансових показників - оцінка фінансових показників, таких як витрати, прибуток та інвестиції, може допомогти визначити рентабельність існуючих інноваційних проектів та продуктів. Цей аналіз може включати порівняння показників з прогнозами, що були зроблені на етапі планування проекту, або з іншими інноваційними проектами та продуктами, що вже існують на ринку. Цей аналіз може також допомогти виявити ті елементи проекту або продукту, які можна оптимізувати, щоб збільшити рентабельність.

- оцінка соціального та екологічного впливу існуючих інноваційних проектів та продуктів може допомогти виявити ті елементи, які мають позитивний або негативний вплив на соціальний та екологічний аспекти. Це може допомогти визначити, як можна покращити соціальний та екологічний вплив проекту або продукту, або як можна збільшити його ефективність, враховуючи ці аспекти.

- аналіз ризиків - може допомогти виявити ті елементи існуючих інноваційних проектів та продуктів, які можуть бути вразливі до ризиків та негативного впливу, і які потребують додаткових заходів з мінімізації цих ризиків. Цей аналіз може також допомогти визначити можливість використання ризик-менеджменту для забезпечення ефективності та рентабельності існуючих інноваційних проектів та продуктів.

2. Аналіз ринкових умов та конкурентної ситуації в галузі промисловості.

Аналіз дозволяє виявити можливості для нових інновацій та прогнозувати можливі реакції ринку на нові продукти та технології є важливим етапом в оцінці інноваційного потенціалу промислового підприємства. При аналізі ринку слід враховувати конкурентну ситуацію, тенденції споживання, технічні та технологічні новації, правові та регуляторні аспекти. В результаті аналізу можна виявити сильні та слабкі сторони компанії, а також можливості для її розвитку та покращення конкурентоспроможності. Отже, аналіз ринкових умов та конкурентної ситуації є важливим інструментом для оцінки інноваційного потенціалу промислового підприємства.

На підставі отриманих даних можна прогнозувати можливу реакцію ринку на нові продукти та технології. Це допомагає підприємствам зробити правильний вибір щодо розробки та впровадження нових продуктів, щоб забезпечити своє місце на ринку та успішну діяльність у майбутньому.

3. Аналіз потенціалу команди та ресурсів, які є на підприємстві, щоб визначити їх здатність до виконання нових інноваційних проектів.

Аналіз потенціалу команди та ресурсів - це один з ключових етапів оцінки можливостей підприємства для впровадження інноваційних проектів. Для успішного запуску нового продукту або технології необхідна наявність компетентної команди, яка зможе забезпечити відповідний рівень знань і навичок для розробки та впровадження проекту. Крім того, також необхідно проаналізувати наявні ресурси підприємства, такі як фінансові ресурси, матеріально-технічну базу, науково-дослідні можливості та зв'язки з іншими підприємствами або організаціями, які можуть допомогти в реалізації проекту.

Під час аналізу потенціалу команди та ресурсів, можна використовувати різні методики, наприклад, SWOT-аналіз, який дозволяє визначити сильні та слабкі сторони підприємства, а також можливості та загрози зовнішнього середовища. Додатково, можна провести аналіз досвіду команди та її ступінь готовності до реалізації інноваційних проектів.

Важливо зазначити, що аналіз потенціалу команди та ресурсів не є єдиним критерієм для впровадження інноваційних проектів, однак він допомагає забезпечити раціональне використання ресурсів підприємства та знизити ризики впровадження нових продуктів та технологій.

4. Визначення потенційних інноваційних рішень та їхнього впливу на бізнес підприємства.

Визначення потенційних інноваційних рішень та їхнього впливу на бізнес підприємства є одним з етапів інноваційного процесу. Для цього необхідно провести аналіз ринку, зрозуміти потреби споживачів та виявити можливості для розробки нових продуктів і технологій. Для визначення потенційних інноваційних рішень можна використовувати різні методи, наприклад, SWOT-аналіз, аналіз ризиків та можливостей, аналіз технологічних тенденцій тощо.

При визначенні впливу потенційних інноваційних рішень на бізнес підприємства необхідно враховувати багато факторів, таких як вартість розробки, прогнозовані витрати на виробництво та маркетинг, очікувані прибутки від продажу нових продуктів або послуг, потенційна конкуренція на ринку, можливість отримання патенту на винахід тощо.

Для оцінки впливу інноваційних рішень на бізнес підприємства можуть застосовуватися різні методи, наприклад, аналіз точки беззбитковості, аналіз економічної рентабельності, аналіз сучасних технологічних та бізнес-моделей тощо. Важливо також враховувати ризики, пов'язані з реалізацією нових інноваційних проектів, та розробляти плани їхньої мінімізації.

5. Оцінка можливостей для отримання фінансування та інших ресурсів для реалізації інноваційних проектів.

Оцінка можливостей для отримання фінансування та інших ресурсів для реалізації інноваційних проектів є важливою складовою процесу інноваційної діяльності підприємства. Для успішного реалізації інноваційного проекту необхідне не тільки визначення потенційних інноваційних рішень та їхнього впливу на бізнес підприємства, але й забезпечення необхідних ресурсів.

Оцінка можливостей для отримання фінансування включає аналіз можливих джерел фінансування, таких як внутрішні фінансові ресурси, кредитні лінії, інвестиційні фонди, державні програми та інші. Також важливим є аналіз вартості проекту, визначення очікуваного доходу та ризиків.

Додатково, окрім фінансових ресурсів, необхідні інші ресурси, такі як людські ресурси, матеріально-технічна база, інформаційні ресурси, партнерські відносини, які також необхідні для успішної реалізації інноваційного проекту. Оцінка можливостей для отримання цих ресурсів також має важливе значення для підприємства.

Отже, оцінка можливостей для отримання фінансування та інших ресурсів є важливим етапом процесу інноваційної діяльності підприємства, який вимагає детального аналізу фінансових, людських та інших ресурсів, що можуть бути задіяні в реалізації інноваційного проекту.

6. Оцінка ризиків та можливих перешкод для впровадження нових інновацій та розробка стратегії для їхнього подолання.

Оцінка ризиків та можливих перешкод для впровадження нових інновацій - це важлива складова процесу розробки стратегії для успішного впровадження інновацій на підприємстві. Для досягнення успіху, підприємство має детально проаналізувати можливі ризики та перешкоди, які можуть виникнути на шляху до впровадження нових інновацій, та розробити стратегії для їх подолання.

Серед ризиків, які можуть виникнути при впровадженні нових інновацій, можна виділити наступні ризики: фінансові, технологічні, пов'язані з ринковою конкуренцією, пов'язані з законодавчими та правовими нормами.

При оцінці можливих перешкод для впровадження інновацій на підприємстві, слід враховувати такі фактори:

- наявність необхідних ресурсів для впровадження нових інновацій, включаючи фінансові, людські та матеріальні ресурси;
- технічні обмеження, пов'язані з наявністю необхідних технологій та обладнання для впровадження нових інновацій;
- законодавчі обмеження та регуляторні вимоги, які можуть відігравати важливу роль в визначенні можливості впровадження нових інновацій;
- конкурентні перешкоди, такі як наявність конкуруючих технологій та продуктів на ринку
- соціальні та культурні обмеження, які можуть відігравати роль у прийнятті нових інновацій від споживачів, робітників та інших зацікавлених сторін.

При оцінці ризиків впровадження інновацій необхідно також враховувати потенційні наслідки, які можуть виникнути в разі невдачі. Наприклад, втрата ринкової позиції, фінансові втрати, втрата репутації тощо. Для зменшення ризиків необхідно розробляти стратегії зменшення ризиків та забезпечення успішної реалізації інноваційних проектів.

7. Розробка плану дій та контролювання його виконання для впровадження нових інноваційних проектів на підприємстві.

Розробка плану дій є важливим етапом для впровадження нових інноваційних проектів на підприємстві. Це включає в себе створення детального опису проекту, визначення необхідних ресурсів, календарний план виконання проекту, визначення етапів і контрольні точки, а також оцінку результатів і впровадження змін.

У плані дій мають бути відображені всі етапи впровадження проекту, включаючи виконання різних видів діяльності, таких як дослідження, розробка, випробування, виробництво і маркетинг. План дій також повинен включати в себе конкретні завдання для кожного етапу та визначення відповідальних осіб за їх виконання.

Крім того, для успішної реалізації проекту необхідно контролювати виконання плану дій. Для цього мають бути встановлені контрольні точки, які дозволять визначити, чи виконуються завдання в строк і якість виконання робіт. Також має бути визначено відповідальних осіб за контроль виконання завдань та підготовку звітів.

Усі ці етапи допоможуть підприємству ефективно впроваджувати нові інноваційні проекти і забезпечать успішний результат.

Дослідження та аналіз існуючих методів оцінки інноваційного потенціалу промислових підприємств надав змогу виявити недоліки, а саме:

1. Обмежена об'єктивність оцінки. Аналіз існуючих інноваційних проектів та продуктів може не враховувати всіх чинників, що впливають на успіх або невдачу попередніх інноваційних рішень.

2. Недостатня увага до соціальних та екологічних наслідків. Методи оцінки інноваційного потенціалу можуть не враховувати вплив нових продуктів або технологій на соціальну та екологічну сфери.

3. Неповна оцінка можливостей конкурентів. Аналіз конкурентів може бути недостатньою, що може призвести до неправильних висновків щодо можливостей для нових інноваційних проектів.

4. Недостатня увага до ризиків та перешкод. Методи оцінки можуть не враховувати всі можливі ризики та перешкод для впровадження нових інноваційних проектів.

5. Необхідність постійного оновлення методів. Швидко змінюючийся ринок та технології потребують постійного оновлення методів оцінки інноваційного потенціалу, що може бути складним та вимагати великих зусиль.

Висновки. Аналізуючи існуючі методи оцінки інноваційного потенціалу промислових підприємств, можна зробити висновок, що жоден з методів не є універсальним і не підходить для всіх випадків. Для кожного підприємства потрібно вибирати індивідуальний метод, що враховує його особливості, характеристики та ресурси. Також було виявлено, що необхідно ретельно

проаналізувати якість вхідних даних, що використовуються при оцінці інноваційного потенціалу, щоб отримати достовірні результати.

Отже, важливо пам'ятати, що оцінка інноваційного потенціалу є складним процесом, який потребує ретельного аналізу і використання відповідних методів. Від правильного вибору методу залежить якість та достовірність отриманих результатів.

Перспективою подальших досліджень є розробка інструментів для моніторингу та контролювання впровадження інноваційних проектів на промислових підприємствах, що дозволить вчасно виявляти проблеми та реагувати на них.

Перелік використаних джерел.

1. Єніфанова І. Ю., Гладка Д. О. Методичні підходи до оцінювання інноваційного потенціалу підприємства. *Innovation and Sustainability*. 2022. № 3. С. 152-158.
2. Єжакова Н.В. Методичні підходи до управлінського обліку та аналізу ефективності інноваційної діяльності й інноваційної активності підприємств. URL: http://www.econindustry.org/arhiv/html/2011/st_53_20.pdf. (дата звернення: 15.03.2023).
3. Жилінська Л.О. Методика оцінки ефективності функціонування машинобудівних підприємств за аспектами діяльності. *European journal for science and research "Stredoevropský věstník pro vědu a výzkum"*. 2015, №8 (21), С.57-61.
4. Захарченко В.І., Корсікова М.М., Меркулов М.М. Інноваційний менеджмент: теорія і практика в умовах трансформації економіки : навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2012, 448 с.
5. Федулова Л.І. Інноваційний розвиток: еволюція поглядів та проблеми сучасного усвідомлення. URL:http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecte_2013_2_4. (дата звернення: 17.03.2023).
6. Юхновський І.В. Сутність та структура інноваційно-інвестиційного потенціалу економіки: основні підходи та напрями формування. *Український соціум*. 2010, № 2. С. 159–171.
7. B. Ebersberger, C. Bloch, S.J. Herstad, E. Vande (2012). *Open innovation practices and their effect on innovation performance*. *International Journal of Innovation and Technology Management*. Vol. 09, No. 06, 1250040 URL: <https://doi.org/10.1142/S021987701250040X>
8. Chesbrough, H. W. (2010). *Business Model Innovation: Opportunities and Barriers*. *Long Range Planning*. Volume 43, Issues 2–3, Pages 354-363.

References

1. Yepifanova I. Yu., Hladka D. O. (2022), “ Methodological approaches to assessing the innovation potential of an enterprise”, *Innovation and Sustainability*. vol. 3, pp. 152-158.
2. Yezhakova N.V. (2011), “Methodological Approaches to Management Accounting and Analysis of the Effectiveness of Innovation and Innovation Activity of Enterprises ”, URL: http://www.econindustry.org/arhiv/html/2011/st_53_20.pdf. (Accessed: 15 March 2023).
3. Zhylyns'ka L.O. (2015) “Methodology for Evaluating the Effectiveness of Machine-Building Enterprises Functioning in Terms of Activities”, *European journal for science and research "Stredoevropský věstník pro vědu a výzkum"*. vol. 8 (21), pp.57-61.
4. Zakharchenko V.I., Korsikova M.M., Merkulov M.M. (2012), *Innovatsijnyj menedzhment: teoriia i praktyka v umovakh transformatsii ekonomiky [Innovation Management: Theory and Practice in the Conditions of Economic Transformation]*: Kyiv, Ukraine.
5. Fedulova L.I. (2013), “Innovative Development: Evolution of Views and Problems of Modern Understanding” URL:http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecte_2013_2_4. (Accessed: 15 March 2023).
6. Yukhnovs'kyj I.V. (2010), “ Essence and Structure of Innovation and Investment Potential of the Economy: Main Approaches and Directions of Formation”. *Ukrains'kyj sotsium*. vol. 2. pp. 159–171.
7. B. Ebersberger, C. Bloch, S.J. Herstad, E. Vande (2012). “Open innovation practices and their effect on innovation performance”, *International Journal of Innovation and Technology Management*. vol. 09, No. 06, 1250040 URL: <https://doi.org/10.1142/S021987701250040X>
8. Chesbrough, H. W. (2010). “Business Model Innovation: Opportunities and Barriers”, *Long Range Planning*. Vol. 43, Issues 2–3, pp. 354-363.

УДК 159.9 : 338.3 : 658.3
JEL M15

[https://doi.org/10.31498/2225-6725.1\(38\).2023.280727](https://doi.org/10.31498/2225-6725.1(38).2023.280727)

КОМУНІКАЦІЇ ТА УПРАВЛІННЯ КОНФЛІКТАМИ В ОПЕРАЦІЙНИХ ТА ІТ ПРОЄКТАХ

<https://orcid.org/0000-0002-9412-878X>

Ровенська Вікторія Вячеславівна, к.е.н, доцент, ТОВ «ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «МЕТІНВЕСТ ПОЛІТЕХНІКА», м. Запоріжжя, viktoriya.rovenskaya@mipolytech.edu,
<https://orcid.org/0000-0002-6941-1276>

Смирнова Ірина Іванівна, к.е.н, доцент, ТОВ «ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «МЕТІНВЕСТ ПОЛІТЕХНІКА», м. Запоріжжя, irina.smirnova@mipolytech.edu,
<https://orcid.org/0000-0001-6626-1420>

Латишева Олена Володимирівна, к.е.н, доцент, ТОВ «ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «МЕТІНВЕСТ ПОЛІТЕХНІКА», м. Запоріжжя, olena.latysheva@mipolytech.edu

Rovenska Viktoriia, PhD (econ), associate professor, LLC "TECHNICAL UNIVERSITY "METINVEST POLYTECHNIC", Zaporozhye

Smyrnova Iryna, PhD (econ), associate professor, LLC "TECHNICAL UNIVERSITY "METINVEST POLYTECHNIC", Zaporozhye

Latysheva Olena, PhD (econ), associate professor, LLC "TECHNICAL UNIVERSITY "METINVEST POLYTECHNIC", Zaporozhye

V. Rovenska, I. Smyrnova, O. Latysheva. Communications and conflict management in operational and IT projects.

The article explores the essence of operational and IT projects and establishes the role of communication and conflict management for their successful implementation. The article identifies that risk, communication, and conflict management are important aspects of the successful implementation of operational and IT projects. The article indicates that conflicts can arise between participants in any project for various reasons, such as differences in views on the performance of work, misallocation of resources, unclear responsibilities, etc. The article proves that in cases of conflict situations, it is important to ensure a proper conflict management procedure that allows you to quickly identify and resolve conflicts between project participants. The article proves that conflict management and effective communication are integral elements of the successful implementation of operational and IT projects. The article suggests ways to manage conflicts in a team and provides principles of effective communication in a project. The article argues that the successful implementation of any project is impossible without effective communication between all project participants, as it allows project participants to share information, solve problems, collaborate, and interact with each other. The article explains the relevance of ensuring information communication between all project participants and stakeholders. The article identifies the possibilities of using modern project management tools to form an effective communication and conflict management system in projects. The article presents the practical use of project management templates to determine the methods and structure of communication that will allow all project participants to interact with each other. The article presents the result of the practical application of the matrix for identifying priority project stakeholders and RACI - a matrix of interaction between project participants, which allows you to define the roles and principles of communication between all project participants, establish a clear role for each participant and responsibility for certain project tasks. The RACI matrix helps to avoid confusion of roles and responsibilities that may arise during the project. It helps ensure that all project participants are clear and understand their roles and responsibilities, which facilitates effective communication and reduces the risk of conflict. The RACI matrix helps to ensure more efficient use of project resources and reduce delays in the implementation of tasks. If each role has clearly defined responsibilities for certain tasks, the project will be completed faster and more efficiently. The article proposes to use modern techniques such as problem discussion, compromise, search for alternative solutions, and others to improve communication and conflict management.

Keywords: project, operational project, communication, methods of communication, conflict, conflict management, project team, RACI matrix, model for identifying priority project stakeholders

Ровенська В. В., Смирнова І. І., Латишева О. В. Комунікації та управління конфліктами в операційних та ІТ проєктах.

У статті досліджено суть операційних та ІТ проєктів та встановлена роль комунікацій та управління конфліктами для успішної їх реалізації. У статті визначено, що важливими аспектами успішної реалізації операційних проєктів та ІТ - проєктів є управління ризиками, комунікацією та конфліктами. В статті означено, що конфлікти можуть виникати між учасниками будь-яких проєкту через різні причини, такі як різниці в поглядах на виконання робіт, неправильність розподілу ресурсів, нечіткість з обов'язками тощо. В статті доведено, що у випадках конфліктних ситуацій важливо забезпечити належну процедуру управління конфліктами, яка дозволяє швидко виявляти та вирішувати конфлікти між учасниками проєкту. В статті доведено, що управління конфліктами та ефективні комунікації є невід'ємними елементами успішного виконання операційних та ІТ проєктів. Запропоновано способи управління конфліктами в команді і наведено принципи ефективної комунікації в проєкті. В статті аргументовано, що успішне виконання будь-якого проєкту неможливе без ефективної комунікації між всіма учасниками проєкту, оскільки вона дозволяє учасникам проєкту ділитися інформацією, вирішувати проблеми, співпрацювати та взаємодіяти один з одним. У статті роз'яснено актуальність забезпечення інформаційного зв'язку між усіма учасниками та стейкхолдерами проєкту. У статті визначено можливості використання сучасного інструментарію проєкт менеджменту для формування дійової системи управління комунікацією та конфліктами в проєктах. У статті представлено практичне використання шаблонів проєкт менеджменту для визначення способів і структури комунікації, яка дозволить всім учасникам проєкту взаємодіяти між собою. В статті представлено результат практичного застосування матриці визначення пріоритетних стейкхолдерів проєкту та RACI – матриці взаємодії між учасниками проєкту, що дозволяє визначити ролі та принципи комунікації між всіма учасниками проєкту, встановити чітку роль кожного учасника та відповідальність за певні завдання проєкту. В статті запропоновано для покращення комунікації та управління конфліктами використовувати сучасні методики, такі як обговорення проблем, пошук компромісів, пошук альтернативних рішень та інші.

Ключові слова: проєкт, операційний проєкт, комунікація, способи комунікації, конфлікт, управління конфліктами, команда проєкту, RACI – матриця, модель визначення пріоритетних стейкхолдерів проєкту

Постановка проблеми. Операційні проєкти для будь-якого виду економічної діяльності - це зазвичай проєкти, пов'язані з виробництвом та продажем продукції та/або наданням послуг. Операційні проєкти в умовах сучасного виробництва можуть бути вирішальними для розвитку та підтримання конкурентоспроможності бізнесу. Такі проєкти внаслідок зазвичай високого рівня складності і масштабності вимагають ретельного планування бюджету, часу виконання та старанного командування та управління персоналом для того, щоб уникати зайвих витрат та ризиків.

Ефективний виробничий процес означає забезпечення високої якості продукції з одночасною оптимізацією використання ресурсів, що в свою чергу сприяє зниженню витрат на виробництво та підвищенням рівня прибутковості виробництва та продуктивності праці. Для досягнення цієї мети компанії можуть використовувати різні методики, такі як Lean Production, Six Sigma, Total Quality Management та інші. Операційні проєкти можуть також включати розробку інноваційних технологій, що дозволяє забезпечити конкурентоспроможність продукції на ринку. Інший важливий аспект операційних проєктів - це управління ланцюгом постачання, що дозволяє забезпечити вчасну доставку матеріалів та комплектуючих, необхідних для виробництва продукції. Це може допомогти знизити витрати на складування та перевезення матеріалів та комплектуючих, а також підвищити швидкість виробництва продукції. В різних сферах ІТ в сучасних умовах, коли технології автоматизації та ІІІ розвиваються зі швидкістю світла, комунікації між всіма зацікавленими сторонами проєкту є ключовим чинником успіху.

Отже, важливими аспектами успішної реалізації операційних проєктів та ІТ - проєктів є управління ризиками, комунікацією та конфліктами.

Управління комунікаціями в проєктах починається з розуміння потреб і очікувань зацікавлених сторін. Інформація, що передається між сторонами проєкту, має бути зрозумілою та корисною. У проєктах, де зазвичай залучені різні експерти з різних галузей, розуміння комунікації між ними відіграє важливу роль в успішному виконанні проєкту. *Актуальність* проблеми налагодження дійової системи управління комунікацією та конфліктами в операційних проєктах та ІТ - проєктах пов'язана з тим фактом, що оскільки ці проєкти можуть мати значний вплив на бізнес, важливо забезпечити, щоб усі ризики, зокрема ті, що зумовлені «людським чинником» були своєчасно враховані та мінімізовані. Висока ціна помилок таких проєктів вимагає приділяти багато

уваги до деталей, потребує злагодженості роботи членів всієї команди, відмови від егоїстичних та не тактичних проявів поведінки для уникнення конфліктів між учасниками проєкту. В умовах дедлайнів та жорстких бюджетів проєкту ефективне управління конфліктами та належна комунікація можуть бути одним з вирішальних факторів для успішного виконання проєкту, досягнення всіх його запланованих результатів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій та виділення невирішених частин загальної проблеми. На цей час вже напрацьована база досліджень закордонних та вітчизняних фахівців, серед яких варто виділити таких як Беляєву О.М. [1, с.187 - 191], Башук Т. О. [1, с.111 - 119], Гнатик Л.М. [4, с.344 - 353], Гарматюк О. [5, с.50 - 55], Гришова І.Ю. [5, с.45 - 48], Данченко О. Б., Бедрій Д. І., Семко І. Б. [6, с.29 - 30], Кульчицька А.Г. [7, с.318 - 319], Новікова Н. [8, с.80 - 82], Kerry Patterson, Joseph Grenny, Ron McMillan, Al Switzler [9, p.43-55], Susan S. Raines [10, p. 270-350] та ін. [11-12], в яких доведено той факт, що для досягнення цілі проєкту окрім ресурсного забезпечення важливо передбачити можливість використання різних комунікаційних практик для покращення клімату в команді, що остаточно позитивно впливає й на рівень результативності проєкту та продуктивності праці. Опубліковані науковцями праці щодо характеру конфліктів та способів комунікацій в проєктах та щорічні тренінги з цієї тематики [1-12] свідчать про актуальність цієї проблеми і необхідності продовження дослідження найбільш придатних способів комунікацій в специфічному середовищі командоутворення та співпраці в проєктах.

Метою статті є визначення ролі та способів покращення комунікації та управління конфліктами в операційних та ІТ проєктах.

Виклад основного матеріалу дослідження. На досягнення запланованих результатів проєктів завдяки уникненню зайвих стресів, ескалації та саботажу значною мірою впливає вміння налагодити правильну комунікацію і сприятливе середовище для праці, здатність менеджерів використовувати весь можливий інструментарій налагодження позитивного настрою усунення практики «токсичного» спілкування в командах проєкту, створення всіх умов для колективної творчості, подолання суперечностей, для успішної генерації, відбору та реалізації креативних ідей та вирішення поточних задач. Забезпечення ефективної комунікації в проєктах передбачає щось більше, ніж просто налагодження обмін інформацією. Йдеться про розуміння емоцій і намірів, що стоять за словами. Крім здатності чітко передати повідомлення, потрібно вміти слухати так, щоб усвідомити повний сенс того, що говориться, і змусити іншу людину відчувати, що його слухають і розуміють. Ефективна комунікація дозволяє звести до мінімуму втрати сенсу повідомлення. Для успішного просування бізнесу, для підтримки дружніх зв'язків, для яскравої особистому житті будь-якій людині буде корисно поліпшити свої навички спілкування.

Зараз в епоху стрімкого розвитку цифровізації існує багато інструментів, які дозволяють забезпечити ефективну комунікацію будь-яких віддалених стейкхолдерів та команд проєктів.

В проєктах важливо забезпечити належну інформаційний зв'язок між усіма учасниками та стейкхолдерами проєкту. Для цього необхідно забезпечити належну структуру комунікації, яка дозволить всім учасникам проєкту взаємодіяти між собою. Наприклад, великі проєкти можуть вимагати створення комунікаційних планів, які вказують: кого саме зі стейкхолдерів необхідно проінформувати (як часто повідомлення повинні надсилатися та якими засобами / каналами комунікації повинні надаватися), як забезпечити належну документацію та зберігання інформації про проєкт, щоб усі учасники команди та інші зацікавлені сторони з правом доступу до документації мали можливість оперативно ознайомитися з нею.

Представимо приклад практичного застосування одного з найпростіших, наочних та одночасно ефективних способів визначення системи комунікації в проєктах - так званої RACI – матриці взаємодії учасників проєктів, яка дозволяє визначити як саме необхідно налагодити належну комунікацію між всіма учасниками проєкту, встановити чітку роль кожного учасника та відповідальність за певні завдання. У матриці RACI – від аббревіатури "RACI", яка складається зі слів: Responsible (відповідальний), Accountable (відповідальний), Consulted (консультований) та

Informed (інформований) – для кожної задачі чітко визначається, яка роль відповідає за її виконання, яка роль приймає рішення та несе кінцеву відповідальність, яка роль надає консультації та яка роль повинна бути інформована про хід виконання завдання. Матриця RACI допомагає уникнути змішування ролей та відповідальностей, які можуть виникнути в ході виконання проєкту. Вона дозволяє забезпечити чіткість та розуміння усіх учасників проєкту стосовно їх ролей та відповідальностей, що сприяє ефективній комунікації та зменшує ризики конфліктів. Крім того, матриця RACI допомагає забезпечити більш ефективне використання ресурсів проєкту та зменшення затримок у виконанні завдань. Якщо кожна роль має чітко визначену відповідальність за певні завдання, то проєкт буде виконуватися швидше та ефективніше.

Розглянемо процедуру формування RACI – матриці на прикладі реалізації проєкту впровадження ІТ - платформи роботи електронного деканату вищого навчального закладу (університету) для забезпечення автоматизації навчального процесу, що передбачає наступне: робота з відомостями успішності здобувачів вищої освіти, робота з навчальними планами; та побудова звітів навантаження викладачів завдяки діджиталізації освітнього процесу протягом наступного навчального року тощо.

Такий процес діджиталізації роботи деканату дозволить: спростити ведення розкладу занять (скорочення часу на заміни та переноси – зниження «людського чинника» і відповідно помилок, конфліктних та стресових ситуацій); покращити доступ до документації навчального і кадрового забезпечення, у т.ч. можливість динамічного виправлення помилок та внесення необхідних коригувань; скоротити час документообігу як між структурними підрозділами, так й у розрізі зворотного зв'язку «викладач – керівництво» завдяки створення електронної звітності (електронних журналів, відомостей успішності, навчальні плани, семестрові графіки тощо); спростити роботу деканату та викладачів, покращити облік їх роботи, списання навантаження; спростити створення «особистого кабінету студента» (складання траєкторії індивідуального навчального плану студента, з урахуванням дисциплін вільного вибору, облік поточної успішності навчання, формування рейтингу, облік заборгованості, формування статистичних звітів) тощо.

Користувачами цього ІТ – продукту стануть викладачі, декан, заступник декану, завідувачі кафедр, гаранті ОПІ, працівники департаменту з навчальної роботи, диспетчерська служба; певна інформація буде доступна в індивідуальному кабінеті студента.

Запланований результат ІТ – продукту проєкту може передбачати наступне: автоматичне формування наказу про закріплення дисциплін на підставі навчальних планів (НП) - термін початок навчального року; автоматичне формування розкладу та «запоточення» груп - термін початок навчального року; індивідуальний план студента (ІНП) – автоматичне формування ІНП (термін - початок навчального року) з автоматичним занесенням результатів навчання з відомостей успішності (термін – 2 рази на рік після закінчення сесії); автоматичне формування навантаження викладачів кафедр з перевіркою узгодженості викладання за потоками з диспетчерською службою; автоматичне формування індивідуального плану викладача з можливістю розшифровки навантаження за його видами та узгодження списання собівартості надання освітніх послуг; та ін..

Спочатку визначаються основні стейкхолдери проєкту, далі їх варто розташувати в двохмірній моделі пріоритетизації (рис. 1) – встановлення пріоритетних стейкхолдерів та розробка стратегії взаємодії з ними, а також в матриці RACI, які дозволяють встановити їх зони відповідальності/впливу та намітити стратегію взаємовідносин з ними.

Матриця RACI за матеріалами [9-11] являє собою таблицю (табл. 1), де по вертикалі розташовані завдання, а по горизонталі – посади або прізвища конкретних людей. На перетині - те, які ролі вони виконують у проєкті, а саме:

- responsible (відповідальний за роботу) - той, хто безпосередньо виконує завдання;
- accountable (відповідальний за результат) - той, хто приймає роботу і несе відповідальність за результат;
- consulted (той, хто консультує) - той, хто надає консультативну допомогу;

- informed (той, кого інформують) - той, хто в курсі прийнятих рішень і перебігу виконання завдання/завдань.

З цих позицій визначення пріоритетних стейкхолдерів (рис.1), а також за рекомендаціями в науковій літературі [1-12] щодо процедури управління комунікацією та конфліктами визначаємо ключових зацікавлених сторін проекту та встановлюємо способи взаємодії з ними (див. рис.1):

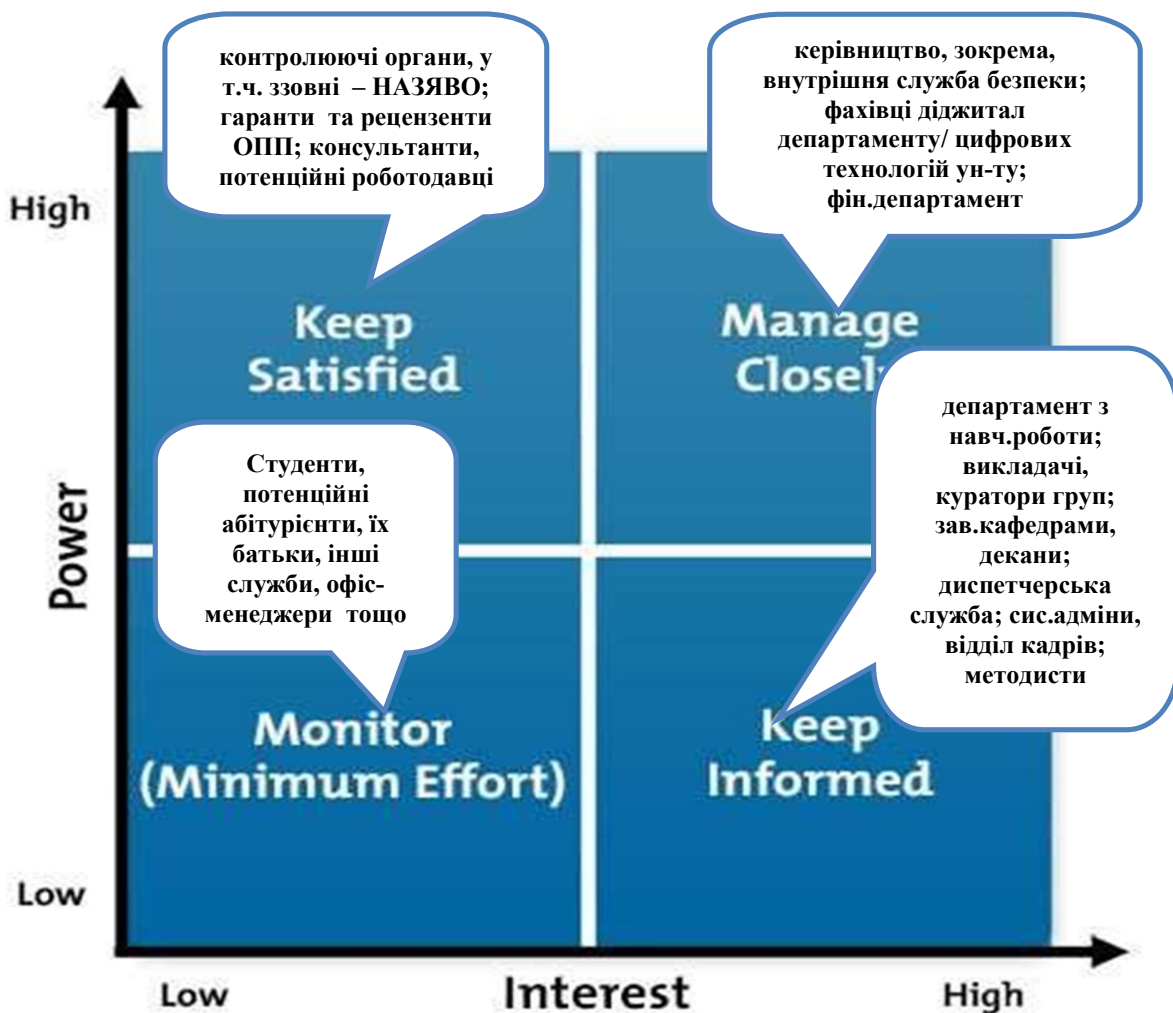

Рисунок 1 – Пріоритеризація стейкхолдерів в RACI - матриці проекту для побудови стратегії взаємовідносин з ними (побудовано авторами)

1. Велика влада/сила, дуже зацікавлені люди (керувати щільно): необхідно повністю залучити цих людей в процес, надавати найбільш повну інформацію і додати найбільших зусиль для їх задоволення (зацікавлення). Отже, необхідно представити, які саме переваги надасть виконання цього проекту, наприклад, для внутрішньої служби безпеки – прозорість та зручність відслідкування інформації по кожному студенту і викладачу (це важливо, у т.ч. для контролю за виконанням академічної доброчесності); для фінансового департаменту (та/або бухгалтерії) – простота первісної документації для нарахування премій та стипендій найкращим здобувачам освіти і т.п.; для адміністрації та керівництва підприємств цей проект також надає можливість мати необхідну інформацію 24/7, не дарма саме внаслідок їх запитів виникла ідея удосконалити ІТ-платформу «електронного деканату»; фахівці департаменту цифрових технологій (ПІМ, product

owner, архітектор та ін. члени команди) – отримують можливість підтвердити власні компетенції, одержують іміджеві та грошові винагороди за реалізацію проєкту і необхідно забезпечувати їх необхідною документацією та ресурсами.

2. Висока влада, менш зацікавлені люди (варто забезпечити їх задоволення): докласти достатньо роботи з цими людьми, щоб вони були задоволені, але не настільки, щоб їм набридло ваші повідомлення. Для контролюючих органів, у т.ч. МОН, НАЗЯВО, гарантів та рецензентів ОПІ – з'являється можливість представляти усю необхідну інформацію для акредитації освітніх програм.

3. Мала сила, дуже зацікавлені люди (тримати їх в курсі): належним чином інформуйте цих людей і розмовляйте з ними, щоб переконатися що серйозних проблем не виникає. Люди цієї категорії можуть часто дуже корисні для деталізації проєкту. Саме ці категорії - департамент навч.роботи (освітніх послуг); викладачі, куратори груп; зав.кафедрами, декани; диспетчерська служба; системні адміністратори, відділ кадрів; методисти – найбільш зацікавлені в реалізації цього проєкту, оскільки він в разі полегшує їх роботу та скорочує час на заповнення різної документації, знижує негативний вплив «людського фактору».

4. Низька сила, менш зацікавлені люди (Моніторинг): моніторити цих людей, але не набридайте їм надмірним спілкуванням. Ці категорії стейкхолдерів можуть оцінити переваги впровадження електронного деканату після того, як або стануть здобувачами (потенційні абітурієнти), або коли вже зараховані здобувачі (та/або їх батьки) звернуться із запитом для надання довідок успішності, ставлення на облік тощо, при формуванні індивідуальних планів, залікових книжок, заяв на підвищення стипендії та ін..

Матрицю RACI (табл.1) можна використовувати далі для розподілу повноважень і ролей, що допомагає уникнути ситуацій, коли незрозуміло, хто приймає рішення, хто виконує роботу, хто несе відповідальність (табл. 1).

Матриця RACI для цього проєкту за задачами (їх представлено укрупнено, без деталізації на підпроцеси в табл. 1) дозволяє отримати необхідну інформацію (рис. 1, табл. 1) потрібно звернути увагу на принципи ефективної комунікації:

1. Спілкування повинно бути двостороннім. Коли всі учасники зацікавлені в позитивному результаті розмови, і він для них рівнозначний — виникає необхідний ефект.

2. Реципієнт повинен докладати максимальних зусиль для правильного сприйняття повідомлення.

3. Повідомлення повинно бути чітким, структурованим і коротким.

4. Реципієнт повинен довіряти оратору, поважати його думку і не ставити під сумнів його компетентність.

5. Ефективна комунікація завжди емоційна, в тій мірі, яка прийнятна в даній ситуації.

6. Терпіння і поблажливість до чужих недоліків. Ухвалення людей такими, якими вони є, без спроб що-небудь підкоригувати і виправити.

Все це сприяє посиленню взаємодії в команді та зниженню конфліктних ситуацій. Конфлікти можуть виникати між учасниками будь-яких проєкту через різні причини, такі як різниці в поглядах на виконання робіт, неправильність розподілу ресурсів, нечіткість з обов'язками тощо. У таких випадках важливо забезпечити належну процедуру управління конфліктами, яка дозволяє швидко виявляти та вирішувати конфлікти між учасниками проєкту. Для цього можуть використовуватися різні методики, такі як обговорення проблем, пошук компромісів, пошук альтернативних рішень та інші. Важливо забезпечити, щоб усі учасники проєкту були на «одній хвилі».

В дослідженні специфіки управління конфліктами наукового проєкту вітчизняних вчених Данченко О.Б., Бедрій Д.І., Семко І.Б. [6, с. 32] справедливо наголошено, що «Результатом некерованих деструктивних конфліктів можуть стати такі проблеми, як затримки, перевищення вартості, зниження показників виконання або втрата репутації. У свою чергу, конструктивні

конфлікти, за умови їх використання, можуть надати вигоди, наприклад, скоротити час та вартість, підвищити показники виконання або закріпити репутацію.»

Таблиця 1 – Матриця RACI проєкту *

Задачі	Стейкхолдери											
	Керівництво та адміністрація ВНЗ	Навч.відділ ВНЗ	Деканат , зав.кафедрами	Служба безпеки	ІТ- відділ університету	Діджитал 1 рівня	Діджитал– команда ПМ (розробники, тестувальники, тим-лиди-аналітика та розробка та ін.).	Викладачі	Студенти,іх батьки	Фінансовий департамент	Інші служби, офіс-менеджери	Контролюючі служби, гаранті ОПП
1. Збір функціональних вимог	C	C	C	C	R	A	A	I	O	C	O	C
2. Функціональне проєктування, дизайн-рішення	C	I	I	I	C	R	A	O	O	I	O	O
3. Технологічне проєктування, розробка, доробки рішення (development)	C	I	I	I	C	R	A	I	O	O	O	O
4. Впровадження, prodaction, тестування	C	C	C	C	C	R	A	I	I	I	I	I
5. Оптимізація, корегування	C	C	C	C	C	R	A	C	I	I	I	I
Примітка: запропоновано скорегувати в цієї матриці ролі : надати додатково O – out of the loop (не в курсі подій) – для уникнення зайвої комунікації.												

Джерело: угруповано авторами

Нашому попередньому дослідженні [12] ми вже відмічали, що «Процес комунікації неминуче супроводжують випадки загострення суперечностей, що виникають у результаті відмінності у поглядах, інтересах, прагненнях людей і сприймаються та оцінюються його учасниками як несумісні з їх власними. Саме тоді виникають конфлікти, які насамперед керівникам (топ-менеджерам) необхідно вміти розв'язувати. Конфліктологи вважають, що для цього потрібно мати та розвивати навички управління конфліктом, насамперед комунікативні навички та навички прийняття рішень - конструктивні прийоми і техніки активного слухання,

ведення діалогу, здатність до розрізнення позиційних вимог і базових інтересів, бачення перспективи та ін.»

Отже, такі навички передбачають вміння та здатність керівника (топ-менеджера, менеджера проєкту) як будь-якої іншої людини в колективі :

- 1) Встановлювати зв'язок з іншою стороною у конфлікті.
- 2) Налагоджувати конструктивний діалог. Вчасно виявляти гострі питання та реагувати на них. Визначати джерело конфлікту.
- 3) Використання закону взаємності.
- 4) Створювати позитивні зв'язки. [12]

Всі ці навички керівнику (топ-менеджеру, менеджеру проєкту) дозволяють своєчасно спланувати план реагування на конфлікти, ідентифікувати причини конфліктів, їх проаналізувати, розробити заходи подолання конфліктної ситуації та усунення її причин, успішно моніторити ситуацію в колективі та управляти конфліктами.» [12]

Висновки. Управління конфліктами та ефективні комунікації є невід'ємними елементами успішного виконання операційних та ІТ проєктів. Успішне виконання будь-якого проєкту неможливе без ефективної комунікації між всіма учасниками (стейкхолдерами) проєкту, оскільки вона дозволяє ділитися інформацією, вирішувати проблеми, співпрацювати та взаємодіяти один з одним.

Представлена у дослідженні процедура використання RACI – матриці взаємодії учасників проєктів дозволяє визначити як саме необхідно налагодити належну комунікацію між всіма учасниками проєкту, встановити чітку роль кожного учасника та відповідальність за певні завдання.

Варто констатувати, що ефективна комунікація дозволяє уникнути непорозумінь та конфліктів між учасниками проєкту. Якщо учасники проєкту не мають належної інформації та/або не можуть ефективно взаємодіяти між собою, це може призвести до конфліктів, ескалації та стресів, що підвищить ймовірність прийняття неправильних рішень та кількості помилок в проєкті. Також важливо пам'ятати, що кожен учасник проєкту має свої власні цілі та очікування від проєкту, тому ефективна комунікація дозволяє досягнути цілі та результату проєктів.

Список використаних джерел:

1. Беляєва О.М. Мовленнєва комунікація: структура, види, форми, перешкоди. *Світ медицини та біології*. 2016. № 1(55). С.187 – 193.
2. Башук Т. О. Управління різними типами конфліктів у креативному колективі. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2012. № 3. С.111 – 119.
3. Гнатик Л.М. Комунікація: походження, типологія, функції. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2011. Вип. 21.10. С.344 – 353.
4. Гарматюк О. Механізми попередження і розв'язання конфліктів в антикризовому управлінні . *Соціально-економічні проблеми і держава*. 2010. Вип. 1 (3) С. 50 – 55.
5. Гришова І.Ю. Безконфліктне управління на підприємствах в умовах галузевої трансформації. *Economy. Zarządzanie. Nauka wczoraj, dziś, jutro*. (28.02.2016) Warszawa: Wydawca: Sp. z o.o. «Diamond trading tour», 2016. str.45-48
6. Данченко О. Б., Бедрій Д. І., Семко І. Б. Управління конфліктами наукового проєкту. *Вісник Національного технічного університету «ХПІ»*. 2019. № 2 (1327) . С. 28 – 35.
7. Кульчицька А.Г. Роль менеджера в процесі управління конфліктами: *тези міжвузівської науково-практичної конференції, присвяченої Дню науки*. ЖДТУ, 2012. Т.2, С. 318–319.
8. Новікова Н. Управління конфліктами в організації: підходи до 53 вирішення та профілактики. *Галицький економічний вісник*. 2013. № 2(41). С.79–83.
9. Kerry Patterson, Joseph Grenny, Ron McMillan, and Al Switzler (2013). *Crucial Conversations: Tools for Talking When Stakes Are High*. Brilliance Audio; Abridged edition . Books on CD.
10. Susan S. Raines (2019). *Conflict Management for Managers: Resolving Workplace, Client, and Policy Disputes*. Rowman & Littlefield Publishers; Second edition (July 26, 2019). P. 432.
11. William Dow and Bruce Taylor (2015). *Project Management Communication Tools*. Dow Publishing LLC: United States of America. P.22 URL: http://www.dowpublishingllc.com/wp-content/uploads/2016/01/ProjectManagementCommunicationTools_Chapter3.pdf (accessed – 28.03.2023) (in English)

12. Ровенська В.В., Латишева О.В., Смирнова І.І. Роль комунікацій в формуванні креативного середовища для успішної реалізації проєктів в контексті «performance management». *Економіка та суспільство: електронний журнал*. Випуск 49. 2023. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2281/2202>. (accessed – 1.04.2023) (in Ukrainian)

References:

1. Byelyayeva O.M. (2016). Movlennyye komunikatsiya: struktura, vydy, formy, pereshkody [Speech communication: structure, types, forms, obstacles.]. *Svit medytsyny ta biolohiyi – The world of medicine and biology*, 1(55), 187 – 193.
2. Bashuk T.O. (2012). Upravlinnnya riznymi typamy konfliktiv u kreatyvnomu kolektyvi [Management of various types of conflicts in a creative team]. *Marketynh i menedzhment innovatsiy – Marketing and innovation management*, 3, 111 – 119.
3. Hnatyk L.M. (2011). Komunikatsiya: pokhodzhennya, typolohiya, funktsiyi [Communication: origin, typology, functions]. *Naukovyy visnyk NLTU Ukrayiny – Scientific bulletin of UNFU*, 21.10, 344 – 353.
4. Harmatyuk O. (2010). Mekhanizmy poperedzhennya i rozv'yazannya konfliktiv v antykrizovomu upravlinni [Conflict prevention and resolution mechanisms in anti-crisis management]. *Sotsial'no-ekonomichni problemy i derzhava – Socio-economic problems and the state*, 1 (3), 50 – 55.
5. Hryshova I.YU. Bezkonfliktne upravlinnya na pidpryemstvakh v umovakh haluzevoyi transformatsiyi [Conflict-free management at enterprises in the conditions of industry transformation]. *Ekonomika. Zarzadzanie. Nauka wczoraj, dzis, jutro*. Warszawa: Wydawca: Sp. z o.o. «Diamantovyy torhovyy tur», 2016.
6. Danchenko O.B., Bedriy D.I., Semko I.B. (2019). Upravlinnya konfliktamy naukovooho proektu [Management of scientific project conflicts.]. *Visnyk Natsional'noho tekhnichnoho universytetu «KhPI» – Bulletin of the National Technical University "KhPI"*. 2 (1327), 28 – 35.
7. Kul'chyts'ka A.H. (2012) Rol' menedzhera v protsesi upravlinnya konfliktamy [The role of the manager in the process of conflict management]: tezy mizhvuzivs'koyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi, prysvyachenoyi Dnyu nauky – theses of the interuniversity scientific and practical conference dedicated to the Day of Science. *ZHDTU*. 2, 318–319.
8. Novikova N. (2013). Upravlinnya konfliktamy v orhanizatsiyi: pidkhody do 53 vyrishennya ta profilaktyky [Management of conflicts in the organization: approaches to 53 resolution and prevention]. *Halyts'kyy ekonomichnyy visnyk – Galician Economic Herald*, 2(41), 79–83.
9. Kerry Patterson, Joseph Grenny, Ron McMillan, and Al Switzler (2013). *Crucial Conversations: Tools for Talking When Stakes Are High. Brilliance Audio; Abridged edition . Books on CD*.
10. Susan S. Raines (2019). *Conflict Management for Managers: Resolving Workplace, Client, and Policy Disputes. Rowman & Littlefield Publishers; Second edition (July 26, 2019)*. P. 432.
11. William Dow and Bruce Taylor (2015). *Project Management Communication Tools. Dow Publishing LLC: United States of America*. p. 22 URL: http://www.dowpublishingllc.com/wp-content/uploads/2016/01/ProjectManagementCommunicationTools_Chapter3.pdf (accessed – 28.03.2023) (in English)
12. Rovenska V. V., Smyrnova I., Latysheva O. V. The role of communications in the formation of a creative environment for the successful implementation of projects in the context of "performance management". *Economy and society: an electronic journal*. Issue 49. 2023. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2281/2202>. (accessed – 1.04.2023) (in Ukrainian)

УДК 331.101.264
JEL Classification M5

[https://doi.org/10.31498/2225-6725.1\(38\).2023.280729](https://doi.org/10.31498/2225-6725.1(38).2023.280729)

ПРОБЛЕМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

<https://orcid.org/0000-0002-1300-6650>

Мутерко Ганна Миколаївна, завідувач кафедри економіки підприємства, ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет», Дніпро, Україна, кандидат економічних наук, доцент, mutterko.anna@gmail.com,
Hanna Mutterko, Head of the Department of Enterprise Economics, State Higher Educational Establishment «Priazovskyi State Technical University», Dnipro, Ukraine, PhD (Economics), Associate Professor,

Ромашко Ірина Сергіївна, здобувач вищої освіти, ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет», Дніпро, Україна

Iryna Romashka, Graduate of higher education State Higher Educational Establishment «Priazovskyi State Technical University», Dnipro, Ukraine

H. Mutterko, I. Romashka, Problems of preservation and development of labor potential in Ukraine under martial law.

In the conditions of martial law, one of the most urgent and important issues is ensuring the effective use of labor potential in Ukraine. Sufficient provision of the state with the necessary labor resources, rational use, high level of labor productivity is the basis for achieving high indicators for achieving innovative development and the strategic goal of sustainable development of the country. Problems in the economy, combined with significant internal displacement and refugee flows, lead to large-scale losses in employment and income. Rising unemployment, social exclusion, gender inequality, and the spread of poverty are among the main negative social consequences of wartime.

Development of labor potential is the process of implementing measures aimed at quantitative and qualitative reproduction of labor potential, its full implementation and effective use. Management of the effective use of labor potential should be based on an assessment of its quality and ensure its improvement. It should be important to develop an effective management system and preserve labor potential, create or improve implementation mechanisms and tools, taking into account issues of education, development of special skills, and above all, raising the level of social protection and security.

The article investigated and summarized the problems of preserving and developing labor potential in Ukraine under martial law. Approaches to the definition of the term "labor potential" have been developed, and the dynamics of changes from prewar to wartime have been tracked. Measures to increase the labor potential in the post-war period are proposed.

Keywords: labor potential, labor resources, preservation and development of labor potential.

Мутерко Г. М., Ромашко І. С. Проблеми збереження та розвитку трудового потенціалу в Україні в умовах воєнного стану

В умовах воєнного стану одним із більш актуальних та важливіших питань є забезпечення ефективного використання трудового потенціалу в Україні. Достатня забезпеченість держави необхідними трудовими ресурсами, раціональне використання, високий рівень продуктивності праці є основою досягнення високих показників для досягнення інноваційного розвитку та стратегічного завдання сталого розвитку країни. Проблеми в економіці у поєднанні зі значними внутрішніми переміщеннями та потоками біженців, призводять до масштабних втрат у сфері зайнятості та доходів. Зростання рівня безробіття, соціальне відчуження, гендерна нерівність, поширення бідності — серед головних негативних соціальних наслідків воєнного часу.

Розвиток трудового потенціалу — це процес запровадження заходів, спрямованих на кількісне та якісне відтворення трудового потенціалу, його повну реалізацію та ефективне використання. Управління ефективним використанням трудового потенціалу повинно виходити з оцінки його якості та забезпечувати її покращення. Важливою має стати розробка ефективної системи управління та збереження трудового потенціалу, створення або удосконалення механізмів та інструментів реалізації, з урахуванням питань освіти, розвитку спеціальних навичок, та насамперед підвищення рівня соціального захисту та безпеки.

В статі було досліджено та узагальнено проблеми збереження та розвитку трудового потенціалу в Україні в умовах воєнного стану. Розроблено підходи до визначення до терміну «трудоий потенціал», відстежено динаміку змін довоєнного часу до воєнного часу. Запропоновано заходи щодо підвищення трудового потенціалу в після воєнний час.

Ключові слова: *трудоий потенціал, трудові ресурси, збереження та розвиток трудового потенціалу.*

Постановка проблеми та її зв'язки з науковими завданнями. Актуальність теми зумовлена тим, що у зв'язку із війною відбуваються значні зміни в усіх сферах життєдіяльності країни, які безпосередньо стосуються підприємств та населення України. Трудовий потенціал – це провідний чинник успішного функціонування підприємства, а отже й держави загалом. Трудовий потенціал є базисом для стрімкого розвитку економіки, соціального та культурного збагачення. Сьогодні, одним із головних завдань відновлення економіки є розвиток та збереження трудового потенціалу, який є вагомим джерелом ділової активності і забезпечення важливих державних функцій. Пошук шляхів відновлення слід розпочинати вже сьогодні, їх використання буде сприяти відродженню ринків і підприємств; реконструкції інфраструктури та відновленню довіри населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням трудового потенціалу присвятили свої наукові роботи багато вітчизняних науковців, зокрема, Птащенко О.В. [1], Бугас В.В. [2], Науменко О.М. [2], Гребенюк Г.М. [3], Райковська І.Т. [4], Гавриленко Я.В. [5], Зубрицька Я.О., Радько С.Г., Грішнова О.А., Каленюк І.С., Долішній М.І., Черкасов О.В., Зінкевич Н.І., Гаврилко П.П., а також іноземних вчених – Маслоу А., Беккер Г., Шульц Т.

Дослідженням категорії «трудоий потенціал» займалися багато вітчизняних та зарубіжних науковців, але варто зазначити, що єдиного визначення трудового потенціалу немає (табл. 1).

Таблиця 1 Визначення категорії «трудоий потенціал» різними вченими

Науковець	Визначення категорії «трудоий потенціал»
<i>1</i>	<i>2</i>
Птащенко О.В. [1]	Виробнича спроможність особи, що характеризується її особистісними навичками (рівень кваліфікації, інтелектуальні здібності, рівень фізичної підготовки), що вступає у взаємозв'язок з усіма сферами економічного потенціалу підприємства
Бугас В.В., Науменко О.М. [2]	Існуючі можливості та потенціал працівників кількісно та якісно покривати потреби організації та досягати її мети, з найбільш можливою ефективністю при використанні сировинної та матеріальної бази
Гребенюк Г.М. [3, с. 44]	Існуючі можливості та потенціал робітників, серед яких їх духовний розвиток, фахові навички та здібності, досвід, спроможність ефективно їх застосовувати; та за умови ефективної політики управління персоналом ці навички буду служити досягненню мети підприємства
Райковська І.Т. [4, с. 91]	Сумісність кваліфікаційних навичок та фахових здібностей всього обсягу кадрів підприємства та їх звершень задля підвищення ефективності роботи підприємства та стрімкого розвитку
Гавриленко Я.В. [5, с. 32]	Людський чинник, який характеризується багатоплановістю процесів, та висвітлює потенціал особи, що є провідним рушієм змін у суспільстві і у процесі праці

У таблиці 1 наведено основні визначення категорії «трудоий потенціал» задля того аби розуміти що саме входить в цю категорію. Найрозповсюдженішими поглядами є розгляд трудового потенціалу як складової системи підприємства, але варто зазначити, що трудовий потенціал

безпосередньо й є складовою частиною діяльності усієї країни, адже саме державні освітні заклади займаються підготовкою та формують держзамовлення за спеціальностями та обсягом.

Згідно з дослідниками [6, с. 48], трудовий потенціал – це явище, якому притаманні власна структура, організаційні рівні та фази відтворення. Структурними складовими трудового потенціалу є:

- стан фізичного та психологічного здоров'я,
- спроможність формувати творчі розробки,
- ініціативність,
- рівень освіти та бажання освоювати нові навички,
- софт-скілс, серед яких важливим є вміння працювати в команді,
- організованість та дисциплінованість,
- професійна компетентність.

Виділення невирішених частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття. В довоєнний час трудовий потенціал хоч і не стрімко, але розвивався. Війна вплинула на всі сфери життєдіяльності країни, і трудові ресурси не є виключенням. Через низку явищ, серед яких перехід частини населення до лав збройних сил України, еміграція, перехід до лав волонтерів. На сьогоднішній день відсутня стратегія розвитку та збереження трудового потенціалу під час війни та в повоєнний час.

Постановка завдання. Розробити стратегію щодо розвитку та збереження трудових ресурсів в умовах воєнного стану та окреслити перспективні напрямки в повоєнний час.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основним рушієм для відбудови України в повоєнний час стануть трудові ресурси, тому запропоновано розглянути динаміку попиту та пропозиції на ринку трудових ресурсів в проміжок 2018-2022 рр.

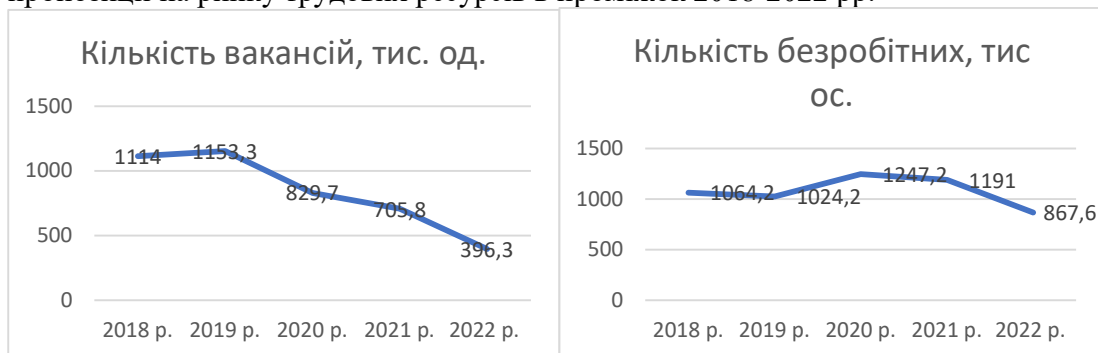

Рис. 1. Динаміка попиту та пропозиції на ринку трудових ресурсів (2018- 2022 рр.)
(сформовано за даними Державного центру зайнятості [7])

За рис. 1 видно, що на 2022 р. значно знизився обсяг як вакансій, так і кількість безробітних. Це явище обумовлене значним відтоком трудових ресурсів за кордон, підвищенням депопуляції населення, стрімкий ріст інвалідності, відтік громадян до збройних сил України та до лав волонтерів. Через це страждає розвиток підприємств, інфраструктури та розвиток країни загалом.

Таке стрімке зниження обсягу пропозиції на ринку трудових ресурсів пов'язано з стрімкою міграцією українців за кордон. Відповідно до статистики УВКБ ООН [8] на середину 2022 року країну покинуло близько 10 млн осіб.

Найбільшими міграційними потоками були потоки до Польщі, оскільки ця держава є сусідньою, й найпершою запропонувала прихисток біженців (табл. 2).

Окрім Польщі українців мігрували до інших країн Європи, у Північну та Південну Америку, зокрема в США, Канаду та скандинавські країни. На сьогоднішній день найголовніше питання, яке постає – це те, як повернути співвітчизників в Україну, оскільки такі обсяги відтоку трудових ресурсів країни безперечно наносять великий удар по економіці та відновленню країни. Саме тому

необхідно забезпечити розвиток та збереження трудового потенціалу України як в умовах поточної війни, так і в повоєнний період.

Таблиця 2. Обсяг мігрантів до Польщі на травень 2022 р. [9, с. 167]

	Обсяг мігрантів	Питома вага
Діти (віком 0-18 р.)	519 567	47,35
Працездатний вік	503 071	45,85
- жінки	460 361	41,96
- чоловіки	42 710	3,89
Пенсійний вік	74 579	6,8
- жінки	63 878	5,82
- чоловіки	10 701	0,98
Разом	1 097 217	100

На рис. 2 зображено фактори повернення українців до України, і аналізуючи дану діаграму, можна зробити висновок, що більшість українців збирається повернутися додому після закінчення війни, або хоча б при відсутності наявних бойових дій та атак з повітря. Отже, повоєнне відновлення трудового потенціалу стає здебільшого зрозуміле, оскільки буде відбуватися приток трудових ресурсів на час відбудови, але все ж залишається відкрите питання щодо розвитку та підтримки трудового потенціалу впродовж війни, яка ще не закінчилася.

Рис. 2. Фактори, які впливають на повернення трудового потенціалу до України [10]

Варто зазначити, що на відтік трудового потенціалу відбувався не тільки впродовж повномасштабного вторгнення РФ до України, але і впродовж багатьох років до цього. Основними факторами, які впливали на це є:

- перш за всі політичні, про які вже було сказано, вторгнення Росії, окупація та анексування територій України, низький рівень інвестиційної привабливості через нестабільність економіки,

- економічні: кризове становище, нестабільність гривні, великий обсяг державного боргу, зниження рівня ВВП на душу населення, неконкурентна оплата праці, присутність в великому обсязі тіньової економіки,

- соціальні: низький рівень якості життя населення, обширні розбіжності у диференціації доходів населення, недостатній рівень соціальної інфраструктури,

- демографічні: високий рівень міграційних потоків (як під час війни, так й до неї) в пошуках кращого життя, депопуляція населення, переважання громадян похилого віку, високий рівень тиску на соціальні фонди,

- технологічний розвиток: повільне впровадження інновацій та автоматизації на підприємствах та держструктурах, невідповідність світовим трендам та тенденціям, морально та фізично застаріле обладнання, низько ефективне використання земельних угідь та родючості земель.

Перш за все для вирішення даних проблем, необхідно провести ряд заходів:

- відновлення інфраструктури, шляхом інвестицій в інноваційні розробки на державних підприємствах, що дозволить підвищити продуктивність праці та обсяги продукції, що виробляється, внаслідок чого допоможе забезпечувати державний бюджет в майбутньому;

- формування більшого обсягу робочих місць з конкурентною оплатою праці та обов'язковим соціальним захистом;

- допомога при працевлаштуванні на роботу випускників вузів, оскільки відтік молодих спеціалістів відбувається саме через те, що перший рік вони не можуть знайти роботу за фахом, заробітна плата за яку покривала б всі їх потреби;

- доцільне формування обсягу державного замовлення ВУЗам, адекватна його розробка,

- формування пільгових умов кредитування, або кредит під 0% задля відбудови підприємств та бізнесу, який був зруйнований внаслідок війни,

- формування пільгових умов кредитування для відкриття нового бізнесу, оскільки саме бізнес є рушієм розвитку ринкової економіки та розвитку трудового потенціалу, оскільки надає робочі місця,

- необхідно забезпечити неухильне виконання рекомендацій Міжнародної організації праці, задля забезпечення робочих місць, заробітної плати, соціального страхування, які відповідали б нормам.

Висновки даного дослідження і перспективи подальших робіт у цьому напрямку.

Підсумовуючи вищезазначене та аналізуючи фактори, які впливають на повернення трудового потенціалу до України, можна зробити висновки, що необхідним є створення сприятливого економічного, політичного, соціального клімату для трудових ресурсів, що забезпечить їх розвиток та збереження. В Україні проходить висококваліфікована підготовка кадрів та багато кваліфікованих спеціалістів, але не вистачає механізму, який міг би регулювати та ефективно впровадити політику щодо трудового потенціалу. Перспективами подальших робіт в цьому напрямку є створення механізму регулювання трудового потенціалу в післявоєнний період і план повернення мігрантів в Україну.

Перелік використаних джерел.

1. Птащенко О. В. Рейтингування трудового потенціалу в умовах глобалізації. Вісник Київського національного університету технологій та дизайну. Серія: Економічні науки. 2018. № 5 (126). С. 111-119. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/>
2. Бугас В.В., Науменко О.М. Трудовий потенціал підприємства: сутність та структура. Ефективна економіка. 2018. №1. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/>
3. Дуда Г.Б. Формування, використання та розвиток трудового потенціалу сільськогосподарських підприємств в системі інноваційної економіки: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.04 / Подільський держ. агр.-техн. ун-т Кам'янець-Подільський. 2018. 263 с.
4. Райковська І.Т. Визначення змісту компонентів трудового потенціалу для підвищення ефективності управління підприємством. Науковий вісник Національної академії статистики, обліку та аудиту. 2019. №3. С. 87-95.

URL:

http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=nvhastat_2019_3_10

5. Гавриленко Я.В. Сутність та підходи до розвитку трудового потенціалу підприємства. Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія «Економічні науки». 2019. № 52. С. 30-38. URL:

http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Znpchdtu_2019_52_6

6. Petrova I., Sandugey V., Mamedova S. Preservation and development of human potential of Ukraine in modern condition. Збірник наукових праць. Теоретичні та прикладні питання економіки. 2022. Випуск 2 (45) URL: https://library.krok.edu.ua/media/library/category/statti/petrova_0045.pdf

7. Офіційний сайт Державного центру зайнятості. URL: <https://www.dcz.gov.ua>

8. Офіційний сайт УВКБ ООН. URL: <https://www.unhcr.org/>

9. Duszczuk M., Kaczmarczyk P. The war in Ukraine and Migration to Poland: Outlook and Challenges. *Intereconomics*. 2022. №57 (3). С. 164-170. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s10272-022-1053-6>

10. Офіційний сайт Info Sapiens. URL: <https://www.sapiens.com.ua/>

References (BSI):

1. Ptashchenko O.V. (2018), "Rating of labor potential in the conditions of globalization", *Bulletin of the Kyiv National University of Technology and Design. Series: Economic Sciences*. No. 5 (126), pp. 111-119. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/>

2. Bugas V.V., Naumenko O.M. (2018), "Labor potential of the enterprise: essence and structure", *Efficient economy*. No. 1. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/>

3. Duda G.B. (2018), "Formation, use and development of the labor potential of agricultural enterprises in the system of innovative economy: dissertation. ... candidate economy Sciences: 08.00.04", *Podilsk State. agr.-techn. Kamianets-Podilskyi University*, 263 p.

4. Raikovska I.T. (2019), "Determination of the content of labor potential components to increase the efficiency of enterprise management", *Scientific Bulletin of the National Academy of Statistics, Accounting and Auditing*. No. 3, pp. 87-93. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=nvhastat_2019_3_10

5. Havrylenko Ya.V. (2019), "The essence and approaches to the development of the labor potential of the enterprise", *Collection of scientific papers of the Cherkasy State University of Technology. Series "Economic Sciences"*, No. 52, pp. 30-38. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Znpchdtu_2019_52_6

6. Petrova I., Sandugey V., Mamedova S. (2020), *Preservation and development of human potential of Ukraine in modern condition*. URL: https://library.krok.edu.ua/media/library/category/statti/petrova_0045.pdf

7. Official website of the State Employment Center. URL: <https://www.dcz.gov.ua>

8. The official website of UNHCR. URL: <https://www.unhcr.org/>

9. Duszczuk M., Kaczmarczyk P. (2022), "The war in Ukraine and Migration to Poland: Outlook and Challenges", *Intereconomics*, №57 (3), pp. 164-170. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s10272-022-1053-6>

10. The official website of Info Sapiens. URL: <https://www.sapiens.com.ua/>

УДК: 336.77

JEL Classification: G21, G31, C88

[https://doi.org/10.31498/2225-6725.1\(38\).2023.280730](https://doi.org/10.31498/2225-6725.1(38).2023.280730)**МЕТОДИКА СПРОЩЕНОГО РОЗРАХУНКУ РЕАЛЬНОЇ РІЧНОЇ ПРОЦЕНТНОЇ СТАВКИ
ЗА КРЕДИТНИМ ДОГОВОРОМ ТА ЇЇ ВИКОРИСТАННЯ**<http://orcid.org/0000-0002-8032-005X>

Scopus author Id: 57210994337

Мінц Олексій Юрійович д.е.н. проф. зав. кафедрою фінансів і банківської справи ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет», м Дніпро, Україна. mints_a_y@pstu.edu**Mints Aleksey DSc**, professor, head of department of finance and banking SHEI «Pryazovskyi State Technical University», Dnipro, Ukraine. mints_a_y@pstu.edu**Пушкарська Анастасія Артемівна** магістр, ДВНЗ «ПДТУ» м. Дніпро, e-mail: pushkarskaanastasiia@gmail.com**Pushkarska Anastasiia**, master degree student, SHEI «Pryazovskyi State Technical University», Dnipro, Ukraine.***O. Mints, A. Pushkarska. Simplified method for calculating the real annual interest rate on loans and its use.***

Currently, the interest rate, which historically was considered the sole indicator of the cost of a loan, sometimes becomes not even the main item of expenses due to the existence of various additional commissions that the client has to pay. At the same time, the legislation does not specify the method of calculating the real interest rate, but only the method of its verification. The object of the research is the lending processes. The subject of the research is the methods and ways of calculating the effective interest rate on loans. The purpose of the article is to create a simplified methodology for calculating the effective rate under a credit agreement using standard office software capabilities. To achieve this, the economic essence of the effective rate is considered in the work; the functions of standard office software products that allow solving the task of calculating the effective rate with minimal costs are examined; calculation models based on the functions of IRR and XIRR are created and their compliance with the calculation methods prescribed by law is verified; the reliability of calculating the effective interest rate by commercial banks of Ukraine is checked on real examples. The results can be used to verify the real annual rate mentioned by banks.

Keywords: effective rate; real rate; lending; calculation; interest rate.

Мінц О. Ю., Пушкарська А. А. Методика спрощеного розрахунку реальної річної процентної ставки за кредитним договором та її використання.

Наразі процентна ставка, яка історично вважалась єдиною характеристикою витратності кредиту, іноді стає навіть не основною статтею витрат, через існування різноманітних додаткових комісій, які має сплатити клієнт. В той же час законодавство не вказує метод розрахунку реальної процентної ставки, а лише метод її перевірки. Об'єктом дослідження є процеси кредитування. Предметом дослідження є методи та способи розрахунку ефективної процентної ставки за кредитами. Метою статті є створення спрощеної методики розрахунку ефективної ставки за кредитним договором із використанням стандартних можливостей офісних програмних продуктів. Для цього в роботі розглянуто економічну сутність ефективної ставки; розглянуто функції стандартних офісних програмних продуктів, які дозволяють вирішити задачу розрахунку ефективної ставки із найменшими витратами; створено моделі розрахунку на основі функцій ВСД та ЧИСТВНДОХ і перевірено їх відповідність методам розрахунку, що закріплені законодавством; на реальних прикладах перевірено достовірність розрахунку ефективної процентної ставки комерційними банками України. Результати дослідження можуть бути використані для перевірки значень реальної річної ставки банків.

Ключові слова: ефективна ставка; реальна ставка; кредитування; розрахунок; процентна ставка.

Постановка проблеми та її зв'язки з науковими чи практичними завданнями. В кризових умовах комерційні банки та інші фінансові установи, діяльність яких пов'язана із видачею позик, схильні «розмивати» платежі, які повинен внести клієнт для того, щоб візуально знизити процентну ставку. Українські банки почали використовувати такий прийом у період кредитного «буму» 2004-2008 рр. і користуються ним досі. При цьому процентна ставка, яка

історично вважалась єдиною характеристикою витратності кредиту, іноді стає навіть не основною статтею витрат, через існування різноманітних додаткових комісій, які має сплатити клієнт.

Законодавче врегулювання цього питання в Україні відбулось лише у 2019 році, коли були прийняті правки до Закону України «Про споживче кредитування» [1]. Наразі згідно Закону кредитор повинен надавати позичальнику інформацію про «орієнтовну реальну річну процентну ставку та орієнтовну загальну вартість кредиту для споживача на дату надання інформації виходячи з обраних споживачем умов кредитування» [1]. Але точний розрахунок ефективної ставки може бути наданий банком лише після початку процедури видачі кредиту і буде відповідати лише базовим умовам кредитного договору [2]. Інформація, щодо орієнтовних значень ефективної ставки, що наведена на сайтах банків, стосується лише фіксованих параметрів кредиту (сума, строк) та змінюється залежно від конкретних умов кредитування. Таким чином, для дослідження та зіставлення кредитних умов різних фінансових установ необхідно розраховувати ефективну кредитну ставку для кожного окремого випадку. Це обумовлює актуальність розробки швидкого, зручного та точного способу розрахунку ефективної кредитної ставки для будь-яких умов кредитування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, на які спирається автор з посиланням на джерела. Ефективні ставки включають в себе номінальну, а також всі супутні витрати позичальників і розраховуються на весь термін кредиту. Термін «ефективна ставка процента» прийшов до нас із західноєвропейської системи обліку, та його тлумачення краще шукати в Міжнародних стандартах фінансової звітності та бухгалтерського обліку. З погляду Л. Снігурської, ефективна ставка – «це така ставка дисконтування, з використанням якої визначено теперішню (реальну) вартість майбутніх грошових потоків від фінансового інструмента з урахуванням фактора часу» [3]. П. Чуб говорить про те, що ефективна процентна ставка покриває витрати та ризики банку та робить кредитну операцію достатньо прибутковою, але при цьому дає можливість позичальнику точно порахувати свої витрати, пов'язані з користуванням кредитними коштами [4].

Ще у 1973 В. Скотт відмітив, що за наявності додаткових витрат на обслуговування кредиту ефективна ставка змінюється залежно від терміну кредитної угоди та інших чинників [5]. Разом із тим, дослідження, яке провів у 2022 році В. Цвинар показало, що лише невелика частка споживачів правильно розуміють поняття ефективної ставки, не говорячи вже про вміння її розрахувати [6].

Виділення невирішених частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття. Математичне підґрунтя розрахунку ефективної ставки добре відомо та описано як у літературних джерелах [5] так і в офіційних документах. У п. 3.2 гл. 3 розділу II Правил бухгалтерського обліку доходів і витрат банків України зазначено: «Для розрахунку ефективної ставки процента визначаються потоки грошових коштів з урахуванням усіх умов договору за фінансовим інструментом, у тому числі включаються всі комісії та інші сплачені або отримані сторонами суми, що є невід'ємною частиною доходу (витрат) фінансового інструменту». Коли фінансові інструменти мають плаваючу ставку, то ефективна процентна ставка не є розрахунковою, що регламентує МСБО № 32 «Фінансові інструменти: розкриття і подання», а саме: «ставка процента для інструмента із фіксованою ставкою, який обліковується за амортизованою собівартістю, дорівнює первісній ставці, а для інструментів із плаваючою ставкою, який обліковується за справедливою вартістю – поточній ринковій ставці...» [7]. Але аналіз цієї методики, так само як інших, що наведені, зокрема в [2] та [5] показав, що всі вони є достатньо складними в реалізації та вимагають не тільки економічної а й математичної підготовки.

Формування цілей статті. Метою статті є створення спрощеної методики розрахунку ефективної ставки за кредитним договором із використанням стандартним можливостей офісних програмних продуктів. Для цього необхідно вирішити такі задачі:

- розглянути економічну сутність ефективної ставки;
- розглянути функції стандартних офісних програмних продуктів, які дозволяють

вирішити задачу розрахунку ефективної ставки із найменшими витратами;

- створити модель розрахунку та перевірити її відповідність методам розрахунку, що закріплені законодавством;
- перевірити достовірність розрахунку ефективної ставки комерційними банками України.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Для споживчих кредитів методика розрахунку ефективної ставки (реальної річної процентної ставки, за законодавчим тлумаченням) визначають «Правила розрахунку небанківськими фінансовими установами України загальної вартості кредиту для споживача та реальної річної процентної ставки за договором про споживчий кредит» [2]. Зазначені правила встановлюють види платежів за кредит та власне методику розрахунку. Згідно з ними реальна річна процентна ставка d визначається з формули:

$$ЧСК = \sum_{t=1}^n \frac{Потік_t}{(1+d)^t}, \quad 1)$$

де $ЧСК$ – чиста сума кредиту, тобто сума, яку отримує споживач, без урахування супровідних платежів;

$Потік_t$ – сума коштів, яку споживач сплачує кредитодавцю, кредитному посереднику (за наявності) та третім особам за споживчим кредитом [2].

Як можна побачити з формули (1), шукане значення ефективної ставки d є її аргументом, що знаходиться під знаком суми. Тому розкриття формули (1) у загальному вигляді неможливо, а достатньо точно визначення ефективної ставки вимагає складних розрахунків із використанням числових методів, які дозволяють за кінцеве число кроків обчислити наближене значення шуканої величини з необхідною точністю. Приклади таких методів наводяться зокрема в [5], [8].

Іноді в літературі рекомендується спрощений спосіб розрахунку ефективної ставки, при якому використовується наступний вираз, або його варіант:

$$ЕСВ = \frac{\sum \%кр + \sum БК}{\sum Кр} \times \frac{12}{N} \times 100\%, \quad 2)$$

де $\%кр$ – проценти за користування кредитом;

$БК$ – банківські комісії;

$Кр$ – сплати суми основного боргу;

N – кількість місяців кредитування.

Недоліком формули (2) є те, що вона не враховує періоди між сплатами комісій, які можуть сильно впливати на результат розрахунків. Таким чином, вираз (2) дає точні результати лише у тому випадку, якщо додаткові банківські комісії мають однаковий розмір протягом всього року та сплачуються щомісячно. Однак для деяких видів кредитування, зокрема для іпотечного, існують додаткові витрати, наприклад у вигляді початкової комісії за видачу кредиту, або страхових платежів, які сплачуються щорічно, або кілька разів на рік. Для таких випадків формула (2) буде давати помилкові результати.

Аналіз вбудованих фінансових функцій широко розповсюджених програмних продуктів MS Excel та Google Sheets дозволив виділити функції ЧИСТВНДОХ (XIRR) та ВСД (IRR), які повертають внутрішню ставку доходності для графіка грошових потоків. За своєю сутністю дані функції слугують інвестору для розрахунку фактичної доходності проекту з урахуванням грошових потоків. Втім, оскільки чисельно процентна ставка для інвестора та емітента є

однаковою (відрізняються тільки напрямки грошових потоків), то зазначені функції можна застосовувати і для розрахунку ефективної процентної ставки.

Функція ЧИСТВНДОХ відрізняється від функції ВСД тим, що дозволяє враховувати грошові потоки з довільним графіком надходження, тобто потенційно є більш точною, ніж функція ВСД, яка припускає лише фіксований інтервал між грошовими потоками. Таким чином, функція ЧИСТВНДОХ потенційно дає більш точний результат, але є більш складною у використанні.

Далі покажемо приклад застосування зазначених функцій для розрахунку ефективної ставки та перевіримо відповідність результатів законодавчим вимогам [2].

Для розрахунку візьмемо наступний умовний приклад:

Сума кредиту: 240000 грн.

Ставка: 12% річних, або 1% на місяць.

Комісія за видачу кредиту: 1% від загальної суми кредиту.

Щомісячна комісія за обслуговування: 0.1% від загальної суми кредиту.

Погашення основної суми заборгованості відбувається рівними частинами із нарахуванням процентів на фактичний залишок боргу.

Результати розрахунків показано на рис. 1. Для зменшення загального обсягу ілюстративного матеріалу, рядки з 4 по 19 приховано.

	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L
1			к пер	сума	% в міс	ком міс	ком видача	% рік				
2			24	240000	1,0%	0,1%	1,0%	12,0%				
3			Дата	Сума	%	комм	Платіж					
4	0	01.01.2023	240000	0	-2400	237600						
5	1	01.02.2023	-10000	-2400	-240	-12640						
6	2	01.03.2023	-10000	-2300	-240	-12540						
7	3	01.04.2023	-10000	-2200	-240	-12440						
24	20	01.09.2024	-10000	-500	-240	-10740						
25	21	01.10.2024	-10000	-400	-240	-10640						
26	22	01.11.2024	-10000	-300	-240	-10540			ЧИСТВНДОХ	16,402%		
27	23	01.12.2024	-10000	-200	-240	-10440			ВСД	1,2722%	16,3808%	
28	24	01.01.2025	-10000	-100	-240	-10340						
29					Витрати:	-38160						

Рис. 1. Розрахунок ефективної ставки кредиту з використанням MS Excel.

Пояснимо розрахунок окремих значень.

Знак кожної платіжної операції показано з погляду позичальника. Отримання кредиту для позичальника є позитивним грошовим потоком, а плата за користування кредитом – від'ємним. Втім, якщо розраховувати грошові потоки з погляду кредитодавця, кінцевий результат не зміниться.

Загальний платіж кожного місяця розраховується як сума погашення основного боргу + сплата проценту за користування залишком боргу + комісія за обслуговування кредиту. За рахунок зменшення суми основного боргу, протягом користування кредитом місячний платіж зменшується з 12640 грн до 10340 грн.

Розрахунок ефективної ставки з використання формули ЧИСТВНДОХ() в зазначеному прикладі здійснюється так: ЧИСТВНДОХ(Н4:Н28;С4:С28), тобто враховує не лише суми платежів а й фактичні дати їх здійснення.

При використанні формули ВСД запис буде коротшим, потребує менше аргументів і здійснюється так: ВСД(Н4:Н28). Однак слід зазначити, що формула ВСД дає значення доходності

лише за 1 період розрахунку, яким в даному прикладі є 1 місяць. Для того, щоб виразити ставку доходності у вигляді % річних необхідно зробити додаткове перетворення за формулою:

$$ECB = ((1 + \text{ВСД})^N - 1) \times 100\%, \quad 3)$$

де N – кількість періодів, за які розраховується ставка ВСД, у році.

Так, для зазначеного приклада остаточний розрахунок ефективної ставки через ВСД здійснюється за формулою: $(1 + \text{ВСД})^{12} - 1$.

Слід зазначити, що множення отриманої ставки ВСД на кількість періодів (в нашому випадку – на 12) дасть у загальному випадку некоректний результат. Через загальновідоме математичне спрощення такий результат буде приблизно правильним лише для малих значень ВСД.

Як можна побачити з рис. 1, значення ефективної ставки при використанні формул ЧИСТВНДОХ() та ВСД() дещо відрізняються. Це пов'язано із тим, що при використанні формули ЧИСТВНДОХ() враховується фактична кількість днів у місяці, що забезпечує більшу точність розрахунків. Однак для практичного застосування точності розрахунків на основі формули ВСД() зазвичай вистачає.

Для перевірки правильності розрахунків та їх відповідності законодавчим правилам [2] розрахуємо значення чистої суми кредиту, за формулою (1). Результати розрахунків показано на рис. 2 (комірка K57).

	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K
33		0	01.01.2023	-24000	0	2400		237600		237600	
34		1	01.02.2023	10000	4950	240		-12640		-12481,22	
35		2	01.03.2023	10000	4850	240		-12540		-12226,93	
36		3	01.04.2023	10000	4750	240		-12440		-11977,06	
53		20	01.09.2024	10000	3050	240		-10740		-8340,69	
54		21	01.10.2024	10000	2950	240		-10640		-8159,23	
55		22	01.11.2024	10000	2850	240		-10540		-7981,02	
56		23	01.12.2024	10000	2750	240		-10440		-7805,99	Сума:
57		24	01.01.2025	10000	2650	240		-10340		-7634,10	-237600

Рис. 2. Розрахунок чистої суми кредиту.

Дисконтовані значення грошового потоку в комірках J34-J57 розраховуються за формулою $\frac{\text{Потік}_t}{(1+d)^t}$. Значення ставки d дорівнює тому, що отримано за формулою ВСД та у нашому випадку складає 0,012722. Як видно з рис. 2, сума дисконтованих значень точно співпадає з сумою яку отримав позичальник (237600 грн.), що свідчить про правильність виконаних розрахунків.

Як вже вказувалося, згідно Закону України «Про споживче кредитування», з 2020 р. всі фінансові установи, що надають кредити, зобов'язані вказувати інформацію про орієнтовну реальну річну процентну ставку. Використаємо розглянутий спосіб для перевірки достовірності розрахунку ефективної ставки окремими комерційними банками України. Для цього було обрано державні комерційні банки «Ощадбанк» та «Приватбанк».

В кредитному калькуляторі Ощадбанку було розраховано іпотечний кредит з такими параметрами:

Вартість майна: 4000000 грн.

Сума кредиту: 2400000 грн.

Процентна ставка: 18.7% річних.

Комісія за надання кредиту: 23760 грн.

Щомісячний платіж: 61862 грн.

Розрахунок ефективної ставки у калькуляторі на сайті Ощадбанку [9] та у MS Excel з використанням запропонованої методики дає такі результати:

Калькулятор Ощадбанку: 20,9%.

Формула ЧИСТВНДОХ: 20,949%

Формула ВСД: 20,946%

Таким чином, всі значення є вищими за номінальну процентну ставку однак практично співпадають між собою.

При урахуванні в розрахунку додаткових платежів за кредитом (загалом 8 пунктів) отримано такі результати:

Калькулятор Ощадбанку: 24,3%.

Формула ЧИСТВНДОХ: 23,981%

Формула ВСД: 23,978%

Можна відмітити, що як і в попередньому випадку, значення за формулами ЧИСТВНДОХ та ВСД відрізняються лише на 0,003% річних. Причому обидва розрахованих результати є нижчими за розрахунок на сайті банку. Значення ефективної ставки за даними калькулятора Ощадбанку є дещо вище розрахованих.

На сайті Приватбанку було розраховано значення ефективної ставки за умов надання кредиту на купівлю авто. Параметри кредиту:

Ціна авто: 500000 грн.

Сума кредиту: 240000 грн.

Строк: 24 міс.

Процентна ставка (номінальна): 13% річних.

Додатково сплачується страхування КАСКО (2×31249 грн.), разова комісія (2400 грн.), державна реєстрація (587 грн.), нотаріальні послуги (3500 грн.).

Розрахунок ефективної ставки у калькуляторі на сайті Приватбанку [10] та у MS Excel з використанням запропонованої методики дає такі результати:

Калькулятор Приватбанку: 51.03%.

Формула ЧИСТВНДОХ: 52.793%.

Формула ВСД: 52.713%.

Отже результати авторських розрахунків приблизно на 1.7% річних є вищими за результати, що показує калькулятор банку. Більша різниця між результатами, що отримані за різними формулами пояснюється тим, що формула ЧИСТВНДОХ враховує фактичну кількість днів у місяцях. Ефективна ставка у всіх випадках набагато вища за номінальну через високу вартість витрат на обов'язкове страхування КАСКО.

Висновки. Запропонована в статті методика розрахунку ефективної (реальної річної) процентної ставки дозволяє використовувати для розрахунків розповсюджені офісні програмні продукти MS Excel, або Google Sheets та отримувати правильні результати із мінімальними витратами часу. Використання формули ВСД із подальшим приведенням результату до річних процентів за формулою (3) дозволяє отримувати достатньо точні результати і є більш простим у використанні, порівняно із формулою ЧИСТВНДОХ. Результати дослідження можуть бути використані для перевірки значень реальної річної ставки, що наводяться комерційними банками, або для її розрахунків за відсутністю.

Перелік використаних джерел

1. Закон України «Про споживче кредитування» від 15.11.2016 № 1734-VIII. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/t161734> (із змінами згідно Закону України від 20 вересня 2019 року № 122-IX)

2. Постанова правління НБУ від 11 лютого 2021 року № 16 «Про затвердження Правил розрахунку небанківськими фінансовими установами України загальної вартості кредиту для споживача та реальної річної процентної ставки за договором про споживчий кредит». URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/pb21021>
3. Снігурська Л. (2008) Особливості застосування методу ефективної процентної ставки за фінансовими інструментами з плаваючою номінальною процентною ставкою. Вісник Національного банку України, 10, 34–39.
4. Чуб П. (2008) Ефективна процентна ставка кредитування: реалії та перспективи. Банківська справа, 2, 73–81.
5. Scott, W. F. (1973). A note on varying rates of interest. Transactions of the Faculty of Actuaries, 34, 443-449.
6. Cwynar, W. (2022). What do consumers know and understand about effective interest rates? Evidence from a debt literacy survey in Poland. In Forum Scientiae Oeconomia (Vol. 10, No. 1, pp. 117-146). Wydawnictwo Naukowe Akademii WSB.
7. МСБО 32 «Фінансові інструменти: розкриття і подання» URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_029
8. Хакімова, Х., Уманська, Ю., & Шмиголь, Н. (2019). Теоретична сутність поняття ефективна ставка відсотка та методи її розрахунку, Вектори розвитку науки і бізнесу в глобальному середовищі: тренди та перспективи, ЗНУ, 442-443.
9. Ощадбанк. Калькулятор витрат за кредитом на нерухомість на вторинному ринку. URL: <https://www.oschadbank.ua/credit/nerukhomist-na-vtorinnomu-rinku>
10. Приватбанк. Калькулятор витрат за кредитом на автомобіль. URL: <https://privatbank.ua/kredity/avto-v-kredit>

References

1. Law of Ukraine "On Consumer Lending" dated November 15, 2016 No. 1734-VIII. <https://ips.ligazakon.net/document/view/t161734> (as amended in accordance with the Law of Ukraine dated September 20, 2019 No. 122-IX)
2. NBU Board Resolution No. 16 dated February 11, 2021 "On Approval of the Rules for Calculation by Non-Banking Financial Institutions of Ukraine of the Total Cost of Credit for the Consumer and the Real Annual Interest Rate Under the Consumer Credit Agreement." URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/pb21021>
3. Snigurska L. (2008) Peculiarities of applying the effective interest rate method for financial instruments with a floating nominal interest rate. Bulletin of the National Bank of Ukraine, 10, 34–39.
4. Chub P. (2008) Effective lending interest rate: realities and prospects. Banking, 2, 73–81.
5. Scott, W. F. (1973). A note on varying rates of interest. Transactions of the Faculty of Actuaries, 34, 443-449.
6. Cwynar, W. (2022). What do consumers know and understand about effective interest rates? Evidence from a debt literacy survey in Poland. In Forum Scientiae Oeconomia (Vol. 10, No. 1, pp. 117-146). Wydawnictwo Naukowe Akademii WSB.
7. IAS 32 "Financial Instruments: Disclosure and Presentation" URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_029
8. Hakimova, H., Umanska, Yu., & Shmygol, N. (2019). The theoretical essence of the concept of the effective interest rate and methods of its calculation, Vectors of the development of science and business in the global environment: trends and prospects, ZNU, 442-443.
9. OschadBank Calculator of costs for a real estate loan on the secondary market. URL: <https://www.oschadbank.ua/credit/nerukhomist-na-vtorinnomu-rinku>
10. Privatbank. Car loan cost calculator. URL: <https://privatbank.ua/kredity/avto-v-kredit>

УДК: 338.2

JEL Classification: E17

[https://doi.org/10.31498/2225-6725.1\(38\).2023.280731](https://doi.org/10.31498/2225-6725.1(38).2023.280731)**MACROECONOMIC FORECASTS IN THE CONTEXT OF THE WAR IN UKRAINE:
CAUTIOUS OPTIMISM VS. HOPEFUL PESSIMISM**

Scopus ID: 57219200426

Web of Science profile: <http://www.researcherid.com/rid/N-2895-2018><https://orcid.org/0000-0003-1835-9786>

Evelina Kamyshnykova, D.Sc. (Economics), Professor, Professor of Department of Economics of Enterprise State Higher Educational Institution «PRYAZOVSKYI STATE TECHNICAL UNIVERSITY», Dnipro, Ukraine, kamyshnykova_e_v@pstu.edu,

Камишнікова Євеліна Вікторівна, професор кафедри економіки підприємств д.е.н., професор, ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет», м. Дніпро, Україна

E. Kamyshnykova. Macroeconomic forecasts in the context of the war in Ukraine: cautious optimism vs. hopeful pessimism.

How different variants of security risk shape the future of the Ukrainian economy? The war background with its built-in uncertainty factor makes the development of accurate forecasts more challenging. The paper proposes to solve the problem of short-term and medium-term forecast accuracy of macroeconomic indicators of Ukraine in the context of the war based on the use of a scenario approach. Four hypothetical scenarios regarding the development of socio-economic situation in Ukraine ranging from optimistic to pessimistic variants due to duration of large-scale war have been designed. Real GDP growth, net migration, volume of remittances and unemployment rate are the key macroeconomic measurements that have been projected for 2023-2024 period. Research findings form the basis for shaping a clear strategy for the post-war recovery of Ukraine in the medium to long term as three out of four macroeconomic scenarios assume the end of hostilities within a period under forecast. The paper contributes to improved theoretical rationale for existing linkages between key macroeconomic indicators and uncertainty factor driven by military situation in economic projections. The implications of the research include the design of economic policy mix adequate for optimistic and pessimistic scenarios of the development of the war in Ukraine.

Keywords: GDP growth; forecast; scenario approach, inflation, migration

Камишнікова Є. В. Макроекономічні прогнози в контексті війни в Україні: обережний оптимізм проти обнадійливого песимізму.

Як різні варіанти ризику безпеки формують майбутнє української економіки? Військовий фон із вбудованим фактором невизначеності ускладнює розробку точних прогнозів. У роботі запропоновано вирішити проблему точності короткострокового та середньострокового прогнозу макроекономічних показників України в умовах війни на основі використання сценарного підходу. Розроблено чотири гіпотетичні сценарії розвитку соціально-економічної ситуації в Україні від оптимістичного до песимістичного внаслідок тривалості широкомасштабної війни. Зростання реального ВВП, чиста міграція, обсяг грошових переказів і рівень безробіття є ключовими макроекономічними показниками, які прогнозуються на період 2023-2024 років. Результати дослідження є основою для формування чіткої стратегії післявоєнного відновлення України в середньо- та довгостроковій перспективі, оскільки три з чотирьох макроекономічних сценаріїв припускають припинення військових дій протягом прогнозованого періоду. Стаття сприяє покращенню теоретичного обґрунтування існуючих зв'язків між ключовими макроекономічними показниками та фактором невизначеності, спричиненим військовою ситуацією в економічних прогнозах. Наслідки дослідження передбачають розробку комплексу економічної політики, адекватного оптимістичному та песимістичному сценаріям розвитку війни в Україні.

Ключові слова: зростання ВВП; прогноз; сценарний підхід; інфляція; міграція

Statement of the problem. The war has a devastating impact on the Ukraine's economy that is difficult to be estimated in terms of the main macroeconomic indicators.

Ukraine's real GDP growth contracted to 30.3% in 2022 [1] that set a historical anti-record since Ukraine's independence. The current situation can be compared with the 1990s when the structural

transformations of the planned economy into a market one took place. What Ukraine will have in a macroeconomic aspect in a short- and medium-term perspective remains puzzling. The war context with its built-in uncertainty factor aggravates the problem significantly.

Analysis of recent publications.

National regulators and different international institutions vary a lot in their measurements of economic fundamentals. Current GDP forecast of the European Bank for Reconstruction and Development (EBRD) for Ukraine's real GDP growth in 2023 is 1.0%. In 2024 3.0% growth is predicted [2].

In accordance with the cautious predictions of the national financial regulator (NBU) for the coming years, the marginal growth of the main macroeconomic indicator by 0.3% is expected in 2023 [1]. The decline in security risks, in other words, the end of the war or the active phase of hostilities will lead to the full-fledged output growth.

The World Bank forecasts are close to NBU's predictions. According to the World Bank report, the Ukrainian economy will grow by 0.5% in 2023 and by 3.5% in 2024 [3]. In terms of ongoing escalation of war situation, raise in food and energy prices, acceleration of interest rates in the region the growth is expected be slower.

International Monetary Fund (IMF) is not so optimistic regarding the macroeconomic situation in Ukraine. It predicts that Ukraine's GDP growth will be in the -3 to +1 percent range in 2023 [4]. According to predictions for the Ukrainian economy for 2024 IMF economists expect 3.2% real GDP growth.

Differentials between the aforementioned projections of the key macroeconomic indicators due to high uncertainty associated with the war necessitated the use of scenario approach to forecasting.

The aim of the paper is solving the problem of short-term and medium-term forecast accuracy of macroeconomic indicators of Ukraine in the context of the war based on the use of a scenario approach.

Research results.

The war in Ukraine is an event that is difficult to predict, which can be classified as a "black swan" according to the theory of Nassim Taleb (2010) [5]. Although classic forecasting methods are of limited use for events of this origin the extent of their influence requires consideration of the possible consequences of their continued operation or transformation in the future.

In theory, the scenario method is used to analyze rare and unique events that do not have representative statistics this is why it is fully consistent with the conditions of Russian military aggression in Ukraine. It is a predictive method of development of events used to determine their consequences. In a scenario-based forecasting the scenarios are generated by considering all possible factors or drivers, their relative impacts, the interactions between them, and the targets to be forecast [6].

Based on a scenario approach I consider four hypothetical scenarios regarding the development of socio-economic situation in Ukraine due to duration of large-scale war in short- and medium-term perspective. The projections, which refer the security situation, play a decisive role in shaping economic conditions in Ukraine. The period covered by forecast includes two years, that is until the end of 2024. The estimates presented in each scenario are based on certain assumptions and confirmed by regression dependencies.

Among different variables underlying the scenario approach to predicting the socio-economic consequences of the war in Ukraine I focus on the key macroeconomic indicators.

In the first scenario I consider improving the security situation in the mid-2023 related to the end of hostilities on the territory of Ukraine or at least significant success of the Ukrainian army regarding deoccupation of territories previously occupied after February 2022. This scenario coincides in key assumptions with baseline scenario provided by The National Bank of Ukraine (NBU) which has published its Inflation Report with a macroeconomic forecast in 2022 [7]. In this report the baseline scenario of the macroeconomic forecast is a moderate one in terms of improving security situation and taking necessary fiscal and monetary measures in state economic policy. A reduction in security risks in

mid-2023 due to military successes of Ukrainian army is the main assumption that will return Ukrainian economy to gradual smooth recovery in 2023-2024.

The second scenario is based on assumption of prolongation of hostilities on the territory of Ukraine until mid-2024. It intersects with the alternative scenario of NBU. Both baseline and alternative scenarios are variations of realistic forecasts based on different assumption on the duration of large-scale war in Ukraine.

Under the second scenario a negative migration trend is predicted to change to a positive one only in 2024 due to the end of hostilities in Ukraine. 2023 will still be characterized by an outflow of 1.4 million Ukrainian refugees in search of temporary protection in other countries. Besides, in March 2024 the Temporary Protection Directive granted to millions of Ukrainian war refugees by EU member states will be expired. If it is not extended this will be an additional incentive for majority of forced migrants not integrated in the host societies to return in Ukraine.

The third scenario should be called 'pessimistic one' based on the predictions of the protracted war predominantly localized in the specific regions. The war is expected to turn into periodically renewed hostilities with varying degrees of scale and intensity. Considering the experience of Russian aggression in the eastern regions of Ukraine in the period from 2014 to 2022 the situation will be similar to the frozen conflict with periodic outbreaks. Despite the continuation of the hostilities in connection with the transition of the economy to a military footing, the Ukrainian economy is projected to reach low GDP growth of up to 0.5% per year. Maintaining further GDP growth in the context of the ongoing military conflict will be difficult and require large-scale international financial support.

Continuation of the war conflict with alternating phases of attenuation and escalation will have a devastating impact on human potential and will lead to a further outflow of the Ukrainian population to other countries, primarily border realms. Another risk of prolonging the conflict relates to the fact that part of refugees who fled the war in Ukraine will reunite with their family members or integrate in the host communities that will transform them into post-war emigrants. The cumulative value of the migration outflux will exceed 10 million Ukrainians abroad in about 3 years since war outbreak. Given the demographic structure of the stock of Ukrainian emigrants, in the medium term, Ukraine will lose a critically significant part of the economically active population that will undermine its ability to quickly post-war recovery.

Shrinking economic activities due to ongoing war operations decreases demand at the labour market that results in boosting unemployment rate up to 30%. High security risks in 2024 set vector of Ukrainian migrants outflow that will slightly reduce pressure on the labour market and lead to decreasing unemployment rate almost to the level of 2022.

In the forth scenario which one should call 'optimistic' the war in Ukraine is predicted to conclude in peace in a short term perspective with long lasting security guarantees and favorable conditions provided by international partners. Under this scenario Ukraine gets a chance to become a full-fledged partner of the European union, the integral part of European security architecture and gets full access to reparations.

From the security perspective, this scenario is close to security situation assumptions characteristic for baseline scenario provided by NBU. The differences lie in the scale and pace of international assistance and the type of economic policy pursued by the national government for the post-war reconstruction of the Ukrainian economy. That is why in 2023 the annual level of real GDP is projected to be at 2%, while in 2024 the implementation of the post-war economic recovery program is expected to lead to the rise of the main economic indicator to 7%. Ukrainian labour market is projected to benefit from this program providing significant amounts of investment covered by international aid to restore infrastructure and develop promising sectors of the economy.

If a peace agreement will be signed in 2023 that will encourage economically active population to return in Ukraine for the purposes of family reunification and participating in labor market processes. Also, Ukrainian government will implement measures to stimulate the return of Ukrainian migrants to

their homeland. In the next after-war year the migration inflow is predicted to amount to 3 million Ukrainians that preserves Ukrainian demographic potential from devastation. Part of labor migrants and war refugees currently employed in the host countries will have an incentive to return in Ukraine. As a result of implementation of economic recovery program, the unemployment rate will decrease to around 15%. This is the most optimistic variant of unemployment level forecast in the post-war period but this is still above its natural level because of disbalances at the labor market.

Table 1. Possible macroeconomic scenarios regarding the security situation in Ukraine

Indicators	Starti ng point (2022)	2023				2024			
		Scena rio 1	Scena rio 2	Scena rio 3	Scena rio 4	Scena rio 1	Scena rio 2	Scena rio 3	Scena rio 4
Real GDP, % yoy	-30.3	2.0	0.5	0.5	2.0	5.2	2.5	1.3	7.0
Migration (net), mln	-8	0.4	-1.4	-1.4	0.4	2.5	0.6	-1.2	3.0
Remittances in Ukraine, USD bn	13.9	16.4	16.9	16.9	16.4	13.8	15.5	16.9	13.2
Unemployment (ILO, period average)	24.5	20.0	30.2	30.2	20.0	18.2	24.1	27.3	15.0
Security risk	extra high	High (until mid- 2023)	extra high	extra high	High (until mid- 2023)	low	High (until mid- 2024)	extra high	low

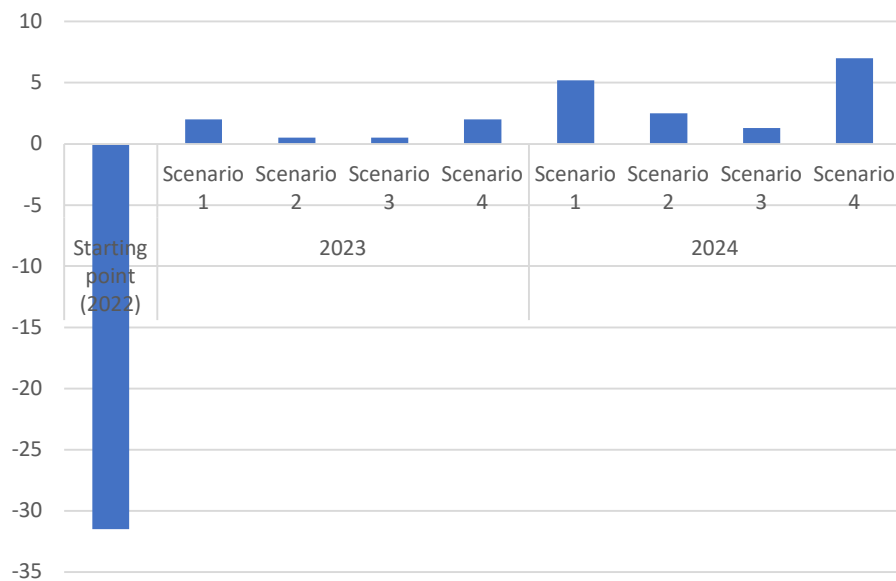

Figure 1. Future GDP-growth, %, possible scenarios

Scenario 1 assumes the security risks will decrease in the mid-2023. Scenario 2 predicts the end of the war conflict in the mid-2024. Scenario 3 is *pessimistic regarding the protracted war in the specific regions*. Scenario 4 is similar to 1 in terms of security situation but more optimistic one in terms of *large-scale international financial assistance*.

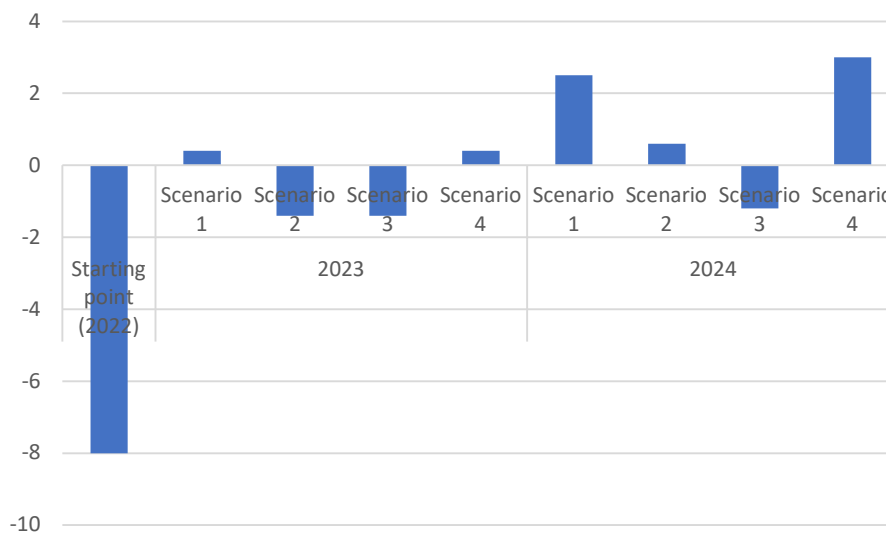

Figure 2. Future net migration, mln people, possible scenarios

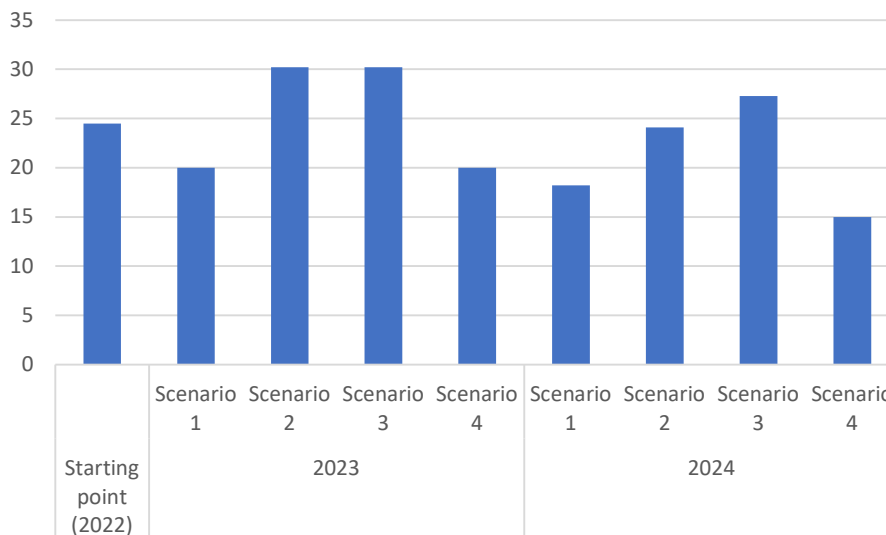

Figure 3. Future unemployment rate, %, possible scenarios

Scenario 1 assumes the security risks will decrease in the mid-2023. Scenario 2 predicts the end of the war conflict in the mid-2024. Scenario 3 is *pessimistic regarding the protracted war in the specific regions*. Scenario 4 is similar to 1 in terms of security situation but more optimistic one in terms of *large-scale international financial assistance*.

Scenario planning has been considered as a tool to improve the strategic agility, by cognitively preparing not only multiple scenarios but also multiple consistent strategies [8]. Each of above considered macroeconomic scenarios regarding the security framework requires implementing adequate measures in conditions of in-war and after-war situation in Ukraine.

Considering the fact that conclusion of peace in 2023-2024 is not a presuming factor in scenario three the key goal of government economic policy in the context of ongoing war includes stabilizing economic situation in the short run and its full transition on military lines. The military state reduces opportunities for economic maneuvers and highlights the problem of Ukraine's survival as a political and socio-economic subject at the expense of external and internal resources.

International financial assistance from international organizations, national governments, non-government organizations and other stakeholders became the main source of covering significant budgetary needs and safeguarding macro financial stability during a full-scale war. A regular financial support mechanism in the form of grants and loans is a part of major project to ensure sustainable public administration in Ukraine through cooperation with international partners.

With the start of Russian military aggression, Ukrainian authorities implemented the programs of business relocation, lending and insurance that confirmed the orientation on support of business in war environment. Business relocation in the safer regions within Ukraine creates opportunities for its survival and transformation in a military format. However, relocation in EU is a contradictory measure providing new economic connections with European countries and fostering process of economic European integration on the one hand, and threatening to lose active Ukrainian entrepreneurs doing business abroad, on the other hand.

Among the arsenal of government policy instruments aimed at supporting business entities and purposefully stimulating the creation of new jobs in a wartime the other measures could be also suggested including government order for the purchase of goods and services, nationalization of a systemically important companies threatened with bankruptcy, stimulation of import substitution and localization of production etc.

Conclusion.

In the paper a scenario approach to solving the problems of short-term and medium-term forecasting of macroeconomic indicators in the context of the war in Ukraine has been proposed. Real GDP growth, net migration, volume of remittances and unemployment rate are the key macroeconomic measurements that have been projected for 2023-2024 period.

The assumptions used in the formation of scenarios determine the variation of challenges that Ukraine needs to face and contribute to the development of policies to address them.

Macroeconomic scenarios one, two and four assume the end of hostilities within a period under forecast that is why it is necessary to shape beforehand a clear strategy for the post-war recovery of Ukraine in the medium to long term.

References

1. National Bank of Ukraine. 2022. Inflation Report, January 2022. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/IR_2023-Q1_en.pdf?v=4
2. European Bank for Reconstruction and Development (EBRD). 2023. *Regional Economic Prospects in the EBRD Regions. Not out of the woods yet*, February 2023 Update. URL: <https://www.ebrd.com/documents/comms-and-bis/regional-economic-forecast-february-2023.pdf>
3. Izvorski I., Lokshin, M. M., Roseman N., Renee J., Singer D, Torre, I. 2023. *Europe and Central Asia Economic Update, Spring 2023: Weak Growth, High Inflation, and a Cost-of-Living Crisis*. Washington, DC: World Bank. URL: <http://hdl.handle.net/10986/39617>
4. International Monetary Fund. 2023. IMF Country Report No. 23/132. URL: <https://www.imf.org/-/media/Files/Publications/CR/2023/English/1UKREA2023001.ashx>
5. Taleb, Nassim Nicholas. 2010. *The Black Swan: Second Edition: The Impact of the Highly Improbable: With a new section: "On Robustness and Fragility"*. Random House Trade Paperbacks.
6. Hyndman R.J., Athanasopoulos G. 2018. *Forecasting: Principles and Practice*. 2nd edn. OTexts. URL: <https://otexts.org/fpp2/>
7. National Bank of Ukraine. 2022. Inflation Report, October 2022. October 2022. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/IR_2022-Q4_en.pdf?v=4
8. Lehr T., Lorenz U., Willert M., Rohrbeck R. 2017. *Scenario-based strategizing: Advancing the applicability in strategists' teams. Technological Forecasting and Social Change*. V. 124. P. 214–224. URL: doi:10.1016/j.techfore.2017.06.026

УДК 338.2

JEL Classification: J6

[https://doi.org/10.31498/2225-6725.1\(38\).2023.280734](https://doi.org/10.31498/2225-6725.1(38).2023.280734)

СОЦІАЛЬНЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО: ЕФЕКТИВНИЙ ІНСТРУМЕНТ ПОДОЛАННЯ БЕЗРОБІТТЯ

<http://orcid.org/0000-0003-0946-9940>

Мищенко Світлана Олегівна, старший викладач кафедри економічної теорії та підприємництва, кандидат економічних наук, ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет», м. Дніпро, Україна, sv.mishchenko.79@gmail.com

Svitlana Mishchenko, Senior Lecturer of the Department of Economic Theory and Entrepreneurship, Candidate of Economics, State Higher Educational Institution «PRYAZOVSKYI STATE TECHNICAL UNIVERSITY», Dnipro, Ukraine

S. Mishchenko. Social entrepreneurship: an effective tool for overcoming unemployment

The article examines unemployment as a socio-economic problem in Ukraine that requires regulatory measures from the state. The basis of the study is a set of theoretical and practical foundations of the development of social entrepreneurship from Western countries. The author established that social entrepreneurship is able to create a synergistic effect on the labor market, which is expressed in the creation of new jobs for the employment of socially vulnerable segments of the population, including persons with disabilities. The author proposed measures of state support for entrepreneurial initiatives, expressed firstly in raising the level of awareness of the unemployed population and united territorial communities about the opportunities and potential risks of social entrepreneurship; secondly, in the formation of the legislative basis for the development of entrepreneurial initiatives, direct and indirect financing, the initiation of fiscal advantages and benefits to support the development of social entrepreneurship in Ukraine.

Keywords: social entrepreneurship, unemployment, efficiency, population, standard of living

Мищенко С. О. Соціальне підприємництво: ефективний інструмент подолання безробіття

У статті розглянуто безробіття, як соціально-економічна проблема в Україні яка потребує регуляторних заходів з боку держави. Базою дослідження є сукупність теоретичних і практичних засад розвитку соціального підприємництва з західних країн. Автором встановлено, що соціальне підприємництво здатне створити синергетичний ефект на ринку праці, що виражено у створенні нових робочих місць для працевлаштування соціально вразливих верств населення, у тому числі осіб з інвалідністю. Автором запропоновано заходи державної підтримки підприємницьких ініціатив, що виражені по-перше у підвищенні рівня інформованості безробітного населення та об'єднаних територіальних громад про можливості та потенційні ризики соціального підприємництва; по-друге, у формуванні законотворчого підґрунтя розвитку підприємницьких ініціатив, прямому і непрямому фінансуванні, започаткування фінансальних переваг та пільг на підтримку розвитку соціального підприємництва в Україні.

Ключові слова: соціальне підприємництво, безробіття, ефективність, населення, рівень життя

Постановка проблеми. В сучасній Україні безробіття стає однією з найбільших гострих соціально-економічних проблем, що впливає як на економічну сферу суспільного життя населення, що виражено в неефективному використанні трудових ресурсів потенціалу держави, так і на соціальну – зменшення доходів населення та погіршення добробуту. В умовах економічної кризи держави, коли сукупний попит на товари та послуги зменшується, зайнятість скорочується, а безробіття зростає виникає потреба пошуку джерел згладжування негативних соціальних наслідків, прийняття відповідних державних регуляторних заходів подолання безробіття з урахуванням військового стану в державі та повоєнного розвитку України.

Аналіз останніх досліджень. Проблеми ринку праці та інструментів його регулювання розглянути у дослідженнях видатних вітчизняних науковців, серед яких С. Бандур, О. Дороніна, С. Калініна, Е. Лібанова, В. Надрага, Ю. Маршавін, Л. Шаульська та інші. З огляду на несталість

процесів на ринку праці та специфіку сучасних тенденцій, властивих ринку праці України в умовах військового стану, дана тема потребує додаткового дослідження.

Метою статті є визначення ефективного інструментарію подолання безробіття, що здатний сприяти створенню нових робочих місць, підвищенню рівня зайнятості в Україні, у тому числі соціально-вразливих верств населення.

Виклад основного матеріалу. Соціально-економічний розвиток кожної держави залежить від стану ринку праці, оскільки відносини, що складаються на ринку праці, мають чітку спрямованість на задоволення життєвих потреб населення.

Безробіття, як соціально-економічне явище, в першу-чергу підкреслює відсутність попиту на робочу силу та бездіяльність економічно активного населення. Феномен безробіття на ринку праці України стає найбільш гострою соціальною проблемою сучасності. За даними державної служби зайнятості в Україні тривалий час відбувається значне скорочення попиту на робочу силу (рис. 1).

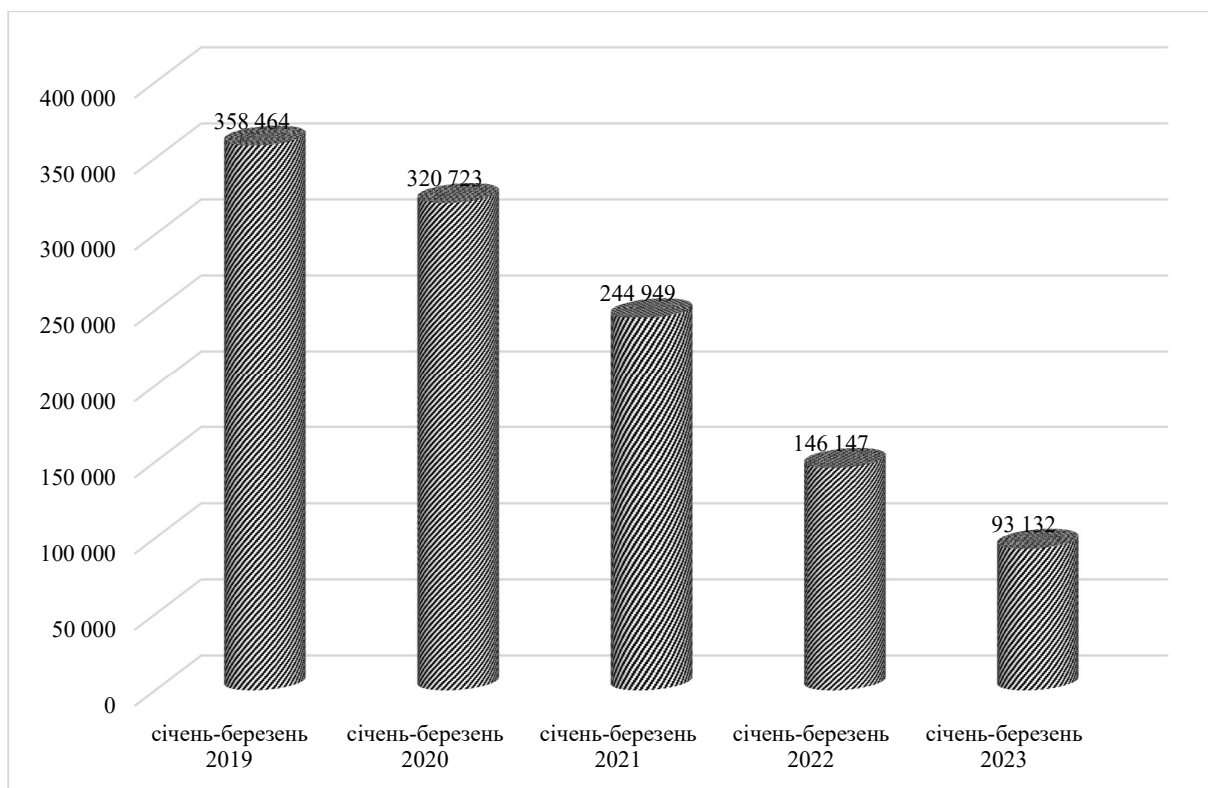

Рис. 1 Кількість вакансій наданих роботодавцями до державної служби зайнятості України у січні-березні 2019-2023 рр. [2].

Попит на робочу силу, як індикатор, може показувати дестабілізацію ситуації на ринку праці, в якому відсутні ефективні механізми державного регулювання. Аналізуючи дані рис. 1 ми бачимо, що у січні-березні 2022 року в Україні відбулось значне скорочення попиту на робочу силу майже на 60% у порівнянні з аналогічним періодом 2021 року. У 2023 році до періоду 2022 року цифра зросла до 63,7 % . Слід зауважити, що стрімке скорочення попиту на робочу силу сприятиме зниженню темпів економічного розвитку держави у довготривалій перспективі.

Щоб зменшити соціальну напругу на ринку праці існує потреба пошуку альтернативної зайнятості населення, до якої можна віднести самозайнятість або організацію підприємницької діяльності безробітними.

Самозайнятість допомагає адаптуватись на сучасному ринку праці переважно фрілансерам, які сплачують податкові відрахування аналогічно до найманих працівників. Організація підприємницької діяльності, більш складний процес, але має позитивний синергетичний економічний ефект - створення нових робочих місць.

Бізнес в Україні на сьогодні спроможний взяти на себе частину вирішення соціальних питань, одним з яких є безробіття. Нестандартним явищем розвитку бізнесу у світі визнано соціальне підприємництво - процес, за допомогою якого громадяни створюють або трансформують підприємницьку діяльність для вирішення соціальних проблем [3].

Для України соціальне підприємництво не нове явище, воно почало власний розвиток у другій третині XIX – на початку XX ст., коли добре відома родина землевласників Терещенків долучилась до меценатства.

Родина Терещенків брала участь у розв'язанні актуальних соціальних проблем місцевої спільноти того часу спрямовуючи прибутки від цукрового виробництва на вирішення проблем дітей та підлітків, багатодітних родин, поранених воїнів, солдатів із ампутованими кінцівками тощо[3].

Нажаль, розвиток соціального підприємництва в сучасній Україні відбувається повільно на відміну від розвинутих країн світу. Так, наприклад в Італії законотворчий процес у цьому напрямку розпочався ще у 1991 році. Урядом Італії було схвалено «Закон № 381/91» про соціальні кооперативи, який став модельним для багатьох країн світу (Франція, Греція, Польща, Іспанія, Португалія, Хорватія, Угорщина) [1].

В Фінляндії Закон «Про соціальні підприємства» (1351/2023) затверджений у 2004 році спрямовано на державну підтримку соціального бізнесу [1]. Метою формування законодавчого підґрунтя Фінляндії стала саме соціальна проблема – працевлаштування безробітних та осіб з інвалідністю. Уряд запровадив державний реєстр соціальних підприємств, запропонував державну підтримку та відкрив можливості допомоги з боку інших кооперацій та фондів розвитку соціального підприємства.

Закон «Про соціальні підприємства» № 212 (6039) в Латвії у 2018 році запровадив жорсткі обмеження щодо організаційно правової форми соціального підприємства [1]. Згідно чинного законодавства соціальне підприємство має статус товариства з обмеженою відповідальністю, що реінвестує весь прибуток у власний розвиток для досягнення соціальної мети. Товариства з обмеженою відповідальністю, що мають статус соціального підприємства звільняються від податку на прибуток. Найбільш поширеним напрямком діяльності соціальних підприємств Латвії стала робоча інтеграція соціально вразливих верств населення задля уникнення ризику соціального відчуження.

Підкреслимо, що соціальне підприємництво має чіткі критерії, по-перше, отримання доходу підприємцем не є основною метою соціального бізнесу, по-друге, соціальне підприємництво має бути фінансово незалежним, по-третє, соціальний бізнес має впливати на суспільство, територіальну громаду, вирішувати певну соціальну проблему.

Основними соціальними цілями діяльності соціального бізнесу в країнах світу стало працевлаштування соціально вразливих верств населення, забезпечення доступної та якісної освіти, соціальний та культурний захист, захист навколишнього середовища, забезпечення культурного різноманіття тощо. Фокус соціального підприємництва в західних країнах спрямовано на використання новітніх технологій та інновацій для вирішення застарілих соціальних проблем.

Важливим є те, що нормативно-правове підґрунтя в західних країнах визначило соціальну послугу як дію, спрямовану на запобігання виникнення та профілактику негативних наслідків для суспільства, надання разової/ постійної допомоги, адаптації до складних життєвих обставин.

Ринок праці кожної країни є одним з найбільш складних елементів ринкової системи, який, з одного боку, виступає передумовою досягнення цілей економічного розвитку, а з іншого – залежить від стану забезпечення економіки трудовими ресурсами, що обумовлює важливість запровадження

регуляторних заходів з урахуванням специфіки економічного розвитку України в умовах військового стану.

Без сумніву, безробіття є явищем з глибокими соціально-економічними наслідками. По-перше, деформується функціонування економічної системи, змінюється фази економічного циклу, де скорочення попиту на робочу силу впливає не лише на пропозиції, а і на інвестиційну активність держави, її технологічний розвиток тощо. По-друге, безробіття сприяє зниженню рівня життя населення, збільшенню міграційних рухів в інші країни. По-третє, безробіття посилює хаос у суспільстві, нарощення соціальної напруги, збільшення чисельності кримінальних правопорушень.

Всі перелічені наслідки, помножені в Україні, оскільки посилені військовим станом запровадженим в державі з лютого 2022 року. Сучасний ринок праці вже констатував відтік населення, переважно працездатного віку, за межі державного кордону. Не слід забувати і про скорочення чисельності працездатного населення, переважно чоловічої статі, з причин каліцтва в наслідок поранень при участі у військових подіях.

Наразі головними проблемами, що перешкоджають розвитку соціального підприємництва в Україні можна назвати: відсутність нормативно-правової бази, що легалізує діяльність соціальних підприємств; надмірне податкове навантаження на підприємців-початківців, відсутність опрацьованої системи державної фінансової підтримки.

Прагнення держави розвивати соціальне підприємництво повинно підкріплюватись відповідною державною політикою, метою якої повинні стати сприятливі умови та прозорі гарантії стабільного і безперешкодного розвитку соціального бізнесу. Державна політика повинна бути спрямована на створення необхідних організаційних, правових і фінансових передумов розвитку соціального підприємництва. Реалізація державної політики у сфері стимулювання розвитку соціального підприємництва повинна включати наступні регуляторні заходи:

- надання безоплатних консультацій підприємцям-початківцям, щодо питань планування бізнесу, оподаткування, ведення бухгалтерської звітності, взаємодії з державними органами самоврядування;
- навчання основам ведення бізнесу безробітного населення;
- доступність до приміщень, пільгова оренда для соціальних підприємств;
- державна фінансова підтримка, пільгові кредити для започаткування й розвитку соціального підприємництва;
- допомога у просування реклами соціального підприємництва, формування корпоративного бренду;
- сприяння збуту продукції –участь у виставках, ярмарках на безоплатній основі.

Оскільки соціальне підприємництво характеризується як підприємницька діяльність з соціальним ефектом, ця діяльність може задовольнити потреби не лише безробітного населення територіальних громад, а і створити робочі місця для вирішення питання працевлаштування соціально вразливих верст населення, чисельність яких збільшиться у повоєнній Україні.

Висновок. Соціальне підприємництво здатне комплексно вирішувати соціальні проблеми, тому потребує державної підтримки, що виражено у формуванні законотворчого підґрунтя розвитку підприємницьких ініціатив, прямому і непрямому фінансуванню, наданню фіскальних переваг та пільг на підтримку соціального підприємництва. Превентивними заходами регуляторної політики держави повинні стати підвищення рівня інформованості безробітного населення та об'єднаних територіальних громад про можливості та потенційні ризики соціального підприємництва. Державні структури повинні прагнути забезпечити максимальний правовий захист інтересів соціального підприємництва.

Список використаних джерел:

1. Никифорак В. А., Тодорюк С. І., Антохова І. М., Удосконалення нормативно-правового забезпечення України у сфері соціального підприємництва: досвід країн ЄС [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://archer.chnu.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/1390/3.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
2. Аналітична та статистична інформація // Державна служба зайнятості України. [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://www.dcz.gov.ua/analytics/view>
3. Соціальне підприємництво: підходи до визначення та ідентифікації/ В. В. Сміль, В. О. Кокоть// Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Географічні науки. – Херсон, 2016. – № 5. – С. 69–74.
4. Соціальне підприємництво: від ідеї до суспільних змін. Посібник / Свинчук А.А., Корнецький А.О., Гончарова М. А., Назарук В.Я., Гусак Н.Є., Туманова А. А. – К: ТОВ «ПІДПРИЄМСТВО «ВІ ЕН ЕЙ», 2017–188 с
5. Соціальне підприємництво: посібник для викладачів курсу / за наук. редакцією к.е.н. А. О. Корнецького — К.: Фамільна друкарня Huss, 2019. — 160 с.

References:

1. Nikiyforak V. A., Todoryuk S. I., Antokhova I. M., (2020), Improvement of regulatory and legal support of Ukraine in the field of social entrepreneurship: experience of EU countries [Electronic resource] Access mode: <https://archer.chnu.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/1390/3.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
2. Analytical and statistical information // State employment service of Ukraine. [Electronic resource] Access mode: <https://www.dcz.gov.ua/analytics/view>
3. V. Smal, V. Kokot (2016) Social entrepreneurship: approaches to definition and identification / // Scientific Bulletin of Kherson State University. Series: Geographical sciences. – Kherson, vol 5. – p. 69–74.
4. A. Svinchuk (2017) Social entrepreneurship: from idea to social change. Manual / Svinchuk A.A., Kornetskyi A.O., Goncharova M.A., Nazaruk V.Ya., Husak N.E., Tumanova A.A. - K: VI EN EY ENTERPRISE LLC, 188 p
5. A. O. Kornetsky (2019) Social entrepreneurship: a guide for teachers of the course / for science. by the editors of the Faculty of Economics— K.: Family printing house Huss,— 160 p.

УДК 331.1
JEL: E24; J24

[https://doi.org/10.31498/2225-6725.1\(38\).2023.280737](https://doi.org/10.31498/2225-6725.1(38).2023.280737)

ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ: РОЗУМІННЯ СУТІ ТА ВИДІВ

Гусєв Дмитро Андрійович, аспірант кафедри економічної теорії та підприємництва, Державний вищий навчальний заклад «Приазовський державний технічний університет», м. Дніпро, Україна, dima992255@gmail.com

Husiev Dmytro, graduate student of Economic Theory and Entrepreneurship, State higher educational establishment "Pryazovskyi State Technical University", Dnipro, Ukraine

D. Husiev. Approaches to understanding nature and types of human capital

Implemented a study near the definition of «human capital» and analyzes the types. A economic interpretation of the concept of human capital is considered, proposed during the definition of the concept to proceed from the standpoint of sociology, of investment activity, take into attention demography science in general, economic demography science to consider labor potential.

Law as objective possibilities set forth in legal prescriptions is considered. During the analysis of human capital to take into attention the psychological aspect of a person is proposed. Motivation is the driving force of human capital.

The ratio of personal capital and public capital is investigated, for understand human capital as a prerequisite for the formation of public capital is proposed.

The article analyzes the potential human capital and real human capital to i investigate factors of transformation potential human capital into real

The content of positive factors is considered a motivation, invest in, proper living wage, presence of job creation, and else. The negative factors is consider a low standard of living that encourages a person to realize their knowledge and skills in practice from exchange for livelihood.

Characterization of levels of functioning of human capital is given. To consider individual (personal) human capital as a positive phenomenon it is proposed not only in the negative aspect. It is also proposed to distinguish public(state) human capital, the subject of which is there are individuals - members of public (society).

Keywords: Human capital, potential human capital, real human capital, personal (individual) human capital, state (public) human capital.

Гусєв Д.А. Людський капітал: розуміння суті та видів

У статті досліджено визначення поняття «людський капітал» та проаналізовано його види. Розглянуто поняття людського капіталу у економічному аспекті, запропоновано під час визначення поняття виходити і з позицій соціології, і з позицій інвестиційної діяльності, брати до уваги досягнення демографії як науки про людність загалом, так і економічної демографії, яка розглядає трудовий потенціал.

Розглянуто право як об'єктивні можливості, викладені у правових приписах. Запропоновано під час аналізу людського капіталу брати до уваги психологічний аспект людини як особистості. Мотивація вважається рушійною силою людського капіталу.

Досліджено співвідношення людського та фактичного капіталу, запропоновано розуміти людський капітал як передумову формування фактичного капіталу.

Проаналізовано потенційний та реальний людський капітал. Розглянуто фактори трансформації потенційного людського капіталу в реальний. Серед позитивних факторів названо мотивацію, інвестування, гідну заробітну плату, наявність робочих місць тощо. Негативним фактором визначено низький рівень життя, який спонукає людину реалізувати свої знання та уміння на практиці в обмін на кошти для забезпечення існування.

Проведено аналіз класифікації людського капіталу, запропоновано розглядати індивідуальний (особистісний) людський капітал як позитивне явище, а не тільки в негативному аспекті. Також запропоновано вирізняти суспільний (державний) людський капітал, суб'єктом якого є індивіди - члени суспільства (народ).

Ключові слова: людський капітал, потенційний людський капітал, реальний людський капітал, індивідуальний (особистісний) людський капітал, суспільний (державний) людський капітал.

Постановка проблеми та зв'язки з науковими чи практичними завданнями.

Проблематика людського капіталу у науці завжди актуальна. Ще більше зростає актуальність у кризовий період, у якому наразі перебуває наша держава. Дослідження людського капіталу надає можливість удосконалити його застосування в економічному житті суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика людського капіталу досліджена у працях Г. Беккера, В. В. Андріанової, О. М. Бородіної, С. Вовканича, Н. В. Голікової, В. Ф. Горячук, О. А. Грішнєвої, Т. О. Кравченко, О. В. Потьомкіної, І. І. Ткачук, А. М. Хімченко, Р. С. Чорного, Л. Т. Шевчук тощо.

Виділення невирішених частин загальної проблеми. Незважаючи на велику кількість наданих у науці визначень людського капіталу, на наш погляд, вони не охоплюють всіх аспектів цього поняття, що потребує дослідження, систематизації, аналізу та удосконалення поняття людського капіталу.

Мета статті – вивчення сутності та удосконалення визначення поняття «людський капітал».

Результати дослідження. Зважаючи на ту кількість часу, яку присвячено розробці поняття «людський капітал», безумовно існує велика кількість його дефініцій. Першою згадкою поняття «людський капітал» вважається робота «Людський капітал», написана Г. Беккером у 1964 році [1].

З того часу найчастіше людський капітал розглядається в економічному аспекті, де йому надають такі визначення:

- сукупність сформованих і розвинених унаслідок інвестицій продуктивних здібностей, особистих рис і мотивацій індивідів, що перебувають їхній власності, використовуються в економічній діяльності, сприяють зростанню продуктивності праці та завдяки цьому впливають на зростання доходів (заробітків) свого власника та національного доходу [2]

(О. А. Грішнєва – доречі, на нашу думку саме цій науковиці належить першість у розробленні комплексного визначення людського капіталу в українській економічній науці);

- вартісне вираження витрат на формування здоров'я (від народження до активної діяльності), на придбання знань, досвіду, кваліфікації, підвищення культури поведінки в суспільстві; протягом його використання він зношується і вимагає відновлення за рахунок оплати праці і оздоровлення [3]

(В. В. Андріанова);

- сукупність, природних здібностей і здоров'я людини, надбаних досвіду і знань; культури та менталітету, закладених в процесі виховання, а також сформованих за рахунок інвестицій і власних дій, рівень освіти, навичок, кваліфікації, в результаті взаємодії і використання яких забезпечується зростання доходу його власника на всіх рівнях (особистісному, підприємства, регіону та країни) [4] (О. В. Потьомкіна);

- знання, вміння та навички людини, вроджені, або набуті в процесі життєдіяльності (дошкільна, шкільна, вузівська освіта; самостійна освіта та ін.), розвиток яких залежить від індивідуальних зусиль, вкладу підприємства та держави (інвестицій), які в майбутньому будуть прибутковими та носитимуть позитивний характер (реалізуються на користь суспільства і окремого індивіда) на мікро-, мезо- і макрорівні [5] (І. І. Ткачук);

- реалізовані сукупні можливості, наявний запас рис і здібностей, якими природа наділила людську істоту, й усі сформовані, накопичені та розвинуті якості індивіда за рахунок інвестицій в людину [6, с. 500] (Р. С. Чорний);

- не власне живі люди і не знання як такі, а сукупність проінвестованих суспільно доцільних виробничих та загальнолюдських навичок, знань і спроможностей, якими володіє людина» [7; с. 104] (О. М. Бородіна);

- вартість запасу здібностей, досвіду і знань, залученого до системи господарювання і капіталізованого на основі відносин найму, здатного приносити додану вартість (прибуток) [8, с. 16] (Н. В. Голікова).

Водночас людський капітал неможна розглядати виключно в економічному аспекті, підтвердженням чого є роботи науковців, в яких цей інститут розуміється і з позицій соціології, і з позицій інвестиційної діяльності.

Так, наприклад С. Вовканич, розглядаючи діяльнісний підхід до людського капіталу, зазначає, що людський капітал як концепція охоплює здібність виробляти предмети та послуги, та широкий аспект освітніх, професійних, психофізіологічних, світоглядних і духовно-культурних якостей людини, національно-мовну комфортність оточуючого середовища, феномен інвестицій у людський розвиток, їх прямий та побічний ефекти [9, с. 76].

З позицій інвестування зазначається, що людина виступає одночасно в ролі об'єкта, суб'єкта та результату впливу, як передумови виробництва людського капіталу. Інвестиції в людський капітал можна трактувати як дії, направлені на підвищення професійної кваліфікації та продуктивних здібностей людей, а також економічної цінності часу працівника [10, с. 267].

Також слід звернути увагу на теорію людського капіталу як науковий спосіб осмислення соціально-економічних процесів у суспільстві із приводу формування й розвитку людського капіталу, організації використання людських ресурсів, людського потенціалу в процесах проведення суспільного багатства, створення й присвоєння доходів різними соціальними групами людей [11].

Виходячи з того, що людина – істота соціальна, вважаємо за необхідне розглядати людський капітал як інститут суспільства. Зауважуємо, що суттєвим під час формування людського капіталу є і ті можливості, які надаються державою та суспільством, як то наявність закладів професійної та вищої освіти, і наявність соціального забезпечення, яке надає можливість працездатним особам продовжувати навчання, тощо.

Крім цього, вважаємо за необхідне брати до уваги досягнення демографії як науки про людність загалом, так і економічної демографії, яка розглядає трудовий потенціал.

У свою чергу, неможливо не враховувати і надбання права як регулятора соціальних відносин. Саме право надає нам об'єктивні можливості, які регламентовані у правових приписах – законах та підзаконних нормативно-правових актах. Так, наприклад, саме з нормативних актів ми отримуємо інформацію стосовно гарантій працівників, що навчаються, тощо.

Також під час аналізу людського капіталу пропонуємо брати до уваги і психологічний аспект людини як особистості. Саме мотивація як психофізіологічний процес стимулює у людини бажання займатися конкретною діяльністю, звичайно з урахуванням зовнішніх та внутрішніх факторів – як то винагорода, соціальне визнання, особистісний ріст тощо. Таким чином мотивація є рушійною силою людського капіталу.

Окрім визначення людського капіталу, в науці приділяється увага й іншим аспектам. Цікавою на наш погляд є наукова розробка В. Ф. Горячук про співвідношення людського та фізичного капіталу [12, с. 55]. Так, розглядається аналогія цих двох понять та виокремлюються відмінності. На наш погляд співвідношення людського та фізичного капіталу можна також розглядати як передумову та наслідок. Наявність людського капіталу за умови його реалізації зумовлює появу фізичного капіталу.

Також слід зазначити, що окрім великої кількості визначень людського капіталу, розрізняють і велику кількість різновидів людського капіталу, деякі з яких є достатньо дискусійними.

Так, наприклад науковець Л. Шевчук розрізняє потенційний та реальний людський капітал, розуміючи під потенціальним людським капіталом сукупність знань, здібностей і кваліфікацій носіїв робочої сили, які могли б приносити дохід, чи які могли б використовуватися для виробництва товарів і послуг, а під реальним — сукупність знань, здібностей і кваліфікацій носіїв робочої сили, що приносять дохід, чи використовуються для виробництва товарів і послуг [13, с. 25]. Вважаємо, що ця класифікація має важливе практичне значення. На наш погляд, трансформація потенційного людського капіталу в реальний зумовлена цілою низкою факторів, як

позитивного, так і негативного характеру. Серед позитивних факторів можна назвати мотивацію, інвестування, гідну заробітну плату, наявність робочих місць тощо. Негативним фактором є низький рівень життя, який спонукає людину реалізувати свої знання та уміння на практиці в обмін на кошти для забезпечення існування.

Науковець Ю. А. Корчагін розглядає негативний, пасивний та креативний (інноваційний) людський капітал. На думку дослідника негативний людський капітал поділяють на індивідуальний, корпоративний та національний. Під індивідуальним людським капіталом учений розуміє накопичений запас особливих і специфічних знань, навичок, моральних і психологічних відхилень індивідуума, що дозволяють йому отримувати для себе доходи та інші блага за рахунок протиправної, аморальної, шахрайської або некомпетентної діяльності, що заважає творчій діяльності інших осіб і створення ними нових благ і доходів [14]. Показовим в рамках цієї класифікації є те, що індивідуальний людський капітал розглядається лише в негативному аспекті, що, на нашу думку, є спірним. Адже індивідуальний людський капітал, який ще можна називати особистісним, у виключних випадках має негативні характеристики.

Можна стверджувати, що кожна особистість має людський капітал, який становить сукупність сформованих і розвинених продуктивних здібностей, особистих рис і мотивацій індивіду, що перебуває в його власності, використовуються в економічній діяльності, сприяють зростанню продуктивності праці та впливають на зростання доходів (заробітків) свого власника та національного доходу. Водночас поряд з індивідуальним (особистісним) людським капіталом пропонуємо вирізняти суспільний (державний) людський капітал, під яким слід розуміти сукупність сформованих і розвинених продуктивних здібностей, особистих рис і мотивацій індивідів – членів суспільства (народу), що використовуються в економічній діяльності, сприяють зростанню продуктивності праці та впливають на зростання національного доходу.

Висновки і перспективи подальших робіт. Враховуючи вищевикладене, під час визначення поняття людського капіталу пропонуємо виходити з позицій соціології, інвестиційної діяльності, брати до уваги досягнення демографії та економічної демографії. Також вважаємо за необхідне під час аналізу людського капіталу брати до уваги психологічний аспект людини як особистості. Мотивація визначається рушійною силою людського капіталу. Проаналізовано потенційний та реальний людський капітал. Мотивація, інвестування, гідна заробітна плата, наявність робочих місць, а також низький рівень життя розглядаються як фактори трансформації потенційного людського капіталу в реальний. Запропоновано вирізняти суспільний (державний) людський капітал, суб'єктом якого є індивіди - члени суспільства (народ).

Перелік використаних джерел:

1. Becker G.S. *Human Capital*. N.Y.: Columbia University Press, 1964.
2. Грішнова О.А. Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки. *Знання. К.*, 2001. — 254 с.
3. Андріанова В. В. Розрахунок людського капіталу підприємств. *Економіка і управління*. 1998. №2. С. 4-6.
4. Потьомкіна О. В. Сутність поняття "людський капітал" в різних економічних теоріях. *Економічний форум*. 2015. № 2. С. 24-29. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecfor_2015_3_5.
5. Ткачук І. І., Немайшкова А. А. Підходи до вивчення поняття "людський капітал". *Молодий вчений*. 2017. № 10. С. 1071-1074. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2017_10_242.
6. Чорний Р. С. Еволюція теоретико-методологічних поглядів у вивченні сутності людського капіталу. *Вісник національного університету водного господарства та природокористування. Серія : Економіка*. 2008. № 4 (44). С. 496 – 500.
7. Бородіна О. М. Людський капітал як основний стратегічний ресурс сталого розвитку аграрної сфери. *Економіка АПК*. 2003. № 9. С. 103 – 108.
8. Голюкова Н.В. Людський капітал як фактор зростання та розвитку економіки: автореф. дис... канд. екон. наук: спец 08.01.01. К., 2004. 23 с.
9. Вовканич С. Діяльнісний підхід до людського та інтелектуального капіталу у знаннєвомісткій економіці: концептуалізація понять. *Український соціологічний журнал*. 2009. № 1-2. С. 71-78.

10. Кравченко Т. О. Генезис наукових поглядів на поняття "людський капітал" в економічній теорії. Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва. 2013. № 83. С. 261-269. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/zhpmus_2013_83_44.
11. Хімченко А. М., Лєх Т. А. Генезис теорії людського капіталу. Ефективна економіка. 2012. № 5 URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2012_5_15.
12. Горячук В. Ф. Поняття людського капіталу, його сутність та місце в системі економічних відносин. Економічні інновації. 2010. Вип. 41. С. 53-64. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecinn_2010_41_8
13. Шевчук Л. Т. Втрати людського капіталу в Україні: понятійно-категорійний апарат і концептуальні положення. Соціально-економічні дослідження в перехідний період. ІРД НАН України. Львів, 2007. Вип. 3 (65). С. 9-27.
14. Корчагін Ю. А. Виникнення і розвиток поняття соціально-економічного «Людський капітал». Центр дослідження регіональної економіки. Цит. за: Ткачук І. І., Немашколова А. А. Підходи до вивчення поняття "людський капітал". Молодий вчений. 2017. № 10. С. 1071-1074. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2017_10_242.

References:

1. Becker G.S. *Human Capital*. N.Y.: Columbia University Press, 1964.
2. Hrishnova, O. A. (2001), *Liudsk'kyj kapital: formuvannia v systemi osvity i profesijnoi pidhotovky* [Human capital: formation in the system of education and vocational training]. Kyiv: Knowledge, pp 254.
3. Andrianova V. V. (1998) *Rozrakhunok liudskoho kapitalu pidpriemstv* [The calculation human capital of enterprise], vol.2, pp. 4-6.
4. Potomkina E. V. (2015) *Sutnist poniattia "liudskiy kapital" v riznykh ekonomichnykh teoriia* [Essence of the concept of «human capital» in various economic theories]. *Economic Forum*, vol. 2, pp. 24-29. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecfor_2015_3_5.
5. Tkachuk I. I., Nemashkolova A. A. (2017), *Pidkhody do vyvchennia poniattia "liudskiy kapital"* [Approaches to the study of the concept of «human capital»]. *Young Scientist*, vol. 10, pp. 1071-1074. Available at http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2017_10_242.
6. Chorny R. S. (2008), *Evoliutsiia teoretyko-metodolohichnykh pohliadiv u vyvchenni sutnosti liudskoho kapitalu* [Evolution of teoretiko methodological principles exploring essence of the concept of human capital]. *Visnyk National university of Water Management and Nature Management*, vol.44, pp. 496-500.
7. Borodina O. M. (2003), *Liudskiy kapital yak osnovnyi stratehichnyi resurs staloho rozvytku ahrarnoi sfery* [Human capital is fundamental component of sustainable development enterprises in the agrarian sphere]. *Economy APC*, vol. 9, pp. 103-108.
8. Holikova H. V. (2004), *Liudskiy kapital yak faktor zrostannia ta rozvytku ekonomiky* [Human Capital is factor of growth and development of economy]: dys. ... kand. yuryd. nauk: spets. 08.01.01. Kyiv. pp.23.
9. Vovkanich S. (2009), *Dialnisnyi pidkhid do liudskoho ta intelektualnoho kapitalu u znannievomistkii ekonomitsi: kontseptualizatsiia poniat* [The activity approach to human and intellectual capital in the knowledge economy]. *Ukrainian Sociology journal*, vol.1-2, pp. 71-78.
10. Kravchenko T. O. (2013), *Henezys naukovykh pohliadiv na poniattia "liudskiy kapital" v ekonomichnii teorii* [The genesis of scientific views on the concept of "the human capital" in the economic]. *Collection of scientific articles Bulletin of Uman National University Horticulture*, vol. 83, pp. 261-269. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/zhpmus_2013_83_44.
11. Khimchenko A. M., Liekh T.A. (2012), *Henezys teorii liudskoho kapitalu* [The genesis of the theory of human capital]. *Efficient economy*, vol. 5, pp. 34. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2012_5_15.
12. Goryachuk V. F. (2010), *Poniattia liudskoho kapitalu, yoho sutnist ta mistse v systemi ekonomichnykh vidnosyn* [Concept of the human capital, its essence and the place in system of economic relations]. *Economic innovations*, vol. 41, pp. 53-64. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecinn_2010_41_8.
13. Shevchuk, L.T. (2007), *Vtraty liudskoho kapitalu v Ukraini: poniatiino-katehoriinyi aparat i kontseptualni polozhennia* [Loss of human capital in Ukraine: conceptual categorical apparatus and conceptual provisions], *Sotsialno ekonomichni doslidzhennia v perekhidnyj period*, vol. 65, pp. 9—27.
14. Korchahin Y. A. (2017), *Vynyknennia i rozvytok poniattia sotsialno-ekonomichnoi «Liudskiy kapital»* [The emergence and development of the concept of socio-economic «human capital»]. *Tsentr doslidzhennia rehionalnoi ekonomiky* Quoted from : Tkachuk I.I., Nemashkolova A.A (2017), *Pidkhody do vyvchennia poniattia "liudskiy kapital"* [Approaches to the study of the concept of «human capital»]. *Young Scientist*, vol. 10, pp. 1071-1074. Available at http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2017_10_242.

УДК 338.246:658.11
JEL O310

[https://doi.org/10.31498/2225-6725.1\(38\).2023.280738](https://doi.org/10.31498/2225-6725.1(38).2023.280738)

ІННОВАЦІЙНЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО ЯК КЛЮЧОВИЙ ФАКТОР РОЗВИТКУ РЕГІОНУ У ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД

<http://orcid.org/0000-0003-0430-0820>

Білоус-Сергєєва Світлана Олександрівна, доцент кафедри економічної теорії та підприємництва, к.е.н, доцент, Державний вищий навчальний заклад «Прийзовський державний технічний університет» м. Дніпро, beloussergeeva.75@gmail.com

Svetlana Belous-Sergeeva, Ph.D., assistant professor Pryazovskyi State Technical University m. Dnipro

S. Belous-Sergeeva. Innovative entrepreneurship as a key factor in the development of a region in the post-war period.

The Ukrainian economy has been feeling the impact of war since 2014, which threatens to destroy everything that has been achieved in science, technology, and innovation. The unfavourable conditions of the military conflict, in particular, the decline in demand for some goods and services, high prices for energy resources, and disruption of relations with individual regions, have become significant challenges for business in Ukraine.

In the world of innovation entrepreneurship, it has long become one of the key economic development factors. There is also potential for the development of this direction in Ukraine. Still, it is necessary to find ways to support innovative projects and initiatives to accelerate economic development and post-war reconstruction of regions and the country.

The work considers the importance of innovative entrepreneurship for the development of regions in the post-war period. The article highlights the importance of an innovative approach to regional economic development. It indicates the main advantages that innovation entrepreneurship can bring to the region, such as increasing competitiveness, increasing production efficiency, improving infrastructure, attracting investment and supporting social development. Examples of successful innovation projects in Ukraine, which have given an impetus to the development of regional economies and can give a start in post-war reconstruction, are provided. The results of the study show that innovative entrepreneurship can become a key factor in the region's development in the post-war period and make a significant contribution to the country's socio-economic development.

Key words: innovative entrepreneurship; regional development; innovation; post-war period.

Білоус-Сергєєва С. О. Інноваційне підприємництво як ключовий фактор розвитку регіону у післявоєнний період.

Українська економіка ще з 2014 року відчуває вплив війни, яка загрожує знищити все, що було досягнуто у галузях науки, технологій та інновацій. Неприятливі умови воєнного конфлікту, зокрема зниження попиту на деякі товари та послуги, високі ціни на енергетичні ресурси, порушення зв'язків з окремими регіонами, стали серйозними викликами для бізнесу в Україні.

У світі інноваційне підприємництво давно стало одним з ключових факторів економічного розвитку. В Україні також є потенціал для розвитку цього напрямку, проте необхідно знайти способи підтримки інноваційних проектів та ініціатив, щоб прискорити економічний розвиток та післявоєнну відбудову регіонів та країни в цілому.

У роботі розглянуто значення інноваційного підприємництва для розвитку регіонів в умовах післявоєнного періоду. У статті висвітлено важливість інноваційного підходу у розвитку регіональної економіки та вказано на основні переваги, які інноваційне підприємництво може принести для регіону, такі як збільшення конкурентоспроможності, підвищення виробничої ефективності, покращення інфраструктури, залучення інвестицій та підтримка соціального розвитку. Наведено приклади успішних інноваційних проектів в Україні, які дали імпульс для розвитку регіональних економік та можуть дати старт у повоєнній відбудові. Результати дослідження свідчать про те, що інноваційне підприємництво може стати ключовим фактором розвитку регіону в післявоєнний період і внести вагомий внесок у соціально-економічний розвиток країни.

Ключові слова: інноваційне підприємництво; розвиток регіонів; інновації; повоєнний період.

Постановка проблеми. Після війни розвиток регіонів України є важливим завданням для стабілізації економіки та покращення якості життя населення. У зв'язку з дискусією щодо методів відновлення України після війни та шляхів залучення та використання необхідних фінансових

ресурсів, дуже важливо проаналізувати успішні кейси відбудови країн у світі та адаптувати їх до реалій нашої країни. Важливість інноваційного елементу відновлення полягає не в простому поверненні до стану перед війною, а в повноцінній інноваційній розбудові та інтеграції України в Європейське співтовариство на основі сталого розвитку та з урахуванням Європейського зеленого курсу. У цьому контексті інноваційне підприємництво може відіграти ключову роль, забезпечуючи створення нових ринків, продуктів та послуг, що сприятимуть розвитку економіки регіонів та країни в цілому.

Аналіз останніх досліджень. Значний науковий внесок у вивчення проблем інноваційного підприємництва зробили такі вчені: В. Зянько, М. Бойко, І. Павленко, С. Васильчак, Н. Притуляк, М. Бабієнко, О. Витвицька, І. Гришова та інші.

Формулювання мети статті. Метою цієї статті є розглянути інноваційне підприємництво як один з основних факторів розвитку в післявоєнний період. Зокрема, розглянути переваги, які може принести інноваційне підприємництво для регіону, а також шляхи підтримки та розвитку інноваційного підприємництва в Україні.

Виклад основного матеріалу. Інноваційне підприємництво передбачає застосування нових технологій, ідей для розв'язання проблем та створення нових можливостей. Інноваційне підприємство можна охарактеризувати як підприємство, яке займається комплексним новаторством, проводить науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи і / або закуповує нові продукти та / або технології. Воно на постійній основі впроваджує нові науково-технічні рішення для створення нових або вдосконалення існуючих продуктів, технологічних процесів та організації діяльності [1]. Таке підприємство має високий рівень фінансування інноваційної діяльності, володіє правами на інтелектуальну власність, розробляє, виробляє та реалізовує інноваційні продукти, обсяг випуску яких у грошовому вимірі становить більше 70% від загального обсягу виробництва [2].

На жаль, Україна вже довгий час не має ефективної стратегії в галузі інновацій, яка б була підтримана всіма вітчизняними інноваторами та експертними групами. Зараз ситуація може стати ще гіршою через війну, яка загрожує знищити те, що залишилося від нашої науки та інновацій у промисловому середовищі. Проте, водночас вона створює нові можливості.

Війна та кризові ситуації є каталізаторами розвитку інновацій та підприємництва. На прикладі інших країн, можна побачити, що саме у такі складні часи люди знаходять нові способи вирішення проблем та створення нових можливостей. Україна має потужний потенціал у галузі інноваційного підприємництва, зокрема у сфері інформаційних технологій та електроніки, а також у сфері енергоефективності та відновлюваної енергетики [1, 3].

Умови війни в Україні ставлять високі вимоги до інноваційного підприємництва, але в той же час вони можуть стимулювати розвиток нових технологій і ринків. Розробки компаній, які успішно функціонують в умовах війни, можуть мати важливе значення для розвитку економіки країни в післявоєнний період [4]. Ось кілька прикладів успішного інноваційного підприємництва в Україні:

Grammarly – український стартап, що створив онлайн-сервіс для перевірки граматики, орфографії та стилю англійських текстів. Заснований в 2009 році, сервіс отримав популярність у всьому світі та став одним з найуспішніших українських стартапів.

Компанії, які займаються інноваційним підприємництвом, можуть допомогти розвитку економіки України в післявоєнний період, забезпечуючи створення нових робочих місць, збільшення продуктивності праці, підвищення конкурентоспроможності вітчизняних товарів і послуг на світовому ринку. Наприклад, компанія SoftServe, яка займається розробкою програмного забезпечення, є одним з прикладів успішного інноваційного підприємства в Україні. Вона працює з провідними компаніями світу, що дозволяє залучати іноземні інвестиції та підвищувати рівень компетенції українських інженерів та розробників програмного забезпечення.

Ще одним прикладом є компанія “Rozetka”, яка є лідером електронної комерції в Україні. Ця компанія забезпечує зручний доступ до товарів для мільйонів клієнтів, працює з великою кількістю постачальників, що дозволяє підвищувати конкурентоспроможність вітчизняних виробників. “Rozetka” також створює робочі місця та вносить свій вклад у соціальний розвиток регіонів.

Отже, інноваційне підприємництво може допомогти Україні розвиватися у післявоєнний період, створюючи нові робочі місця, збільшуючи конкурентоспроможність вітчизняних товарів та послуг на світовому ринку, та підвищуючи рівень компетенції українських фахівців.

На Конференції з питань відновлення України в Лугано, яка відбулася 4-5 липня 2022 року було представлено проєкт Плану відновлення України, який включає три етапи відновлення: “терміново” (2022), “відбудова” (2023-2025) та “модернізація” (2026-2032) [5]. Цим етапам відповідають і три основні цілі плану:

- стійкість: забезпечення стійкої економічної, соціальної та екологічної стабільності на шляху до перемоги.
- відновлення: пошук ефективних рішень для швидкого відновлення найважливіших економічних, соціальних процесів та природних екосистем.
- модернізація: розробка плану модернізації країни, що забезпечить стійкий економічний розвиток та добробут населення.

Пропонований План відновлення включає п'ять ключових принципів: негайний початок, поступовий розвиток, нарощування справедливого добробуту, інтеграцію в ЄС та перехід до зеленої економіки (build back better), а також стимулювання приватних інвестицій та підприємництва.

План включає 15 національних програм, які були об'єднані в три сектори: стратегічний імператив (безпека, інтеграція в ЄС, довкілля, енергетика), сприятливі фактори (поліпшення бізнес-середовища, доступ до екстреного фінансування, макрофінансова стабільність) та рушії відновлення (розвиток секторів економіки з доданою вартістю, освіта, модернізація житла та інші) [6].

Проєкт Плану відновлення України, представлений на конференції в Лугано, містить стимулювання приватних інвестицій та підприємництва як один з п'яти принципів. Це створює додаткові можливості для інноваційних підприємств, які шукають фінансування для розвитку своїх проєктів. Зокрема, національні програми Плану відновлення можуть бути використані як база для створення нових інноваційних проєктів, які б підтримувалися урядом та приватним сектором. Крім того, поліпшення бізнес-середовища та доступ до фінансування можуть збільшити конкурентоздатність підприємств та стимулювати їх інноваційну діяльність.

План відновлення України, який містить стимулювання приватних інвестицій та підприємництва, може дати поштовх для розвитку інноваційного підприємництва в Україні. Це може стати однією з ключових переваг для розвитку економіки та підвищення рівня життя населення. Однак, переваги інноваційного підприємництва є значно ширшими та більшими, ніж тільки фінансові стимули від уряду. Далі розглянемо основні переваги, які може принести інноваційне підприємництво для регіону.

Однією з головних переваг інноваційного підприємництва для будь-якого регіону є збільшення конкурентоспроможності. Інновації дозволяють підприємствам створювати більш якісні та високотехнологічні продукти і послуги, що підвищує їх привабливість на ринку. Крім того, інноваційні підприємства можуть здійснювати ефективніший контроль якості продукції та послуг, що також підвищує їх конкурентоспроможність [7].

Говорячи про підвищення конкурентоспроможності слід зазначити, що вже майже третина представників українського малого та середнього бізнесу, за даними дослідження Mastercard SME Index [8], розширили свою діяльність на закордонного споживача. 28% українських підприємств,

що працюють під час війни, вже розширили свою діяльність на закордонного споживача. Ще 21% планують почати це зробити у майбутньому.

Наразі українські підприємці найбільше продають свої товари та послуги на ринки США (30%), Польщі (27%), Німеччини (13%), Великої Британії (10%), Литви (10%) та Канади (10%).

Серед найбільш пріоритетних ринків, які український бізнес розглядає для подальшого розширення географії продажів такі країни: Польща (61%), Болгарія (13%), Велика Британія (13%), Італія (11%), Молдова (11%).

Основними бар'єрами, які заважають малому та середньому бізнесу вийти на іноземні ринки, є нестача фінансових ресурсів (29%), профільних знань (27%) та брак виробничих потужностей (12%) [8].

Інноваційне підприємництво може допомогти вирішити ці проблеми, оскільки воно засноване на створенні та впровадженні нових ідей, технологій та рішень, які можуть дозволити компаніям конкурувати на міжнародному ринку. Новітні рішення можуть допомогти зменшити витрати на виробництво та збільшити продуктивність, а також забезпечити конкурентну перевагу в контексті глобальних трендів та вимог споживачів. Для того, щоб інноваційні підприємства могли успішно входити на зарубіжні ринки, необхідно також мати знання щодо інтернаціоналізації та експортного маркетингу, що можуть допомогти вирішити проблему профільних знань [9].

Збільшення конкурентоспроможності інноваційними підприємствами сприятиме розвитку господарської діяльності в регіоні. Це в свою чергу впливає на зростання заробітної плати та підвищення рівня життя місцевого населення. Крім того, інноваційні підприємства здатні залучати інвестиції, що сприяє розвитку регіональної економіки та підвищенню зайнятості.

Інноваційне підприємництво може принести регіону значну користь у питанні підвищення виробничої ефективності. Нові технології та підходи до виробництва можуть допомогти підприємствам зменшити витрати на енергію, матеріали та ресурси, покращити якість продукції та знизити час виробництва продукту. Наприклад, використання сучасних машин та обладнання може дозволити збільшити продуктивність та знизити витрати на робочу силу. Крім того, інноваційні методи управління виробництвом, такі як Інтернет речей (IoT) та штучний інтелект (AI), можуть допомогти підприємствам більш ефективно планувати виробництво та зменшити час на усунення проблем [10]. В результаті цього можна збільшити обсяг виробництва та вийти на нові ринки збуту, що позитивно вплине на економіку регіону в цілому. Також важливою перевагою інноваційного підприємництва є можливість розвитку нових галузей виробництва, які в майбутньому можуть стати основою економічного зростання.

У післявоєнний період інноваційне підприємництво може відіграти вирішальну роль у розвитку регіону, сприяючи покращенню інфраструктури. За дослідженням Київської Школи Економіки (KSE), загальна сума прямих задокументованих збитків інфраструктури на березень 2023 року складає \$143.8 млрд, мінімальні потреби у відновленні зруйнованих активів зросли до \$188 млрд [11]. Підприємці-новатори можуть розробляти нові технології та рішення для вирішення проблем з руйнуванням інфраструктури які іноді мають тотальний характер. Все це треба відновити: будинки, школи, лікарні, мости, дороги, вокзали, аеропорти, театри, бібліотеки. Запроваджуючи інноваційні рішення, підприємці можуть підвищити ефективність і якість розвитку та обслуговування інфраструктури, зробивши її більш стійкою до майбутніх потрясінь. Це може допомогти залучити нові інвестиції, створити робочі місця та стимулювати економічне зростання в регіоні.

Інноваційне підприємництво може позитивно впливати на соціальний розвиток регіону в післявоєнний період. Перш за все, інноваційні підприємства можуть створювати нові робочі місця, що зменшить безробіття та забезпечить доходи для місцевого населення. Крім того, допоможе вирішувати соціальні проблеми регіону шляхом створення нових продуктів та послуг, які задовольняють потреби місцевого населення [12]. Наприклад, інноваційні медичні технології можуть покращувати якість медичної допомоги, що сприятиме здоров'ю населення регіону. Також

інноваційні рішення можуть сприяти покращенню якості життя місцевого населення, наприклад, зменшенню шкідливих викидів в атмосферу, покращенню якості водопостачання, тощо.

Інноваційне підприємництво може сприяти розвитку освіти та науки в регіоні. Зокрема, інноваційні підприємства можуть співпрацювати з вищими навчальними закладами та науковими установами, фінансово підтримувати наукові дослідження та розвиток нових технологій. Це може привести до збільшення кількості науковців та спеціалістів, які працюють в регіоні, та підвищення якості освіти.

Поміж іншого, інноваційні компанії можуть впливати на соціальний розвиток регіону, фінансуючи благодійні та громадські ініціативи. Більш того, інноваційні технології та продукти можуть бути спрямовані на вирішення соціальних проблем, таких як охорона навколишнього середовища, енергоефективність, доступ до медичної допомоги тощо. До цього можна додати, що інноваційне підприємництво може допомогти у зменшенні економічної залежності від інших країн, а також збільшенні експортної потужності України. Наприклад, за допомогою розробки нових технологій та продуктів, компанії можуть знайти нові ринки збуту та залучити іноземних інвесторів.

Інноваційне підприємництво може допомогти в забезпеченні національної безпеки. Зокрема, створення вітчизняних технологій та виробництв, зокрема в галузі оборонної промисловості, зменшує залежність від імпорту та збільшує потенціал для забезпечення національної безпеки.

Висновки і перспективи. Інноваційне підприємництво є ключовим фактором розвитку економіки в умовах війни та після неї. Шляхом створення нових технологій та продуктів, компанії можуть збільшувати свою конкурентоспроможність, підвищувати виробничу ефективність та підтримувати соціальний розвиток регіонів. Водночас, вони можуть зменшувати залежність від імпорту та залучати інвестиції, що сприяє зміцненню економічної незалежності України.

У статті висвітлено переваги, які може принести інноваційне підприємництво для регіону, такі як розвиток нових технологій, створення нових продуктів та послуг, зменшення витрат на виробництво, збільшення ефективності бізнес-процесів та поліпшення якості життя населення. Проте, для досягнення цих переваг необхідно розробити та впровадити ефективну стратегію в галузі інновацій, яка б була підтримана всіма вітчизняними інноваторами та експертними групами. Для подолання бар'єрів, які заважають малому та середньому бізнесу вийти на іноземні ринки, можна використовувати інноваційні підходи, які дозволять знизити витрати на виробництво, покращити якість продукції та послуг, а також підвищити конкурентоспроможність. Отже, інноваційне підприємництво може стати суттєвим фактором розвитку економіки України, якщо будуть вжиті необхідні заходи для його підтримки та розвитку.

Перелік використаних джерел.

1. Гавриш О. М. Інноваційне підприємництво: сутність, значення та проблеми в сучасних умовах функціонування / О. М. Гавриш, В. П. Пильнова, О. В. Пісковець. // *Економіка та держава*. – 2020. – №12. – С. 109–113.
2. Івченко О. Ю. Інноваційне підприємництво як складова стратегії розвитку економіки України. / О. Ю. Івченко, К. М. Крикуненко. // *Економічний вісник Донбасу*. – 2018. – №3. – С. 141–146.
3. Гальцова, О.Л. (ред.) *Розвиток економіки України: трансформації та інновації*. Запоріжжя: Видавничий дім «Гельветика», 2017.
4. Яцкевич І. В. Інноваційна політика України у післявоєнний період / І. В. Яцкевич. // *Економіка та суспільство*. – 2022. – № 39. – С. 39–53. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-39-53>
5. *Outcome Document of the Ukraine Recovery Conference URC2022: Lugano Declaration'* (Lugano, 4–5 July, 2022). Access mode: https://reliefweb.int/report/ukraine/outcome-document-ukraine-recovery-conferenceurc2022-lugano-declaration-lugano-4-5-july-2022?fbclid=IwAR04Jkb7H_VdMjopNiaUeRNjkbvdm4yh0OwIUESbJnmrRvvSq5qIowzxpK
6. Указ Президента України № 266/2022 «Питання Національної ради з відновлення України від наслідків війни». Режим доступу: <https://www.president.gov.ua/documents/2662022-42225>
7. Paunov C. *The innovation–productivity relationship in developing countries: A meta-analysis of firm-level empirical research* / C. Paunov // *Research Policy*. – 2020. – № 49(8), 88–103.

8. Дослідження стану українського малого та середнього бізнесу, що було проведено компанією Gradus на замовлення Mastercard у червні 2022 року. Режим доступу: <https://www.mastercard.com/news/eemea/uk-ua>
9. Проблеми та перспективи розвитку інноваційної діяльності в Україні: виклики воєнного часу : тези доп. XIV Міжнар. бізнес-форуму (Київ, 23 берез. 2023 р.) / відп. ред. А. А. Мазаракі. – Київ : Держ. торг.-екон. ун-т, 2023. – 197 с. DOI: 10.31617/k.knute.2023-03-23
10. Teece D. J., *Profiting from innovation in the digital economy: Enabling technologies, standards, and licensing models in the wireless world* / D. J. Teece // *Research Policy*. – 2018. – № 47(8). – P. 1367-1387.
11. Офіційний сайт Київської школи економіки. Звіт про прямі збитки інфраструктури від руйнувань внаслідок військової агресії росії проти України за рік від початку повномасштабного вторгнення. Режим доступу: <https://kse.ua/ua/kse-department/kse-institute/>
12. Sanchez J. C., *Innovation, Entrepreneurship, and Economic Development: A Review of the Recent Economic Literature* / J. C. Sanchez // *Journal of Developmental Entrepreneurship*. – 2020. – № 25, C. 198-204.

References (BSI):

1. Havrysh O. M., Pylnova V. P. & Piskovets O. V. (2020), "Innovative entrepreneurship: essence, meaning and problems in modern operating conditions", [*"Innovatsiine pidpriemnytstvo: sutnist, znachennia ta problemy v suchasnykh umovakh funktsionuvannia"*]. *Economy and the state*, pp. 109–113.
2. Ivchenkova O. Yu. & Krykunenko K. M. (2018), "Innovative entrepreneurship as a component of the economic development strategy of Ukraine", [*"Innovatsiine pidpriemnytstvo yak skladova stratehii rozvytku ekonomiky Ukrainy"*]. *Economic Bulletin of Donbass*, 3, pp. 141–146.
3. "Development of the economy of Ukraine: transformations and innovations", [*"Rozvytok ekonomiky Ukrainy: transformatsii ta innovatsii"*], textbook, total. ed. O. L. Galtsova, Zaporizhzhia: Helvetica Publishing House, 2017.
4. Yatskevych, I. V. (2022), "Innovative policy of Ukraine in the post-war period", [*"Innovatsiina polityka Ukrainy u pislivoiennyi period"*]. *Economy and society*, 39, pp. 39–53. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-39-53>
5. Outcome Document of the Ukraine Recovery Conference URC2022: 'Lugano Declaration' (Lugano, 4–5 July, 2022), available at: https://reliefweb.int/report/ukraine/outcome-document-ukraine-recovery-conferenceurc2022-lugano-declaration-lugano-4-5-july-2022?fbclid=IwAR04Jkb7H_VdMjopNiaUeRNjkbvdm4yh0OwIUESbJnmrRvvSq5qlowzxpK
6. Decree of the President of Ukraine No. 266/2022 "Issues of the National Council on the Recovery of Ukraine from the Consequences of the War", [*"Pytannia Natsionalnoi rady z vidnovlennia Ukrainy vid naslidkiv viiny"*], available at: <https://www.president.gov.ua/documents/2662022-42225>
7. Paunov, C. (2020). The innovation–productivity relationship in developing countries: A meta-analysis of firm-level empirical research. *Research Policy*, 49(8), pp. 88-103.
8. Study of the state of Ukrainian small and medium-sized businesses, which was conducted by the Gradus company on behalf of Mastercard in June 2022. available at: <https://www.mastercard.com/news/eemea/uk-ua>
9. Problems and prospects of the development of innovative activity in Ukraine: challenges of wartime: theses add. XIV International of the business forum (Kyiv, March 23, 2023), resp. ed. A. A. Mazaraki, Kyiv: State trade and economy University, 2023. – 197 p. DOI: 10.31617/k.knute.2023-03-23
10. Teece, D. J. (2018). *Profiting from innovation in the digital economy: Enabling technologies, standards, and licensing models in the wireless world*. *Research Policy*, 47(8), pp. 1367-1387.
11. Official website of the Kyiv School of Economics. "A report on the direct damage to the infrastructure from the destruction caused by Russia's military aggression against Ukraine a year after the start of the full-scale invasion", [*"Zvit pro priami zbytky infrastruktury vid ruinuvan vnaslidok viiskovoi ahresii rosii proty Ukrainy za rik vid pochatku povnomasshtabnoho vtorhnennia."*], available at: <https://kse.ua/ua/kse-department/kse-institute/>
12. Sanchez, J. C. (2020). *Innovation, Entrepreneurship, and Economic Development: A Review of the Recent Economic Literature*. *Journal of Developmental Entrepreneurship*, 25, pp. 198-204.

УДК 339.92
JEL F 01 F 29

[https://doi.org/10.31498/2225-6725.1\(38\).2023.280833](https://doi.org/10.31498/2225-6725.1(38).2023.280833)

ВПЛИВ ТНК НА ПОШИРЕННЯ ПРОЦЕСУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

<https://orcid.org/my-orcid?orcid=0009-0003-9440-4646>

Капранов Максим Андрійович, асистент кафедри транспортного менеджменту і логістики, ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет», м. Дніпро, Україна,
kapranov_m_a@pstu.edu

Maksym Kapranov, assistant professor of the Department of Transport Management and Logistics, State Technical University "Priazovsky State Technical University", Dnipro, Ukraine

M. Kapranov. The influence of TNCs on the spread of the globalization process.

The phenomenon of globalization has caused significant changes in the world economy, politics and culture. It has been determined that one of the key players in the process of globalization is a multinational corporation (TNC), a company that operates in many countries and has a global reach. It is noted that the influence of TNCs on the spread of globalization is a topic of discussion and analysis among scientists and politicians. This research paper aims to examine the role of MNCs in the process of globalization, including their activities and contributions to globalization. In addition, this article examines the positive and negative impact of TNCs on globalization. By conducting a comprehensive analysis of the impact of TNCs on globalization, this article seeks to contribute to the ongoing debate about the impact of global integration on various aspects of society.

Key words: TNC; globalization; world economy; investments; world trade

Капранов М.А. Вплив ТНК на поширення процесу глобалізації.

Явище глобалізації спричинило значні зміни у світовій економіці, політиці та культурі. Визначено, що одним із ключових гравців у процесі глобалізації є транснаціональна корпорація (ТНК), компанія, яка працює в багатьох країнах і має глобальне охоплення. Зазначено, що вплив ТНК на поширення глобалізації є темою дискусій і аналізу серед науковців і політиків. Ця дослідницька стаття має на меті вивчити роль ТНК у процесі глобалізації, включаючи їхню діяльність і внесок у глобалізацію. Крім того, у цій статті досліджено позитивний і негативний вплив ТНК на глобалізацію. Проводячи комплексний аналіз впливу ТНК на глобалізацію, ця стаття прагне зробити свій внесок у поточні дискусії про вплив глобальної інтеграції на різні аспекти суспільства.

Ключові слова: ТНК; глобалізація; світова економіка; інвестиції; світова торгівля

Постановка проблеми. Транснаціональні корпорації, або ТНК, є значною силою у світовій економіці з величезним охопленням і впливом. Ці корпорації працюють у багатьох країнах, займаючись різноманітною діяльністю від виробництва до надання послуг, і стали важливими гравцями на світовому ринку. ТНК визначаються як корпорації, які працюють у кількох країнах, зі штаб-квартирою в одній країні та дочірніми компаніями в інших. Ці корпорації набувають все більшого значення у світовій економіці, на них припадає значна частка світової торгівлі та інвестицій. ТНК мають декілька характеристик, які відрізняють їх від інших корпорацій, наприклад їхній розмір, сфера діяльності та географічне охоплення. Наприклад, деякі з найбільших ТНК мають дохід, що перевищує ВВП багатьох країн. Приклади ТНК з різних галузей і секторів включають Apple, Coca-Cola, Nike та Toyota.

Метою статті є визначення ролі ТНК у процесі глобалізації, включаючи їхню діяльність і внесок у глобалізацію

Результати дослідження. Транснаціональні корпорації (ТНК) — це компанії, які працюють у кількох країнах і не мають централізованої системи управління чи центрального офісу в одній країні, який приймає всі глобальні рішення. Натомість вони мають материнські підприємства та іноземні філії, що працюють у багатьох країнах [1][2]. У 2014 році 63 зі 100 урядів і корпорацій з

найвищими річними доходами були корпораціями, що підкреслює значний економічний вплив ТНК на світову економіку [2].

Зростанню ТНК сприяє ширший глобальний контекст, який включає неоліберальну політику, таку як лібералізація торгівлі, субсидії виробникам і зміцнення прав приватної власності. Крім того, ТНК відповідають за 80% світової торгівлі та є більшими за розміром, ніж багато національних економік [2][1]. Організаційна структура ТНК включає членство в правлінні, бізнес-філії, корпоративну філантропію та спонсорство [2]. Вони займаються виробництвом, складанням, дослідженнями та роздрібною торгівлею по всьому світу. ТНК також мають ланцюжки поставок, які охоплюють первинне виробництво, обробку, виробництво, транспортування, роздрібну торгівлю та споживання. Ці ланцюжки поставок можуть впливати на регіональні громади та групи в країнах з низьким і середнім рівнем доходу (LMIC) [3][2]. Хоча ТНК можуть сприяти покращенню можливостей працевлаштування, умов праці, освіти, інфраструктури чи надання медичних послуг у приймаючих країнах, вони також можуть призвести до погіршення прав працівників через низьку заробітну плату та «гонку на дно» за залучення інвестицій [2][1]. Стратегії ТНК визначають обсяг і характер торгових потоків, прямих іноземних інвестицій, фінансових потоків. Ці стратегії є складними та враховують фактори вартості, специфічні активи країн, зовнішні ефекти мережі, національні процедури та їхні власні ноу-хау, які все ще значною мірою залежать від країни походження та торгівлі [4]. ТНК працюють у всьому світі і на них впливає глобальне регуляторне середовище, включаючи торговельні угоди, а також мають значну силу на переговорах з національними державами. Вони використовують оцінку впливу на здоров'я (НІА) та оцінку впливу на навколишнє середовище (ЕІА), щоб оцінити та покращити свою ефективність у сферах впливу на навколишнє середовище, соціальної відповідальності або «спільної цінності» [2].

Значну роль у поширенні глобалізації відіграли транснаціональні корпорації (ТНК). Завдяки розвитку глобальних виробничих мереж ТНК змогли розширити свою діяльність у багатьох країнах, сприяючи таким чином загальному зростанню глобалізації [5]. Крім того, ТНК відіграли важливу роль у розвитку нових ринків, що допомогло сприяти зростанню світової торгівлі та інвестицій [5]. Цьому зростанню сприяли міжнародні торговельні угоди, скасування контролю над рухом капіталу та юридичні обмеження, а також спеціальні економічні зони, створені для залучення іноземних інвестицій та стимулювання економічної лібералізації [5]. Крім того, такі ТНК, як Coca-Cola та Nike, сприяли цьому зростанню завдяки зростанню продажів і глобальному охопленню [6]. Збільшуючи кількість країн з виробничими позиціями, ТНК дозволили більшій кількості людей у всьому світі мати роботу, що сприяє розвитку економіки та заохочує подальші зв'язки з рештою світу [6]. Крім того, ТНК розмістили своїх виробників у менш економічно розвинутих державах (НЕРД), що дозволило цим країнам, що розвиваються, стати більш глобальними зв'язками та брати участь у світовій торгівлі [6].

Перехід від національної компанії до ТНК створює міжнародні зв'язки, що сприяє поширенню глобалізації [5]. ТНК не тільки привносять інновації в технології та організаційні структури, а й сприяють регіональним угодам і альянсам [7]. Важливість ТНК у створенні єдиного світового ринку важко переоцінити, оскільки вони відповідають за 80% світової торгівлі та забезпечують зростання шляхом сприяння економічній інтеграції [7]. З появою ТНК з країн, що розвиваються, таких як Індія, очікується, що до 2022 року на них припадатиме понад 80% світового населення та 40% світового ВВП [3]. Таким чином, ТНК зробили внесок у поширення глобалізації через свій внесок у глобальні виробничі мережі, розвиток нових ринків і глокалізацію. Зростанню ТНК сприяла державна політика, усунення міжнародних бар'єрів, створення спеціальних економічних зон і угод про вільну торгівлю. Крім того, ТНК стали синонімом глобалізації та відіграли життєво важливу роль у створенні зростання та сприянні економічній інтеграції.

Хоча ТНК можуть забезпечити позитивне зростання ВВП, їхній вплив на процес глобалізації неоднозначний через негативний вплив на місцеві підприємства та громади.

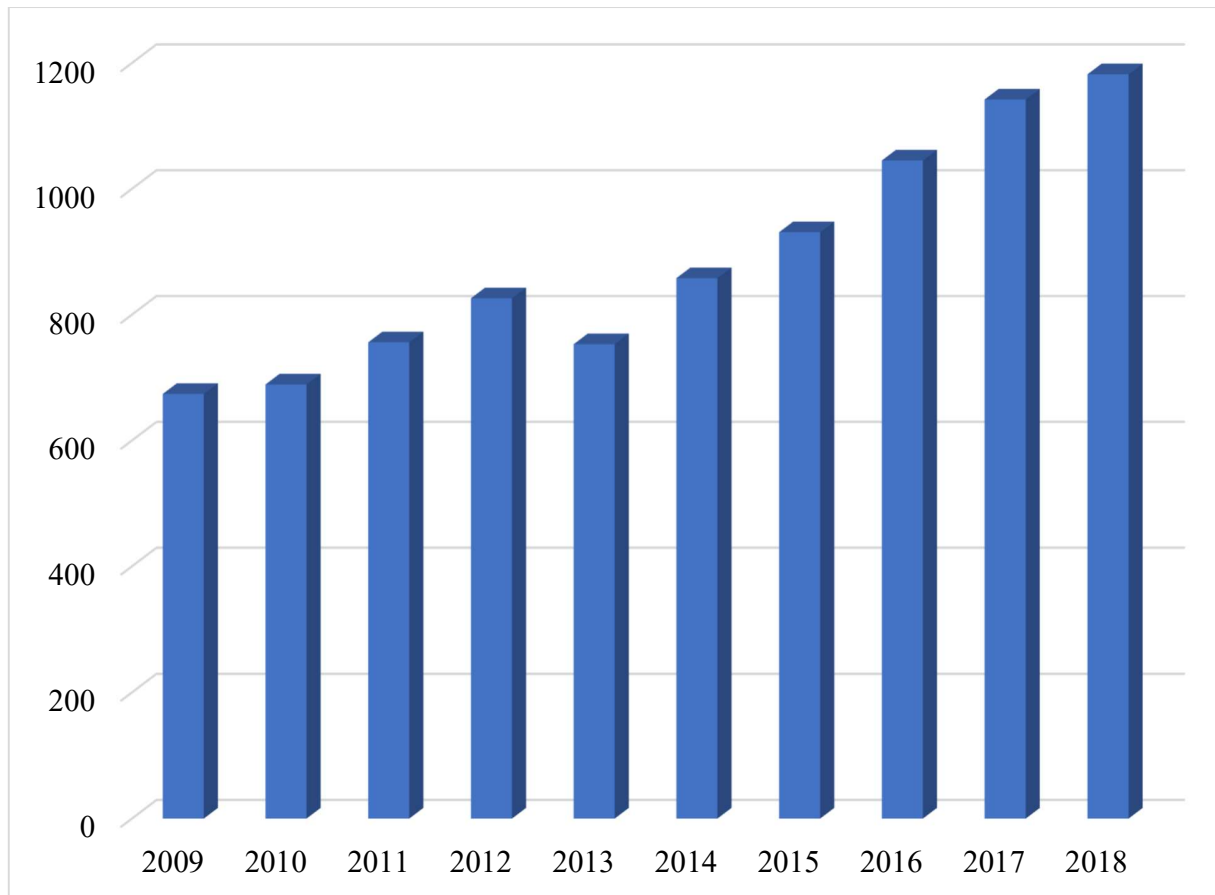

Рис. 1. Загальна кількість роздрібних крамниць Nike у всьому світі з 2009 по 2018 роки

Одним із значних негативних впливів ТНК є те, що вони можуть створити залежність від національної економіки та зробити її вразливою для своїх операцій [2]. Крім того, ТНК можуть мати негативний вплив на економіку та здоров'я місцевих підприємств і фермерів [2]. Наприклад, операції ТНК можуть призвести до зниження місцевих товарів і послуг і чистого рівня зайнятості [2]. Крім того, ТНК мають значний вплив на загальні економічні умови, включаючи податкові надходження [2]. Діяльність ТНК також може спричинити соціальну динаміку, таку як працівники, що злітають і вилітають, що може мати негативний вплив на місцеві громади [2]. Однак ініціативи ТНК щодо корпоративної соціальної відповідальності можуть мати позитивний вплив на місцеві громади [2]. З іншого боку, діяльність ТНК може мати негативний вплив на соціальне, культурне та духовне життя [2]. Наприклад, вплив праці мігрантів у шахтах може призвести до негативного впливу на сексуальні практики, тоді як діяльність ТНК також може негативно вплинути на місцеві умови життя [2]. Таким чином, хоча ТНК мають позитивний вплив на глобалізацію, їхній негативний вплив на місцеві громади слід враховувати, щоб підтримувати баланс між економічним розвитком і соціальним добробутом.

Висновки цього дослідження підкреслюють значний вплив транснаціональних корпорацій (ТНК) на процес глобалізації. ТНК — це компанії, які працюють у кількох країнах без централізованої системи управління чи штаб-квартири. Вони відповідають за 80% світової торгівлі

та є більшими за розміром, ніж багато національних економік. У той час як ТНК використовують оцінку впливу на здоров'я та навколишнє середовище, щоб покращити свою діяльність у сферах впливу на навколишнє середовище та соціальної відповідальності, їх діяльність може мати як позитивний, так і негативний вплив на місцеві громади. Ініціативи корпоративної соціальної відповідальності ТНК можуть принести користь місцевим громадам, але їхні ланцюжки поставок також можуть вплинути на регіональні громади та групи в країнах з низьким і середнім рівнем доходу. Дослідження визначає необхідність подальшого дослідження соціального, культурного та духовного впливу ТНК. У майбутніх дослідженнях слід також вивчити ефективність ініціатив ТНК щодо корпоративної соціальної відповідальності та потенціал для співпраці між ТНК і місцевими громадами, щоб гарантувати, що процес глобалізації принесе користь усім залученим сторонам. Зрештою, це дослідження сприяє кращому розумінню складних відносин між ТНК і процесом глобалізації та підкреслює необхідність постійної уваги та ретельного вивчення дій цих потужних корпорацій.

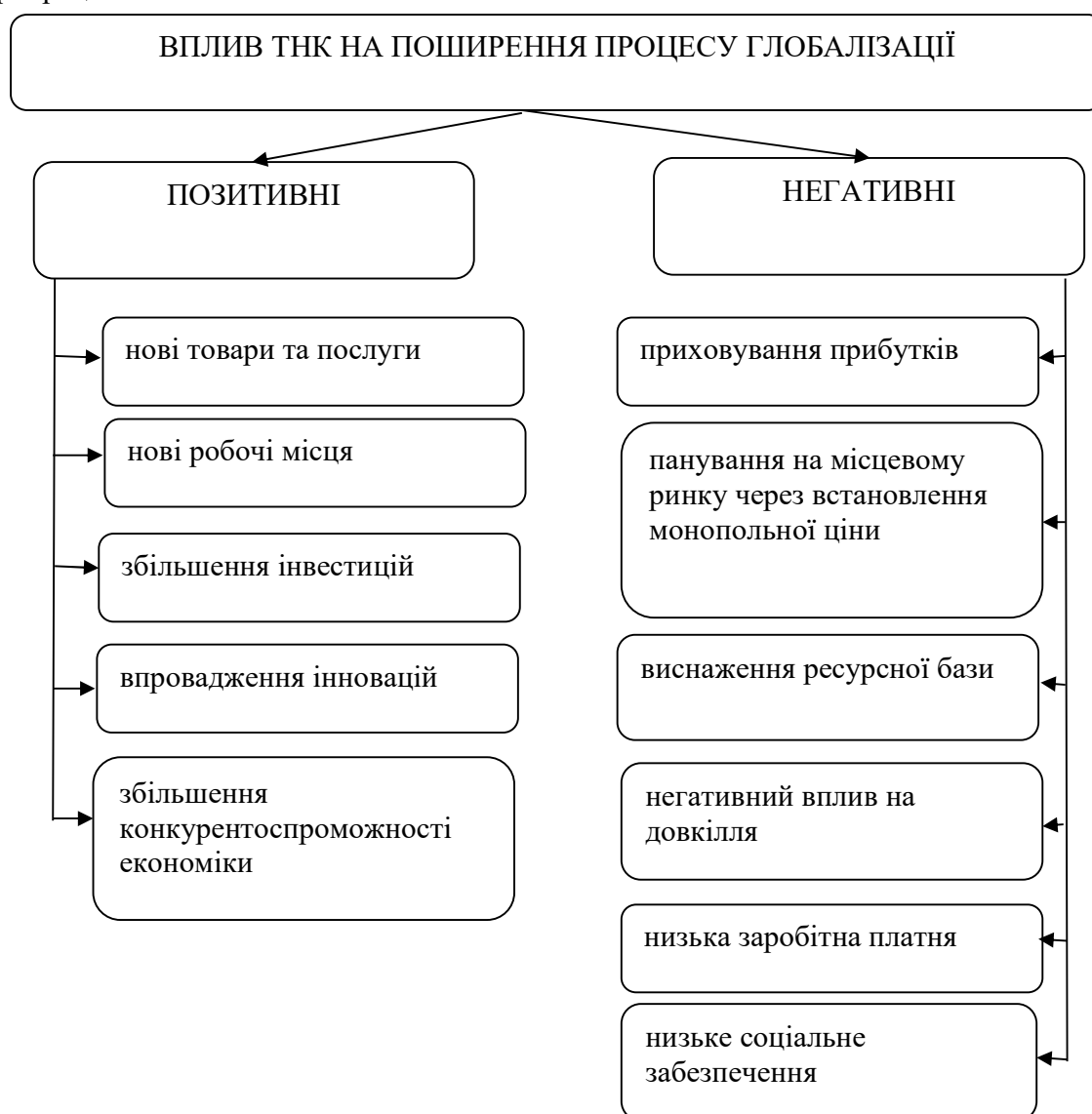

Рис. 2. Позитивні та негативні наслідки впливу ТНК на процес глобалізації

Перелік використаних джерел:

1. Transnational Corporations [Електронний ресурс] Режим доступу: www.studysmarter.us
2. Frances E. Baum, David M. Sanders , Matt Fisher , Julia Anaf1 , Nicholas Freudenberg , Sharon Frie , Ronald Labonté , Leslie London , Carlos Monteiro , Alex Scott-Samue and Amit Sen (2016) Assessing the health impact of transnational corporations: its importance and a framework. // Globalization and Health [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://globalizationandhealth.biomedcentral.com/articles/10.1186/s12992-016-0164-x>
3. Transnational businesses and globalisation. (2019) [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://www.tutor2u.net/economics/reference/transnational-businesses-and-globalisation>
4. Richard Kozul-Wright, Robert Rowthorn (1998) Transnational Service Corporations in the Process of Globalization [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://link.springer.com/book/10.1007/978-1-349-26523-7>
5. 3B Role of TNCs - A-LEVEL GEOGRAPHY REVISION: EDEXCEL. [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://geographyrevisionalevel.weebly.com/3b-role-of-tncs.html>
6. Explain how TNCs have encouraged globalisation?. [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://www.mytutor.co.uk/answers/16747/A-Level/Geography/Explain-how-TN-Cs-have-encouraged-globalisation/>
7. Krystsina L. (2015) The role of transnational corporations in the world economy. [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://www.linkedin.com/pulse/role-transnational-corporations-world-economy-krystsina-lapko/>

References (BSI):

1. Transnational Corporations www.studysmarter.us
2. Frances E. Baum, David M. Sanders , Matt Fisher , Julia Anaf1 , Nicholas Freudenberg , Sharon Frie , Ronald Labonté , Leslie London , Carlos Monteiro , Alex Scott-Samue and Amit Sen (2016) Assessing the health impact of transnational corporations: its importance and a framework. // Globalization and Health <https://globalizationandhealth.biomedcentral.com/articles/10.1186/s12992-016-0164-x>
3. Transnational businesses and globalisation. (2019) <https://www.tutor2u.net/economics/reference/transnational-businesses-and-globalisation>
4. Richard Kozul-Wright, Robert Rowthorn (1998) Transnational Service Corporations in the Process of Globalization <https://link.springer.com/book/10.1007/978-1-349-26523-7>
5. 3B Role of TNCs - A-LEVEL GEOGRAPHY REVISION: EDEXCEL. <https://geographyrevisionalevel.weebly.com/3b-role-of-tncs.html>
6. Explain how TNCs have encouraged globalisation?. <https://www.mytutor.co.uk/answers/16747/A-Level/Geography/Explain-how-TN-Cs-have-encouraged-globalisation/>
7. Krystsina L. (2015) The role of transnational corporations in the world economy. <https://www.linkedin.com/pulse/role-transnational-corporations-world-economy-krystsina-lapko/>

JEL: D81, D91, L81, Q42, N80

УДК: 338.245/.246.8:[334.012.65:621.31]

[https://doi.org/10.31498/2225-6725.1\(38\).2023.281114](https://doi.org/10.31498/2225-6725.1(38).2023.281114)

АНАЛІЗ СЦЕНАРІЇВ ПОДОЛАННЯ ЕНЕРГЕТИЧНОГО КОЛАПСУ ПІДПРИЄМСТВАМИ МАЛОГО БІЗНЕСУ УКРАЇНИ

<http://orcid.org/0000-0002-8032-005X>

Scopus author Id: 57210994337

Мінц Олексій Юрійович д.е.н. проф. зав. кафедрою фінансів і банківської справи ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет», м Дніпро, Україна. mints_a_y@pstu.edu
Mints Aleksey DSc, professor, head of department of finance and banking SHEI «Pryazovskyi State Technical University», Dnipro, Ukraine.

Дорошкевич Ганна Василівна, аспірант кафедри «Фінанси і банківська справа», ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет», м. Дніпро, Україна.
anna.doroshkevich37@gmail.com

Hanna Doroshkevych, postgraduate student of the "Finance and Banking" department SHEI «Pryazovskyi State Technical University», Dnipro, Ukraine.

Mints O. Y., Doroshkevych H.V. Analysis of the energy collapse overcoming scenarios for small businesses of Ukraine.

Military actions on the territory of Ukraine have significantly impacted the country's economic situation. The energy crisis provoked by these actions has added considerable problems to the entire business sector of the country, but small businesses have suffered the most. In the acute phase of the crisis, the question of survival and further operation of businesses arose. The article provides a characterization of small enterprises and emphasizes their importance for the stability of Ukraine's economy. Various scenarios of small business response to the energy crisis are considered, specifically focusing on the utilization of alternative power sources. The range of optimality is determined for each of the discussed options, namely the use of autonomous gasoline or diesel generators, energy storage batteries, and the installation of solar power stations. The costs of ownership for each option over a five-year period are calculated, taking into account the resource of each of them. The payback period is determined for a hypothetical small business enterprise in Ukraine. Additionally, the optimal alternative power source for the actual conditions of the energy collapse in Ukraine from November 2022 to January 2023, resulting from missile attacks on the energy infrastructure by the terrorist state, is separately identified. The research is based on the information gathered from the operations of small business enterprises during the energy collapse. The research results in the justification of the most effective method to overcome this problem.

Keywords: crisis, collapse, energy, alternative power source, small business.

Мінц О. Ю., Дорошкевич Г.В. Аналіз сценаріїв подолання енергетичного колапсу підприємствами малого бізнесу України.

Військові дії на території України значною мірою впливають на економічну ситуацію в країні. Спровокована ними енергетична криза додала неабияких проблем усьому бізнесу країни, але здебільшого страждав малий. У гострій фазі кризи постало питання виживання бізнесу та подальшої його діяльності. У статті наведено характеристики малих підприємств та важливість їх для стабільності економіки України. Розглянуто різні сценарії реагування малого бізнесу на енергетичну кризу в аспекті використання альтернативних джерел електрики. Визначено діапазон оптимальності для кожного з розглянутих варіантів, а саме використання автономного бензинового або дизельного генератору; акумуляторних накопичувачів енергії; установка електростанції на сонячних панелях. Розраховано витрати на володіння кожним з варіантів впродовж п'ятирічного терміну з урахуванням ресурсу кожного з них. Розраховано період окупності для умовного підприємства малого бізнесу України. Окремо визначено оптимальний варіант альтернативного джерела живлення для фактичних умов енергетичного колапсу в Україні у листопаді 2022 – січні 2023 р., який стався внаслідок ракетних обстрілів енергетичної інфраструктури державою-агресором. За інформаційну базу дослідження взяті результати роботи підприємств малого бізнесу під час енергетичного колапсу. Результатом дослідження стало обґрунтування найбільш ефективного методу додання цієї проблеми.

Ключові слова: криза, колапс, енергетика, альтернативне джерело живлення, мале підприємство.

Постановка проблеми та її зв'язки з науковими чи практичними завданнями. Питання виживання малого бізнесу в умовах катаклізмів є дуже значущим для економіки. Проблема систематизації знань стосовно додання нових кризових явищ є дуже значущою для подальшого вивчення питання ефективності діяльності компаній в умовах глобальних катаклізмів та вивчення впливу таких явищ на результати діяльності підприємств в майбутньому. Постановка та виявлення наукових завдань говорить про варіанти та можливості додання перепон на шляху до розвитку малого бізнесу та як такі перепони можуть змінити вектор діяльності компаній. Результати в майбутньому дозволять вдосконалювати навички менеджменту в таких компаніях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням проблем діяльності малого бізнесу та забезпечення його стабільності під впливом різних чинників займаються багато вітчизняних та іноземних вчених. До вітчизняних можна віднести роботи І. Дернової, Т. Боровик[1], К. Паяк, В. Волік, І. Словська, Ю. Лущик, Г. Циганок[2]. А також іноземних вчених А. Яніогло, Т. Полаєва[3]. Останні тенденції світових катаклізмів дають велику базу для вивчення питань адаптивності компаній до факторів, що на них впливають.

Виділення невирішених частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття. На діяльність українських компаній малого бізнесу впливають нові чинники під впливом яких значних змін зазнають і тенденції розвитку бізнесу.

Постановка завдань. Виходячи з актуальності проблеми можна поставити завдання дослідження:

1. проаналізувати передумови виникнення енергетичного колапсу та розробити базові сценарії його подолання підприємствами малого бізнесу;
2. визначити та зібрати необхідні дані для ретроспективного аналізу додання енергетичного колапсу підприємствами малого бізнесу України;
3. розрахувати різні варіанти додання енергетичної проблеми на рівні малого бізнесу та визначити оптимальні в різних умовах (фактичних та гіпотетичних);
4. сформулювати висновки з проведеного дослідження та можливі напрямки подальшої роботи.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Проблема життєдіяльності малого бізнесу є гостро актуальною для економіки України. Малий і середній бізнес загалом прямо чи опосередковано формує більше половини національного ВВП[4]. Також за рахунок малого бізнесу забезпечується велика кількість робочих місць. Він не підтримується в значній мірі державою та зазнає впливу з боку різних чинників, а саме катаклізмів.

Під поняттям «малий бізнес» в Україні розуміють діяльність юридичних осіб будь-якої форми власності та господарювання, що ведуть підприємницьку діяльність, але при умові, що за календарний рік кількість працюючих на підприємстві не перевищує 50 осіб та обсяг річного доходу не перевищує 10 млн. євро[5].

2022 рік став роком важких випробувань для малого бізнесу в Україні. Одні підприємства були змушені припинити свою діяльність, інші зіштовхнулися з відтоком кадрового потенціалу, порушенням транспортно-логістичних процесів, а також зменшенням обсягів виробництва товарів та послуг.

Восени малий бізнес зіткнувся із проблемами в енергетичній сфері внаслідок обстрілів критичної інфраструктури державою – агресором. Виробничий бізнес зазнав найбільших втрат, бо через відсутність електроенергії зупинилася повністю його діяльність. Комерційний бізнес зіштовхнувся з проблемами в роботі через відсутність електроенергії, втратою клієнтів, недоотриманням товарів для реалізації, продуктивний бізнес поніс великі збитки через псування продукції. Ринок надання послуг втрачав клієнтів через невизначеність ситуації. Можна виділити три основних етапи енергетичної кризи:

1. Початковий етап (кінець жовтня 2022 р.)
2. Посилення кризи (листопад 2022р.- середина січня 2023р.)

3. Поступовий вихід з енергетичної кризи (середина січня – середина лютого 2023р.)

На першому етапі енергетична галузь України показала досить гарні результати боротьби з проблемою, викликаною першою хвилею обстрілів з боку Росії. Долання перешкод сталося за рахунок переходу до альтернативних джерел доставки пального. Через зростання цін на енергоносії цю кризу вдалося здолати.

Другий етап енергетичної кризи вже значною мірою мав негативний вплив на малий бізнес України. Проведений аналіз виявив, що обстріли важливої енергетичної інфраструктури призвели до таких змін у роботі підприємств [6]:

1. зміна графіків роботи(66%). Насамперед це дозволило використовувати обачніше альтернативні джерела живлення, дало скорочення витрат на оплату праці персоналу, однак за рахунок зменшеного робочого дня, зменшилися й обсяги виробництва та реалізації продукції та послуг;

2. зменшення обертів грошових коштів(40%). Такий сценарій сповільнив усі бізнес процеси підприємства, тим самим знизив ефективність його діяльності;

3. часткове закриття бізнесу(12%). Цей варіант включав значні втрати через нереалізовану продукцію, однак для обслуговування деяких варіантів бізнесу потребувалися недоцільно дорогі альтернативні джерела живлення.

З наведених даних можна побачити, що український бізнес відзначився високим рівнем адаптивності до зовнішніх факторів впливу. Лише 12% підприємств обрали шлях тимчасового припинення бізнесу, а решта продовжили роботу. Головним фактором для цього стало використання альтернативних джерел електричного живлення.

Більшість підприємств малого бізнесу працює у сфері торгівлі та харчування. Для них характерне порівняно невелике споживання електроенергії. Так, для типової торгівельної точки витрати на освітлення та підтримку необхідного обладнання (касові апарати, засоби зв'язку та інше) не перевищують 1 кВт/год. Для підприємств, що працюють у харчовій сфері додаються витрати енергії на роботу кухонного обладнання, холодильників та інших пристроїв, які в нормальних умовах можуть складати від 2 до 10 кВт/год, однак в умовах енергетичного колапсу можуть бути істотно знижені. Тож, для типового підприємства малого бізнесу мінімально достатня потужність альтернативного джерела енергії має складати 1-2 кВт/год.

Виходячи з визначених потреб розглянемо переваги та недоліки використання малим бізнесом різних альтернативних джерел живлення в умовах енергетичного колапсу. В якості референсного будемо розглядати варіант тимчасового припинення бізнес-активності. Отже, до альтернативних джерел електричного живлення можна віднести:

1. бензиновий або дизельний генератору струму.
2. система живлення на основі сонячної енергії;
3. акумуляторна система живлення із підзарядкою від мережі.

Відповідно до зазначених джерел електричного живлення розглянемо та прорахуємо декілька сценаріїв їх використання для типового підприємства малого бізнесу із наступними характеристиками:

Сфера діяльності: торгівля непродовольчими товарами

Площа приміщення: 150 м².

Організаційна структура: ФОП 2 групи (зі штатом до 10 осіб).

Середня доходність: до 450 тис. грн. на міс, або 15 тис. грн. на добу (визначається законодавчими обмеженнями для другої групи платників єдиного податку).

Графік роботи: з 11⁰⁰ до 20⁰⁰.

Також для спрощення розрахунків припустимо, що протягом аналізованого періоду діє графік «година через дві» (подача електроенергії протягом години із подальшим відключенням на дві години). Графіки погодинних відключень були введені 2 листопада 2022 року[9] та діяли приблизно до середини лютого[10] 2023го.

Сценарій 1. Використання бензинового/дизельного генератору.

З огляду на необхідну потужність для забезпечення діяльності умовної компанії оптимальним буде генератор потужністю 2,0-2,5 кВт. Як типовий приклад, що влаштовує даним вимогам, можна виділити генератори Greenfield G-EC 3100 або EnerSol EPG-2800S. Слід зазначити, що через великий попит, вартість генераторів у період відключень значно зростала (Рис.1).

Рис.1 Середня вартість альтернативного джерела живлення[7]

Згідно ринкових цін станом на листопад 2022 року вартість даного пристрою складала 20 тис. грн. [8].

Розрахуємо витрати на обслуговування даного варіанту.

З урахуванням графіку роботи комерційного підприємства (9 годин) та графіку подачі електроенергії (година через дві) кожної доби у середньому 6 годин потрібно працювати без світла. Об'єм паливного бака генератора становить 15 літрів, чого вистачить на приблизно 15 годин автономної роботи при навантаженні 75% (від 2000 Вт). Тобто 1 год = 1 літр пального. Виходить, що магазин використовує $2000 \text{ Вт/год} \times 0.75 = 1500 \text{ Вт/год}$. У день магазину потрібно $1500 \text{ Вт/год} \times 6 \text{ год} = 9000 \text{ Вт-год}$.

В середньому ціна 1 літру бензину в листопаді становила 50 грн, що говорить про те, що витрати на підтримку роботи магазину складатимуть $50 \text{ грн} \times 6 \text{ год} = 300 \text{ грн/доба}$. За 3,5 місяці, які потрібно відпрацювати в такому режимі, витрати складатимуть $300 \text{ грн/доба} \times 107 \text{ днів} = 32100 \text{ грн}$.

Сценарій 2. Система живлення на основі сонячної енергії.

Наступним у якості джерела електроенергії можна розглянути зарядні станції. Заряджати їх можна різними способами, одним з яких є сонячні панелі. Однак, не можна забувати, що у період з листопаду по лютий їх ефективність падає приблизно у 2-3 рази[11]. Тобто панель, яка надає 1500 Вт/год влітку (що відповідає потребам підприємства), буде надавати 500-750 Вт/год взимку, чого вистачити лише на базові потреби.

Друга проблема - це ціна, адже комплект із акумулятора та 6 сонячних панелей, які нададуть необхідну потужність обійдеться в 230 тис.грн. [12].

До переваг використання сонячної енергії відноситься відсутність витрат на їх подальше утримання протягом всього терміну служби (до 10 років).

Сценарій 3. Акумуляторна система живлення із підзарядкою від мережі

За умов існування графіку відключень, можна запасати електроенергію у акумуляторній системі. Серед представників можна виділити популярний на ринку EcoFlow DELTA[13] потужністю 1800 Вт. Але проблема криється у його ємності, яка становить 1024 Вт/год. За умов відключення електрики на 2 години, система EcoFlow DELTA може забезпечити споживачів до 500 Вт/год. Втім, цього вистачить для аварійного освітлення та функціонування основних приборів, зокрема касового апарату та ноутбука. Але вочевидь це накладає певні обмеження, до того ж ціна такого рішення станом на листопад була приблизно 80 тис грн. (рис. 2). Також до недоліків рішення слід віднести необхідність періодичної підзарядки, що веде до виникнення проблем у забезпеченні електрикою в період екстрених відключень.

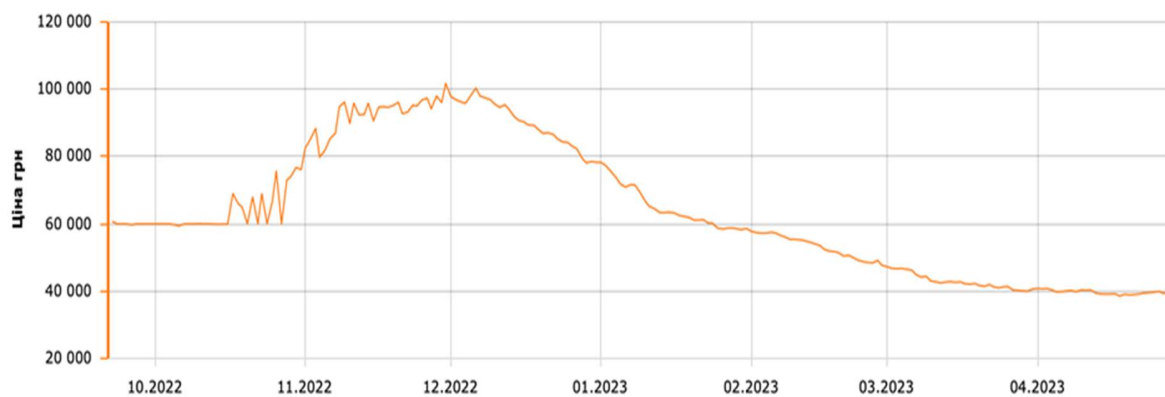

Рис.2 Вартість акумуляторної системи живлення

З іншого боку, ціна однієї повної зарядки акумулятора в домашніх умовах буде коштувати 1,44 грн[14]. Тобто, при умові згаданих вище 3 з половиною місяців: $1,44 \text{ грн/доба} \cdot 107 \text{ днів} = 154,08 \text{ грн}$. Загальна вартість такого рішення на 3.5 місяців складатиме $80000 + 154,08 = 80154,09 \text{ грн}$.

При розрахунку терміну окупності будемо виходити з того, що прибуток бізнесу (з урахуванням вартості продукції, що реалізується та витрат на заробітну плату, комунальні, оренду, матеріали та податки) складає 15%-20% від валового доходу, тобто 67.5 – 90 тис. грн. Для зручності розрахунків будемо вважати, що щоденний прибуток складає 2500 грн., а щомісячний 75 тис. грн. Для зручності порівняння фінансових характеристик всіх сценаріїв узагальнимо їх в табл. 1.

Таблиця 1.

Фінансові характеристики використання малим бізнесом альтернативних джерел електричного живлення

Сценарій	Початкові вкладення, грн.	Вартість денної експлуатації, грн.	Вартість володіння за 3.5 місяця	Термін окупності
Використання бензинового/дизельного генератору	20000	300	52100	21 день
Система живлення на основі сонячної енергії	230000	0	230000	92 дні
Акумуляторна система живлення із підзарядкою від електричної мережі	80000	1,44	80154,08	32 дні

Додатково проаналізуємо вартість володіння розглянутими варіантами в динаміці, якщо термін їх використання не обмежувати 3.5 міс. (рис. 3).

При складанні графіку враховувався ресурс роботи кожного з пристроїв. Так, для генератора ресурс складає 2000-3000 мотогодин (~15 міс.), після чого потрібний або його ремонт, або заміна. Ресурс сонячної панелі складає приблизно 10 років, але акумулятори, що входять до комплексу станції потребують заміни кожні 3-5 років, залежно від типу. Ресурс акумуляторної станції складає приблизно 1000 повних циклів розряду (~12 міс. у визначеному вище режимі).

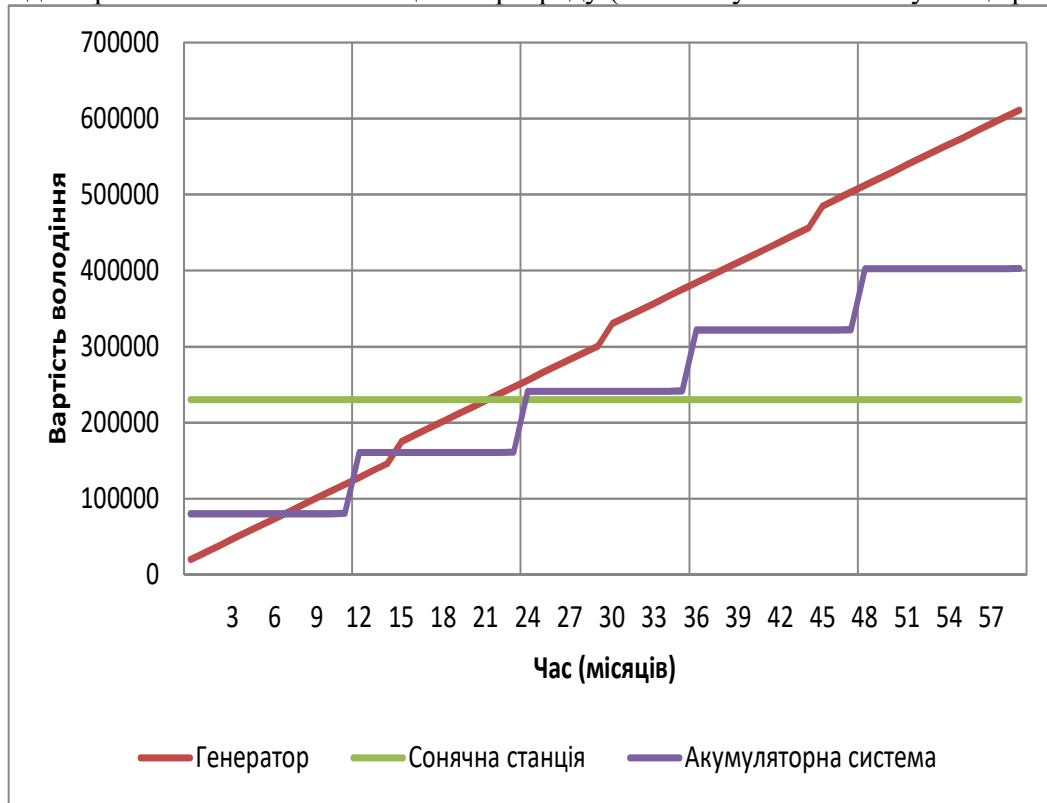

Рис. 3. Графік зміни повної вартості володіння різними варіантами автономного живлення, залежно від терміну їх використання.

Таким чином, з аналізу графіку (рис. 3) можна визначити, що з погляду фінансової ефективності генератор є оптимальним рішенням лише у тому випадку, коли період колапсу енергетичної системи не перевищує 6 місяців. Також це рішення є самим дешевим з погляду початкових вкладень.

Якщо період колапсу перевищує 6 місяців, але є меншим за 2 роки, оптимальним рішенням стає використання акумуляторної системи із періодичною підзарядкою від електричної мережі. Перевагою цього рішення також є найвища компактність та мобільність.

Якщо очікується, що колапс енергетичної системи буде продовжуватися понад 2 роки, оптимальним рішенням (яке також забезпечує найбільшу незалежність від енергоносіїв) стає сонячна електростанція. Її ефективність ще збільшуватиметься у південних регіонах.

Таким чином, кожне з запропонованих рішень має власні переваги та недоліки, а також в різних умовах може бути фінансово виправданим. Прийняття остаточного рішення власниками малого бізнесу має враховувати всі зазначені вище фактори, які для зручного користування зведено нижче в таблицю (табл. 2).

Таблиця 2

Сценарії долаття енергетичної кризи українськими компаніями малого бізнесу

Сценарій	Переваги	Недоліки
Не вживати ніяких заходів і зачинити бізнес	- не потребує додаткових вкладень.	- втрата доходу, - втрата клієнтів, що за час відсутності можуть у майбутньому перейти до іншого бренду, - потрібно виплачувати зарплатню персоналу не дивлячись на простої.
Використання бензинового/ дизельного генератору	- бізнес може працювати у звичному режимі; - мінімальні початкові витрати; - можливість реалізації в майбутньому; - є оптимальним, якщо період колапсу не перевищує 6 міс.	- високі витрати на експлуатацію; - шум; - шкідливі викиди. - необхідність постійного забезпечення паливом.
Система живлення на основі сонячної енергії	- екологічність; - безшумна робота; - повна автономність; - довговічність; - є оптимальним, якщо період колапсу перевищує 2 роки	- дуже висока початкова вартість; - довгий термін окупності; - залежність енергопостачання від погодних умов та періоду року.
Акумуляторна система живлення із підзарядкою від мережі	- компактність; - мобільність; - малі витрати на експлуатацію; - є оптимальним, якщо період колапсу продовжується від 6 міс. до 2 років.	- високе навантаження на електромережу під час заряду станції; - порівняно велика вартість; - обмежена автономність.

Висновки. Український малий бізнес відзначився стійкістю до зовнішніх факторів впливу на його діяльність. Частково закрили свій бізнес лише 12 % підприємців, інші 88% шукали шляхи подолання енергетичної кризи. Розглянувши три сценарії виходу зі складної ситуації можна стверджувати, що використання будь-якого з них є кращим, ніж закриття бізнесу. Кожне з запропонованих рішень має переваги та недоліки, а також в різних умовах може бути фінансово виправданим. Прийняття остаточного рішення власниками малого бізнесу має враховувати всі розглянуті фактори.

В умовах, що фактично склалися в Україні в період енергетичного колапсу, оптимальним рішенням для більшості підприємств малого бізнесу слід визнати використання автономних генераторів. Однак на більш тривалий термін перспективним стає використання систем живлення на основі сонячної енергії, або акумуляторної системи живлення із підзарядкою від основної мережі, що також забезпечить більш екологічне ведення бізнесу.

Перелік використаних джерел

1. Боровик Т., Дернова І. (2023) Вплив COVID-19 на стан малого та середнього бізнесу в Україні та Європі. III міжнародна науково-практична конференція "Бізнес, інновації, менеджмент: проблеми та перспективи",

URL: <http://confmanagement.kpi.ua/proc/article/view/271793>.

2. Pajak, K., Volik, V., Slovka, I., Lushchuk, Y., & Tsyhanok, H. (2021). Areas of small business development in Ukraine in the conditions of European integration. *Entrepreneurship and Sustainability Issues*, 8(4), 730–741. [https://doi.org/10.9770/jesi.2021.8.4\(45\)](https://doi.org/10.9770/jesi.2021.8.4(45))
3. Ianioglo, A., & Polajeva, T. (2016). Origin and definition of the category of economic security of enterprise. In *Business and Management* (pp. 118–119). Vilnius Gediminas Technical University. <https://doi.org/10.3846/bm.2016.46>
4. Національні рахунки (ВВП). Державна служба статистики України. URL: https://ukrstat.gov.ua/imf/arhiv/nr/nr_scb16_2017_2020_u.htm
5. Визначення категорії підприємств (мікро-, малі, середні та великі). *Zakon.help*. URL: <https://zakon.help/article/viznachennya-kategorii-pidpriemstv-mikro--mali>
6. Зануда, А. (2022). Як українська економіка пережила 2022 рік. *BBC News Україна*. <https://www.bbc.com/ukrainian/features-64008306>
7. Бензиновий генератор EnerSol EPG-2800S. Hotline. URL: https://hotline.ua/ua/dacha_sad-generatory/enersol-epg-2800s/
8. Портативний однофазний генератор струму 2,3 кВт GREENFIELD G-EC3100. *prom.ua*. URL: <https://prom.ua/p1687795549-portativnyj-odnofaznyj-generator.html>
9. Балачук, І. (2022). В Україні ввели графіки погодинних відключень світла. *Українська правда*. <https://www.pravda.com.ua/news/2022/11/2/7374592/>
10. Ганакова І., Прищепка Я. (2023) В Україні запрацювали два блоки на АЕС, дефіцит електрогенерації знизиться. URL: <https://suspilne.media/382673-v-ukraini-zapracuvali-dva-bloki-na-aes-deficit-elektrogeneracii-znizitsa-galusenko/>.
11. Солнечные электростанции и оборудование для СЭС — Joule. URL: <https://joule.net.ua/articles/kak-rabotayut-solnechnye-batarei-zimoy>
12. 2000вт автономна сонячна електростанція для кемпінгу Джекері-2000/400, літійовий АКБ 2кВт, фотомодулі 400Вт. *prom.ua* URL: <https://prom.ua/p1663236140-2000vt-avtonomnaya-solnechnaya.html>
13. Зарядна станція EcoFlow DELTA 2 (ZMR330-US). Hotline. URL: <https://hotline.ua/ua/mobile-zaryadnye-stancii/ecoflow-delta-2-zmr330-us/>
14. Тарифи на електроенергію у 2023 році. Ставки, індекси, тарифи. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/tariff/electric/index.php/>

References

1. Borovyk T., Dernova I. (2023) Impact of COVID-19 on the state of small and medium-sized businesses in Ukraine and Europe. III international scientific and practical conference "Business, innovations, management: problems and prospects", URL: <http://confmanagement.kpi.ua/proc/article/view/271793>.
2. Pajak, K., Volik, V., Slovka, I., Lushchuk, Y., & Tsyhanok, H. (2021). Areas of small business development in Ukraine in the conditions of European integration. *Entrepreneurship and Sustainability Issues*, 8(4), 730–741. [https://doi.org/10.9770/jesi.2021.8.4\(45\)](https://doi.org/10.9770/jesi.2021.8.4(45))
3. Ianioglo, A., & Polajeva, T. (2016). Origin and definition of the category of economic security of enterprise. In *Business and Management* (pp. 118–119). Vilnius Gediminas Technical University. <https://doi.org/10.3846/bm.2016.46>
4. National accounts (GDP). State Statistics Service of Ukraine. URL: https://ukrstat.gov.ua/imf/arhiv/nr/nr_scb16_2017_2020_u.htm
5. Definition of the category of enterprises (micro, small, medium and large). *Zakon.help*. URL: <https://zakon.help/article/viznachennya-kategorii-pidpriemstv-mikro--mali>
6. Zanuda, A. (2022). How the Ukrainian economy survived 2022 *BBC News Ukraine*. <https://www.bbc.com/ukrainian/features-64008306>
7. EnerSol EPG-2800S gasoline generator. Hotline. URL: https://hotline.ua/ua/dacha_sad-generatory/enersol-epg-2800s/
8. Portable single-phase current generator 2.3 kW GREENFIELD G-EC3100. *prom.ua* URL: <https://prom.ua/p1687795549-portativnyj-odnofaznyj-generator.html>
9. Balachuk I. (2022) Hourly blackout schedules were introduced in Ukraine. *Ukrainian Pravda*. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/11/2/7374592/>
10. Ganakova I., Pryshchepa Ya. (2023) In Ukraine, two units of the nuclear power plant started operating, the electricity generation deficit will decrease. URL: <https://suspilne.media/382673-v-ukraini-zapracuvali-dva-bloki-na-aes-deficit-elektrogeneracii-znizitsa-galusenko/>.
11. Solar power plants and equipment for SES — Joule. URL: <https://joule.net.ua/articles/kak-rabotayut-solnechnye-batarei-zimoy>
12. 2000W stand-alone solar power plant for camping Jackery-2000/400, lithium battery 2kW, photo modules 400W. *prom.ua* URL: <https://prom.ua/p1663236140-2000vt-avtonomnaya-solnechnaya.html>
13. EcoFlow DELTA 2 charging station (ZMR330-US). Hotline. URL: <https://hotline.ua/ua/mobile-zaryadnye-stancii/ecoflow-delta-2-zmr330-us/>
14. Electricity tariffs in 2023. Rates, indexes, tariffs. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/tariff/electric/index.php/>

УДК 340.1

JEL Classification K22; M14

[https://doi.org/10.31498/2225-6725.1\(38\).2023.281116](https://doi.org/10.31498/2225-6725.1(38).2023.281116)

ПРАВА ЛЮДИНИ В ЕПОХУ РОЗВИТКУ ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ: ПЕРСПЕКТИВИ ТА ВИКЛИКИ

<https://orcid.org/0000-0003-0435-5047>

Горохова Тетяна Вадимівна, завідувач кафедри маркетингу та бізнес – адміністрування, доцент, кандидат економічних наук, ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет», Дніпро, Україна, gorokhova_t_v@pstu.edu

Лазаренко Максим Олексійович, здобувач вищої освіти, ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет», Дніпро, Україна

Tetiana Gorokhova, head of the department of marketing and business administration, Associate Professor, PhD (Economics), State Higher Educational Establishment «Priazovskyi State Technical University», Dnipro, Ukraine

Maksym Lazarenko, Graduate of higher education State Higher Educational Establishment «Priazovskyi State Technical University», Dnipro, Ukraine

T. Gorokhova, M. Lazarenko. Human rights in the era of digital economy development: prospects and challenges.

With the emergence and rapid development of the digital economy, new challenges to the protection of human rights arise. Digital technologies, artificial intelligence, big data, and other innovations offer many opportunities for the development of society, but they also threaten fundamental human rights and freedoms. One of the biggest challenges is the collection and processing of personal data. In the digital economy, large amounts of personally identifiable information are stored and used by companies and governments. Organisations and governments are making efforts to improve cybersecurity by developing and implementing strong security measures, including data encryption, multi-level authentication, and monitoring of cyberattacks. It is important to provide adequate cybersecurity training and education for both employees and citizens. This will help raise awareness of cyber threats and teach people how to protect their personal information. Artificial intelligence (AI) can lead to the automation of decision-making processes, which can affect people's rights and freedoms. For example, AI systems may be involved in decision-making processes regarding employment, credit scoring, or even offences. However, it is important to ensure that the algorithms are fair, transparent, and take into account the rights and needs of people. This article examines the challenges that arise in the digital economy, as well as the prospects and ways to protect human rights in this new environment. Foreign and domestic examples of the impact of technology development on human rights are summarised. Ways to improve the system of working with open data in Ukraine over the past 3 years are presented.

Keywords: open data, digital economy, human rights.

Горохова Т. В., Лазаренко М. О. Права людини в епоху розвитку цифрової економіки: перспективи та виклики.

З появою та стрімким розвитком цифрової економіки виникають нові виклики щодо захисту прав людини. Цифрові технології, штучний інтелект, великі дані та інші інновації пропонують безліч можливостей для розвитку суспільства, однак вони також ставлять під загрозу основні права та свободи людини. Одним з найбільших викликів є збір та обробка персональних даних. У цифровій економіці велика кількість особисто ідентифікованої інформації зберігається та використовується компаніями та урядовими структурами. Організації та уряди викладають зусилля у підвищення кібербезпеки шляхом розробки та впровадження сильних заходів захисту, включаючи шифрування даних, багаторівневу аутентифікацію та моніторинг кібератак. Важливо надавати належну підготовку та освіту щодо кібербезпеки, як для працівників, так і для громадян. Це допоможе покращити свідомість про кіберзагрози та навчити людей захищати свою особисту інформацію. Штучний інтелект може призвести до автоматизації процесів прийняття рішень, що може впливати на права та свободи людей. Наприклад, системи штучного інтелекту можуть бути заангажовані в процеси прийняття рішень щодо працевлаштування, кредитного скорингу або навіть правопорушень. Однак, важливо забезпечити, щоб алгоритми були справедливими, прозорими та враховували права та потреби людей. У цій статті було розглянуто виклики, які виникають в епоху цифрової економіки, а також перспективи та шляхи захисту прав людини в цьому новому середовищі. Узагальнено закордонні та вітчизняні приклади впливу розвитку технологій на права людини. Наведено шляхи удосконалення системи роботи з відкритими даними в Україні за останні 3 роки.

© **T. Gorokhova, M. Lazarenko / Горохова Т. В., Лазаренко М. О., 2023**

Ключові слова: відкриті дані, цифрова економіка, права людини.

Постановка проблеми та її зв'язки з науковими завданнями. Швидкий розвиток технологій, зміни встановлених правовідносин, поява нових форм комерційної діяльності та господарства, асиметрія інформації та зростаюча частина онлайн-життя особистості - все це впливає на зростання викликів для права, як у концепції плану, а також у питаннях правового регулювання та юридичної практики. Важливі цінності, такі як свобода, справедливість, верховенство права, права людини стикаються з численними загрозами, і їх захист зазнає значних змін. Захист прав людини завжди був і є актуальним та складним питанням. Але сьогодні є два аспекти, які роблять їх ще складнішими. Перший – початок цифрової ери, яка характеризується великим накопичення та широким використанням даних, надзвичайне поширення цифрових інструментів як у приватній, так і в публічній сферах життя, перенесення значної частини діяльності як бізнеса, так і політичних та громадських ініціатив онлайн. Друге – зростання влади комерційних структур, які мають великий вплив на питання дотримання прав людини і можуть бути визнані одержувачами відповідних зобов'язань та взаємозв'язки і, отже, взаємозалежність у сучасному світі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дискусії про невідповідність існуючого розуміння і прав, а також перспективи появи нових або зміни існуючих основних прав і свобод знаходять своє відображення в публікаціях, багатьох науковців, зокрема й тих, чії праці стали ключовими для цього дослідження. Зокрема, Т. Керікмяе, О. Хамулак та А. Чочіа зосередили увагу на експансивному розвитку доктринального підходу до тлумачення прав людини та сутності їхніх стандартів [1]. С. Ескенс, Н. Хелбергер та Й. Меллер розробили нове теоретичне підґрунтя права на інформацію у світлі його персоналізації [2]. М. Горовіц, Х. Ніємінен та А. Шейтер вказують на відсутність консенсусу щодо того, що таке права людини в цифровій сфері і хто повинен визначати їх в умовах дедалі складнішого медіа- та комунікаційного ландшафту [3].

Виділення невирішених частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття. Питання етичного використання та відповідальності за системи штучного інтелекту потребують подальшого обговорення та розробки нормативно-правових механізмів. Забезпечення ефективного контролю над збором, зберіганням та використанням персональних даних вимагає розробки прозорих і міцних правових механізмів. Отже, у сучасній науці недостатньо є дослідженням питання впливу розвитку цифрових технологій та захисту прав людини в новій цифровій ері, що і говорить про актуальність даного дослідження.

Постановка завдання. Проведення аналізу та визначенні як розвиток цифрових технологій та цифрового економічного середовища впливає на права людини, проблематику їх захисту з урахуванням правового регулювання у цифрову епоху.

Виклад основного матеріалу дослідження. Протягом багатьох років дані сприймалися як «нова нафта», яку організації повинні видобувати та монетизувати [4, 5]. Завдяки «ажіотажу» навколо Big Data транснаціональні корпорації продовжують не залишати каменя на камені у своїх зусиллях знайти нові способи стати ще більш конкурентоспроможними та інноваційними. Як результат, економікою даних керують великі корпорації, які використовують технології, які «перетворюють у дані багато факторів у світі, які ніколи раніше не були кількісно визначені» [6, с. 29]. Проте, всупереч поширеній думці, це явище не є ні новим, ні природним. Натомість сьогоднішня економіка даних є результатом «каліфорнійської ідеології» [7], тобто конкретних фінансових інтересів і десятиліть певних соціокультурних розробок, більшість з яких зосереджена навколо культури та бізнес-моделей технологічних компаній, що базуються в Кремнієвій долині. Хоча це не обов'язково нове явище, «датафікація» [8] останніми роками економіка зросла до такої міри, що все більше має видимі наслідки далеко за межами самої економічної сфери. Це призвело до неоднозначних результатів у багатьох відношеннях, оскільки оптимістичні наративи щодо багатьох потенційних переваг нових технологій у таких сферах, як медицина та бізнес,

поступилися місцем глибоким занепокоєнням щодо потенційно зловживаного використання технологій [1, 5, 8, 12].

У доповіді Amnesty International була різка критика з цього приводу, стверджуючи, що компанії, «які залежать від інвазивних операцій на основі даних, що дорівнює масовому корпоративному нагляду, повинні знайти шляхи переходу до бізнес-моделі, яка поважає права» [7]. Це питання стане ще більш актуальними, оскільки мова йдеться не лише про окремі компанії або галузі, які стають все більш залежними від бізнес-моделі, керовані даними. Окрім приватного сектору, держави та політичні інституції, такі як Європейський Союз, намагаються пройти тонку межу між підтримкою економіки даних, з одного боку, та стримуванням її через етичні міркування, з іншого.

Однією з причин цього конфлікту між економічними та етичними проблемами є те, що за останнє десятиліття більшість великих технологічних компаній США постраждали від скандалів навколо їхніх послуг.

Зокрема Facebook був у центрі уваги громадськості, за ним йдуть Google і Amazon. У світі багатьох порушень конфіденційності Facebook був названий The Guardian «поганим хлопцем» ще в 2016 році [11]. Слідували різні дрібні скандали, аж до так званого скандалу з «Cambridge Analytica» у 2018 році, який певною мірою став тривожним дзвіночком для широкої громадськості. Скандал із Cambridge Analytica виявив, що Facebook збирав особисті дані мільйонів своїх користувачів без згоди та що ці дані використовувалися в політичних цілях, наприклад, для впливу на поведінку виборців за допомогою цільової реклами. Крім того, Facebook критикували за співучасть у розпалюванні політичних конфліктів у М'янмі. 2019 рік був не менш бурхливим для компанії: генеральний директор Марк Цукерберг дав свідчення як перед Конгресом США, так і перед парламентом ЄС після викриття Cambridge Analytica, а також додаткове слухання в Конгресі США щодо криптовалюти Facebook Libra. Як наслідок, технологічна галузь у цілому опинилася в масштабній «технічній сутичці» [11], а суспільна довіра до здатності технологічних компаній відповідально керувати багатьма етичними ризиками, притаманними їхнім бізнес-моделям, впала на найнижчий рівень за весь час [12].

Слід визначити, що термін «штучний інтелект» (AI) узагальнює комп'ютеризовані системи та/або процеси, які імітують людський інтелект, включаючи здатність автоматично адаптуватися, навчатися та планувати наперед. Інститут Алана Тюрінга, наприклад, пояснює штучний інтелект так: «машина або система виконує завдання, для виконання яких зазвичай потрібна людська (або інша біологічна) сила мозку, наприклад, набуття сенсу розмовної мови, вивчення поведінки або вирішення проблем. Існує широкий спектр таких систем, але загалом вони складаються запуску алгоритмів, що спираються на дані».

З іншого боку, машинне навчання (ML) — це прогнознний аналітичний процес, заснований на алгоритмах і статистичних моделях, які комп'ютерні системи використовують для виконання конкретного завдання або виявлення закономірностей і робить висновки без використання чітких інструкцій [5,6].

Машинне навчання є частиною AI. Алгоритми використовують математичну модель на основі вибіркового даних (навчальних даних), щоб робити прогнози та/або приймати рішення.

Згідно зі Статтею 19 та Privacy International, відсутність чіткості визначення є проблемою, оскільки різні типи систем штучного інтелекту викликають певні етичні та нормативні проблеми [13]. Дискурс щодо етичних проблем щодо штучного інтелекту часто узагальнюють як «етику штучного інтелекту».

Дискурс етики штучного інтелекту може стати гарним підґрунтям досліджень, але через велику кількість рамок стає незрозумілим, якими є фактичні основи етики штучного інтелекту. Концепції, зосереджені навколо етики штучного інтелекту, які переважно ґрунтуються на етичних принципах, піддавалися критиці за їх добровільний характер і нечіткі формулювання [8, 14].

З іншого боку, обговорення прав людини в економіці даних виявилось особливо плідним з точки зору бізнесу та прав людини [11, 14]. Це тому, що підходи, засновані на правах людини, забезпечують ясність і базуються на загальноприйнятих стандартах. Звернення корпоративної відповідальності через призму бізнесу та прав людини має перевагу в тому, що дебати закріплюються на міжнародно встановлених нормах, загальновизнаних правах людини та наборах управлінських інструментів, оскільки бізнес і права людини пропонують перспективу «не нашкодь» як мінімальний стандарт для уникнення негативних впливів на права людини через бізнес-операції [6, 8, 14].

Завдяки цим новим рівням складності та взаємопов'язаності технологій збору та обробки даних асиметрія інформації щодо даних та їх інтерпретації може стати досить вагомим, оскільки все більше і більше суспільних структур зараз функціонують через збирання даних. Це стає особливо серйозним, коли ми розглядаємо дисбаланс влади між органами, які збирають і обробляють дані, з одного боку, і тими, хто відноситься до ролі простих суб'єктів даних, тобто об'єктів обробки даних, з іншого [13].

Отже, існує потреба в соціальному навчанні серед усіх зацікавлених сторін, щоб поважати права людини в світлі нової щільності та деталізації інформації, що забезпечується новими технологіями, керованими даними.

Таким чином, права людини відіграють все більш важливу роль у встановленні контекстуальних кордонів для капіталізму стеження та у забезпеченні цифрового опосередкованого життя, гідного життя для мільярдів людей та їхніх відповідних спільнот. Коли справа доходить до вирішення цих проблем на практиці, це означає, що юристи з прав людини, політики, соціологи, інформатики та інженери повинні працювати разом, щоб реалізувати права людини в бізнес-моделях, робочих процесах і дизайні продукту.

Нові взаємозв'язки між впливом на права людини та бізнес-операціями в економіці даних вимагають нових цілісних методів виявлення, пом'якшення та викорінення негативного впливу на права людини. Відповідні пропозиції вимагають певної міри переосмислення прав людини протягом життєвого циклу технології та в екосистемі даних.

Пропонується дотримуватися наступних кроків:

- планування: перевірка передбачуваної мети послуги чи продукту, перевірка того, чи дані є репрезентативними, чи бізнес організація, яка збирає дані не зловживає ними та дотримується конфіденційності;
- побудова: запобігання дискримінації, підтримка пояснюваності та оптимізація критеріїв;
- розгортання: перевірка на помилки узагальнення та інтеграція права на оскарження результуючої дії.

Така оцінка вимагатиме іншого мислення, коли ми думатимемо про конкретні та потенційні наслідки для прав людини, від класичного лінійного мислення до того, як ми будемо процеси в мультидисциплінарних командах, які можуть визначати сліпі плями в штучному інтелекті та знаходити системні упередження в контекстно-залежних середовищах протягом усього життєвого циклу, починаючи з розробки продукту [13].

В Україні достатньо помітним кроком у розвитку відповідальних бізнес процесів відбувся після 2015 року, коли найбільш активні компанії почали говорити, що бізнес має бути драйвером змін, більше звертати увагу на права людини в своїй господарській діяльності.

З 2020 року, незважаючи на пандемію, Україна має позитивні зрушення, які дають позитивний сигнал не лише державі, але й бізнесу:

- а) поява концепції соціально відповідального бізнесу, затверджена Кабінетом Міністрів України, та план дій до неї (розрахований до 2030 р.);
- б) національна економічна стратегія, яка містить окремий розділ щодо вразливих верств населення;

в) національна стратегія зі створення безбар'єрного простору, якою активно займається Перша леді держави;

г) створення й просування платформи Дія щодо включеності людей з вразливих груп до бізнес-діяльності (ДіяБізнес);

д) законодавчі ініціативи щодо працевлаштування вразливих груп, зокрема людей з інвалідністю, та низка інших ініціатив;

е) включення до Національної стратегії з прав людини розділу щодо забезпечення дотримання прав людини в господарській діяльності [14].

Усі ці акти стали результатом співпраці між державою, представниками соціально відповідального бізнесу та громадянського суспільства.

Водночас, практично поза увагою цих ініціатив залишилось питання про можливий вплив бізнесу, позитивний або негативний, при військовому, який триває в Україні, а також на пом'якшення чи посилення його наслідків, у тому числі на внутрішнє переміщених осіб.

Висновки даного дослідження і перспективи подальших робіт у цьому напрямку. Отже вищезазначені технології та динаміка можуть кинути виклик звичайним нормативні бази. Але, є фундаментальні поняття, на які можна спиратися з точки зору бізнесу та прав людини.

До цього часу конфіденційність і свобода слова були основними проблемами, на яких зосереджувались телекомунікаційний і технологічний сектори, які керувалися головним чином через такі органи, як Глобальна мережева ініціатива (GNI), яка намагається вирішувати проблеми прав людини через спеціалізований сектор.

У той же час бракує підходів, які враховують той факт, що нові технології одночасно пов'язують і виходять за межі традиційних промислових секторів, таким чином створюючи ширші системні проблеми з правами людини, окрім конфіденційності та свободи слова.

Таким чином, для бізнесу та правозахисної спільноти в Україні в цілому було б корисно розробити більше конкретних інструменти оцінювання та ділитися отриманими уроками, коли вони з'являться з приводу захисту прав людини у цифрову еру. Інструктивні матеріали необхідно перевіряти на практиці, оскільки складні сценарії важко передбачити.

Перспективами подальших досліджень є розробка механізму підзвітності, що є актуальним для компаній і доступними для громад. Будь-яка AI система, яка інтегрована в життя людей має бути придатна для оскарження, звітності та відшкодування громадянам і представникам суспільних інтересів. І завжди повинна існувати можливість припинити використання автоматизованих систем із значними суспільними витратами, як і з будь-яким іншим видом технології, враховуючи політичні, економічні та культурні наслідки технологій, а не лише технічні аспекти.

Перелік використаних джерел.

1. Kerikmäe T., Hamulák O., Chochia A. *A historical study of contemporary human rights: Deviation or extinction. Acta Baltica Historiae et Philosophiae Scientiarum.* 2016. № 4(2). С. 98-115.
2. Eskens S., Helberger N., Moeller J. *Challenged by news personalisation: Five perspectives on the right to receive information. Journal of Media Law.* 2017. № 9(2). С. 259-284.
3. Horowitz M., Nieminen H., Schejter A. *Introduction: Communication rights in the digital age. Journal of Information Policy.* 2020. № 10(1). С. 299-303.
4. Tarnoff B. *Silicon Valley siphons our data like oil. But the deepest drilling has just begun. The Guardian.* 2017. URL: <https://www.theguardian.com/world/2017/aug/23/silicon-valley-big-data-extraction-amazon-wholefoods-facebook>
5. Barbrook R., Cameron A. *The Californian Ideology. Science as Culture.* 1996. № 6 (1). С. 44-72.
6. Mittelstadt B. D. et al. *The ethics of algorithms. Mapping the debate. Big Data & Society.* 2016. №. 3 (2). С. 1-21.
7. Amnesty International. *Surveillance giants: How the business model of Google and Facebook threatens human rights.* 2019. URL: <https://www.amnesty.org/download/Documents/POL3014042019ENGLISH.PDF>
8. Zimmer B. *Techlash: Whipping up criticism of the top tech companies. The increasingly sharp rebukes of Facebook, Google and others now have a term of their own. The Wall Street Journal.* 2019. URL: <https://www.wsj.com/articles/techlash-whipping-up-criticism-of-the-toptech-companies-11547146279>

9. Deibert R. J. *The Road to Digital Unfreedom. Three Painful Truths About Social Media*. *Journal of Democracy*. 2019. № 30 (1). С. 25–39.

10. Couldry N., Mejias U. *Data Colonialism. Rethinking Big Data's Relation to the Contemporary Subject*. *Television & New Media*. 2019. № 20 (4). С. 336–349.

11. Фалалєєва Л. Права людини та екстратериторіальна дія права ЄС: еволюція практики застосування юрисдикційних моделей. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Міжнародні відносини*. 2017. № 1(46). С. 91–97.

12. Гусєва О. Ю., Легоміна С. В. Диджиталізація – як інструмент удосконалення бізнес-процесів, їх оптимізація. *Економіка. Менеджмент. Бізнес*. 2018. № 1 (23). С. 33–39.

13. Грибіненко О. М. Диджиталізація економіки в новій парадигмі цифрової трансформації. *Міжнародні відносини. Серія. Економічні науки*. 2018. № 16. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/ec_n/article/view/3523/3197

14. Матеріали круглого столу «Бізнес і права людини: пошук сталих моделей». 2021. URL: https://legalforum.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/09/biznes_i_prava_liudyny0209-1.pdf

References (BSI):

1. Kerikmäe T., Hamulák O., Chochia A. (2016), "A historical study of contemporary human rights: Deviation or extinction", *Acta Baltica Historiae et Philosophiae Scientiarum*. № 4(2). pp. 98–115.

2. Eskens S., Helberger N., Moeller J. (2017), "Challenged by news personalisation: Five perspectives on the right to receive information", *Journal of Media Law*. № 9(2). pp. 259–284.

3. Horowitz M., Nieminen H., Schejter A. (2020), "Introduction: Communication rights in the digital age", *Journal of Information Policy*. № 10(1). pp. 299–303.

4. Tarnoff B. (2017), "Silicon Valley siphons our data like oil. But the deepest drilling has just begun", *The Guardian*. URL: <https://www.theguardian.com/world/2017/aug/23/silicon-valley-big-data-extraction-amazon-wholefoods-facebook>

5. Barbrook R., Cameron A. (1996), "The Californian Ideology", *Science as Culture*. № 6 (1). pp. 44–72.

6. Mittelstadt B. D. et al. (2016), "The ethics of algorithms. Mapping the debate", *Big Data & Society*. № 3 (2). pp. 1–21.

7. Amnesty International (2019), "Surveillance giants: How the business model of Google and Facebook threatens human rights". URL: <https://www.amnesty.org/download/Documents/POL3014042019ENGLISH.PDF>

8. Zimmer B. (2019), "Techlash: Whipping up criticism of the top tech companies. The increasingly sharp rebukes of Facebook, Google and others now have a term of their own", *The Wall Street Journal*. URL: <https://www.wsj.com/articles/techlash-whipping-up-criticism-of-the-toptech-companies-11547146279>

9. Deibert R. J. (2019), "The Road to Digital Unfreedom. Three Painful Truths About Social Media", *Journal of Democracy*. № 30 (1). С. 25–39.

10. Couldry N., Mejias U. (2019), "Data Colonialism. Rethinking Big Data's Relation to the Contemporary Subject", *Television & New Media*. № 20 (4). pp. 336–349.

11. Falaleeva L. (2017), "Human rights and extraterritorial effect of EU law: evolution of the practice of applying jurisdictional models", *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. International Relations*. № 1(46). pp. 91–97.

12. Guseva O. Y., Legominova S. V. (2018), "Digitalisation as a tool for improving business processes and their optimisation", *Economics. Management. Business*. № 1 (23). pp. 33–39.

13. Gribienko O. M. (2018), "Digitalisation of the economy in the new paradigm of digital transformation", *International Relations. Series. Economic Sciences*. № 16. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/ec_n/article/view/3523/3197

14. Materials of the round table "Business and Human Rights: Search for Sustainable Models" (2021). URL: https://legalforum.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/09/biznes_i_prava_liudyny0209-1.pdf

УДК 658.152
JEL E22, G31

[https://doi.org/10.31498/2225-6725.1\(38\).2023.281132](https://doi.org/10.31498/2225-6725.1(38).2023.281132)

ПОЛІПШЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ

<https://orcid.org/0000-0003-4938-3375>

Бессонова Світлана Іванівна, к. е. н., професор, ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет», м. Дніпро, bessonovasvitlana71@gmail.com

Комаров Андрій Сергійович, аспірант, ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет», м. Дніпро gimnasium777@gmail.com

Сурган Вікторія Вадимівна, студентка гр. ОА-20, ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет», м. Дніпро, surhan.pstu@gmail.com

Svitlana Bessonova, PhD in Economics, Professor, SHEI "Priazovsky State Technical University"

Andrii Komarov, graduate student, SHEI "Priazovsky State Technical University"

Victoria Surhan, student, SHEI "Priazovsky State Technical University"

S. Bessonova, A. Komarov, V. Surhan. Improving the investment attractiveness of industrial enterprises

The article deals with the concept of investment attractiveness of an enterprise and its fundamental importance for development in times of crisis. The article describes the characteristics of the concept, the views of researchers, emphasizes the inaccuracy and limitations of research on this issue, identifies ways to solve this problem, the purpose and goals of introducing innovations at enterprises. Methods and ways to increase investment attractiveness at industrial enterprises in the future are studied.

The basis of this study is a symbiosis of theoretical and methodological factors that influence the process of improving the investment attractiveness of an industrial enterprise. The practical results of the study will allow enterprises to stabilize their financial position, be more competitive, normalize their activities in times of crisis and attract more investment due to a more attractive position

Key words: investments, investment attractiveness, industrial enterprises, financial condition, economic development.

Бессонова С.І., Комаров А.С., Сурган В.В. «Поліпшення інвестиційної привабливості промислових підприємств».

У статті розглянуто поняття інвестиційної привабливості підприємства та його фундаментальність для розвитку у кризові часи. Розглядається характеристика поняття, погляди дослідників, підкреслено неточність та обмеженість досліджень даного питання, визначено шляхи вирішення даної проблеми, мета та цілі впровадження інновацій на підприємствах. Досліджено методи та шляхи підвищення інвестиційної привабливості на підприємствах промисловості у перспективі.

Підґрунтям даного дослідження є симбіоз теоретичних та методологічних чинників, що впливають на процес поліпшення інвестиційної привабливості промислового підприємства. Практичні результати дослідження дозволять підприємствам стабілізувати своє фінансове становище, бути більш конкурентоспроможними, нормалізувати діяльність у кризових явищах та залучати більше інвестицій через привабливішу позицію.

Ключові слова: інвестиції, інвестиційна привабливість, підприємства промисловості, фінансовий стан, економічний розвиток.

Постановка проблеми та її зв'язки з науковими чи практичними завданнями. Проблеми, з якими зіштовхнулась вітчизняна промисловість, без перебільшень є найбільшим викликом за період незалежності нашої держави.

Коронавірусна криза та військова агресія погіршили і без того непросте становище у галузі промисловості, зруйнувавши деякі фундаментальні виробництва або змусивши їх релокуватись в межах країни або навіть за кордон.

В таких кризових обставинах підприємствам необхідно додатково знаходити ресурси для відновлення або модернізації сталого операційного циклу, отримувати конкурентну перевагу на

новому місці, знаходити переваги, задля залучення нових клієнтів та виходу на нові ринки збуту. Але для втілення таких амбіційних планів підприємству важливо заручитись підтримкою впливових фінансових та державних інституцій, щоб гарантувати певний «запас міцності», що якнайкраще забезпечить підприємству залучені інвестиції та гранти.

На шляху допомоги підприємствам інвестор стикається з однією з головних проблем у сфері інвестицій з боку інвесторів, а саме – несприятливий інвестиційний клімат в економіці держави, а особливо у галузі промисловості.

Покращення інвестиційного клімату в цілому дозволить на етапі стабілізаційних робіт на підприємстві отримати можливості на забезпечення робіт необхідними ресурсами для їх ефективного кінцевого впровадження і на фундаменті цих досягнень нарощувати конкурентність, лише покращуючи становище.

Підвищення динаміки виробництв у галузі промисловості на тривалому відрізку часу наразі є складним завданням, оскільки сучасний виробничий потенціал не повністю відповідає нинішнім вимогам сучасної ринкової конкуренції.

На деяких підприємствах промисловості виробничий потенціал наразі взагалі відсутній, оскільки зруйнувались ланцюги поставок, розбиті підприємства, існують проблеми з основними засобами. І доводиться все налагоджувати знову, шукати додаткові можливі джерела покриття майбутніх змін. В даній ситуації найбільш дієвий та доступний спосіб покриття необхідних змін – це інвестиції.

Але буває так, що на підприємстві трапляються перешкоди із залучення додаткових фінансових інструментів, одна із таких перепон і, напевно, головна – непривабливість для вкладення інвестицій. Виникає вагоме завдання поліпшити інвестиційну привабливість на промислових підприємствах у найближчій перспективі і закрити це питання надалі.

Вивчення та аналіз наукових праць демонструє, що загалом дослідники розглядають питання інвестицій однобоко, не надаючи відповідної уваги розробці науково-методичного підґрунтя для вирішення питання щодо поліпшення інвестиційної привабливості промислових підприємств у найближчій перспективі. Здебільшого приділяється увага вивченню питання у фінансовій площині.

Але без розробки та досягнення сучасного науково-методичного підґрунтя неможливо досягти стабільного розвитку у даному питанні, і дослідження матеріально-технічної бази має стати стартом у подальшому і для майбутніх ґрунтовних досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням поліпшення інвестиційної привабливості промислових підприємств займалися багато іноземних та вітчизняних учених-економістів, серед яких О.М. Анісімова, М.Г. Белопольський, І. Вініченко, В.М. Геєць, А.П. Гайдучий, В.В. Краснова, В.М. Колосок, О. Кузьменко, І.П. Мойсеєнко, В. Попова, В. Романова, В.П. Савчук, Н. Сафронова, О. Фіщенко, М.Г. Чумаченко, О. Ястремська та ін.

Виділення невирішених частин загальної проблеми. Наразі потребують уточнення та доповнення питання в науково-методичних розробках щодо поліпшення інвестиційної привабливості на промислових підприємствах та більш ретельного дослідження механізму, що застосовується у вирішенні даного питання на промислових підприємствах.

Формування цілей статті. Провідна мета дослідження полягає у необхідності розглянути ключові проблеми у галузі станом на зараз та, відштовхуючись від результатів дослідження, розробити уніфіковану стратегію покращення ситуації, націлену на поліпшення інвестиційної привабливості промислових підприємств.

Першочергова мета цієї стратегії має бути націлена на залучення та ефективне застосування реальних інвестицій, що приходять у галузь, та використовуються у діяльності підприємства, та поліпшення інвестиційної стратегії, бо використання сторонніх інвестицій важливо на будь-якому етапі життєдіяльності підприємства, від започаткування й до моменту його ліквідації.

Результати дослідження. Підприємство, що має змогу вишукувати сторонні інвестиційні ресурси у свою діяльність, має більш розвинутий фінансовий потенціал та шанси в майбутньому збільшити показники фінансової рентабельності, що потребує подальших більш глибоких та ґрунтовних досліджень у даному напрямку щодо поліпшення інвестиційної привабливості підприємства.

Інвестиційна привабливість на підприємствах промисловості відносно предмету інвестування – вагомий стрижневий показник, що відображає сучасний стан на підприємстві з урахуванням нинішнього фінансового становища, перспективи розвитку та зростання технічного, економічного та управлінського рівня на виробництві, соціальної безпеки та відповідності сучасним технологічним засобам інформаційної забезпеченості, більш широкого переліку запитів потенційних інвесторів внутрішнього та зовнішнього середовища [9].

Рівень інвестиційної привабливості промислового підприємства є одним із ключових показників заохочення потенційних інвесторів, а вдосконалення даного показника має стати провідною метою на підприємстві для швидкісного, жвавого та стабільного розвитку у майбутньому. Точного визначення даному питанню призначити неможливо, оскільки у кожній галузі є свої особливості, що визначають підхід до оцінки інвестиційної привабливості [8]. Вчені визначають дане поняття наступним чином:

Черваньов Д.М. вважає, що інвестиційна привабливість підприємства – це сукупність показників фінансово-економічного стану підприємства, на основі аналізу яких потенційний інвестор може прийняти управлінське рішення щодо доцільності вкладення вільних засобів у розвиток цього підприємства без значного ризику їх втрати або неотримання очікуваного доходу на інвестований капітал [7, с.120].

Бурковець О.С. формулює інвестиційну привабливість підприємства як соціально-економічну доцільність інвестування на основі узгодження інтересів і можливостей інвестора та реципієнта інвестицій, яка забезпечує досягнення цілей кожного з них при прийнятому рівні прибутковості й ризику інвестицій [2 с.8].

Розглянувши визначення вчених щодо даного питання, наочно видно, що їх визначення уніфіковані та не задовольняють більш глибокі потреби інвестора у аналізі інвестиційної привабливості підприємства, а саме галузі промисловості, а стосуються підприємств в цілому.

Тому інвестиційну привабливість підприємств галузі промисловості – об'єктивну, доцільну і конкурентну – необхідно розглядати як сукупність різнобічних чинників, список, зміст і вага яких може змінюватись в залежності від наступних особливостей інвестицій:

- Мета інвесторів (присутність подвійного ефекту);
- Виробничо-промислова націленість виробництва, що виступає метою інвесторів;
- Змога виконати рейтингову оцінку функціонування підприємства, його конкурентоспроможність, як на даний момент, так і у часі;
- Інноваційність підприємства та змога подальшого розвитку у даному питанні;
- Структура капіталу;
- Діяльність підприємства згідно чинних нормативно-правових документів;
- Підтримка та можливість втручання держави у діяльність підприємства. [1, с.61]

Аналіз інвестиційної привабливості підприємств промисловості повинен мати в своєму складі і аналіз господарської діяльності підприємства з використанням фінансових показників. Оцінка інвестиційної привабливості підприємства повинна здійснюватися шляхом розрахунку господарського стану підприємства та з використанням фінансових показників.

Згідно законодавства та спираючись на «методику інтегральної оцінки інвестиційної привабливості підприємств та організацій», ключові показники мають включати наступні значення [3, с.29]:

- Ліквідність, платоспроможність – демонстрація можливості підприємства у найстиглиші строки монетизувати свої активи в разі необхідності, мати змогу сплачувати за рахунками;
- Майновий, та коефіцієнт зносу – ілюструє долю оборотних та необоротних коштів в загальних активах підприємства, відображає відношення обсягу нарахованої амортизації до початкової вартості;
- Забезпеченість ресурсами – демонструє співвідношення на підприємстві між запасами на складах та обсягом використання у виробництві;
- Ділова активність, трудовий коефіцієнт – загалом формулює фінанси на обраному підприємстві, від чого безпосередньо залежить загальний прибуток підприємства, структурний склад працівників щодо віку та гендеру, кваліфікації та освіти;
- Фінансова залежність, автономність – наочно демонструє залежність підприємств від залучених фінансових інструментів, та можливість функціонування і безперервності діяльності, використовуючи лише власні кошти.
- Рентабельність – ілюструє, наскільки підприємство вміє кваліфіковано використовувати власні фінансові можливості.

Під час проведення аналізу промислового підприємства потрібно зауважити, що інвестиційна привабливість залежить не лише від фінансових звітів, і насамперед інвестор зобов'язаний усвідомлювати не лише позитивні, а й негативні особливості створених умов на виробництві [4, с.90].

Для усвідомлення подібних особливостей аналізують ще й специфіку регіону – розташування, його вплив, країну знаходження, її рівень розвитку.

В рамках регіону розташування підприємства виділяють наступні впливові показники: географічне розташування, опора на доступні та природні ресурси, щільність підприємств, екологічна ситуація, демографічні особливості, впровадження інноваційності у регіоні, діяльність та вплив місцевої влади.

Наступний важливий елемент, що дає інвесторам повне розуміння щодо інвестиційної привабливості підприємства та відіграє, на думку авторів, великий відсоток успішності на шляху до залучення потенційного інвестора, є розташування країни, її державні інституції, вплив на сам процес інвестування та участь у діяльності підприємства.

Серед суттєвих чинників, які впливають на інвестиційний клімат зі сторони держави, можна відокремити низку важливих показників:

- Розробка та впровадження нормативно-правових актів та законів, що стосуються інвестиційної діяльності в країні;
- Регулювання діяльності інвестора та обмеження його можливостей;
- Затвердження державних норм та відповідних стандартів;
- Обмеження користування земельними надрами та природними ресурсами;
- Необхідність державного контролю та проведення певних експертиз [5, с.141-145].

Розглянувши все, що впливає на інвестиційну привабливість підприємств промисловості, на рівні самого підприємства враховуючи внутрішні фактори, особливості господарської діяльності та вплив з боку держави, і враховуючи регіон розташування, поліпшувати інвестиційну привабливість на підприємстві необхідно комплексно.

Враховуючи, що до питання реформ не можна підійти однобоко, то на всіх рівнях необхідно провести зміни, що дозволять поліпшити інвестиційну привабливість на рівні підприємства, і необхідно також провести зміни на рівні держави, що дасть можливості до ще більшого розвитку галузі промисловості.

На рівні підприємства необхідно запровадити наступні зміни:

- Скорочення витрат, обрати оптимальний обсяг виробництва продукції;

- Шукати стратегічних партнерів серед більш розвинених підприємств галузі;
- Провести активний маркетинг, шукати нові джерела поширення реклами, географію збуту;
- Оновити технологічний процес на виробництві, від устаткування до сучасного програмного забезпечення;
- Заохочувати та поєднувати персонал різних відділів задля ефективної роботи над результатом;
- Щоквартально проводити оцінку можливих ризиків;
- Проаналізувати попит та адаптувати виробництво відповідно до нього;
- Модернізувати процес керування бізнесом, зробити його більш прозорим, а особливо процеси обліку, планування та контролю, що додатково привабить інвесторів;
- Приймати участь в тендерах та грантових програмах, почати залучати сторонні інвестиції [6].

Впроваджуючи дані зміни, підприємство буде поліпшувати свою інвестиційну привабливість поступово, оскільки впровадити деякі зрушення одразу неможливо, але ідучи шляхом рушійних змін, підприємство неодмінно буде очікувати тріумф та стабілізацію становища, а в подальшому – покращення фінансового положення.

Але для всеохоплюючого ефекту, та щоб стабілізувати галузь промисловості в цілому і поліпшити інвестиційну привабливість, державі необхідно провести наступні кроки та впровадити певні реформи, а саме:

- Концентрація грошових потоків для інвестування у пріоритетні галузі;
- Акумуляувати достатні обсяги коштів у цільових банках для інвестування у галузь промисловості;
- Надати пільгове кредитування та реструктуризацію вже існуючої заборгованості;
- Створити привабливий інвестиційний клімат не лише для зарубіжних інвесторів, а й вітчизняних;
- Проводити систематичну боротьбу з корупцією та бюрократією;
- Зменшення податкового навантаження, що регламентується законами та нормативно-правовими актами;
- Більш широка програма, що дозволить підприємствам використовувати земельні надра та фінансові ресурси;
- Віддавати у користування нефункціонуючі будівлі та непрацюючі підприємства.

Висновки. Отже, використовуючи розроблені рекомендації щодо поліпшення інвестиційної привабливості на промислових підприємствах як на рівні самого підприємства, а також ззовні, враховуючи можливі кроки, які необхідно виконати державі для покращення стану галузі, стає очевидно, що запропонований підхід дає змогу підприємствам підвищити позиції інвестиційної привабливості у держави в цілому.

Оскільки галузь промисловості є однією з центральних у економіці нашої держави, то поліпшення її стану дасть змогу стати більш незалежною у фінансовому плані.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що уточнено та розширено перелік пунктів, модернізація яких дозволить підприємству поліпшити свою інвестиційну привабливість, та завдяки цьому впроваджувати більш ґрунтовні управлінські рішення. Подальші дослідження у цьому напрямку потрібно проводити в практичній площині, аналізуючи нововведення на конкретному підприємстві галузі.

Перелік використаних джерел

1. Аранчій Д.С. Інвестиційна привабливість підприємств: сутність, фактори впливу та оцінка існуючих методик аналізу. Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. 2018. Вип. 3, ч. 2. С. 59–64.

2. Бурковець О.С. Підвищення інвестиційної привабливості промислових підприємств: курс лекцій. Луцьк : Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля, 2017. 18 с.
3. Гончарук А.Г., Яцик А.А. Інвестиційна привабливість промислового підприємства як об'єкт управління. Економіка харчової промисловості. 2015. № 4. С. 29–33.
4. Зятковський І.В. Фінанси підприємств: навч. посіб. 2-ге вид. Київ : Кондор, 2013. 358 с.
5. Коритько Т.Ю. Оцінка інвестиційної активності промислових підприємств України. Економічний вісник Донбасу. 2016. № 3 (45). С. 141-145.
6. Короткова О.В. Інвестиційна привабливість підприємства та методика її оцінювання. Ефективна економіка. 2019. № 16. С. 32–36.
7. Черваньов Д.М. Менеджмент інвестиційної діяльності підприємств: навч. посіб. Київ : Знання-Прес, 2016. 622 с.
8. Закон України «Про інвестиційну діяльність». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12#Text> (дата звернення 28.04.2023)
9. Методика інтегральної оцінки інвестиційної привабливості підприємств та організацій. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0214-98> (дата звернення: 29.04.2023)

References

1. Aranchii, D.S. (2018). Investment attractiveness of enterprises: essence, influencing factors and assessment of existing methods of analysis. *Naukovi pratsi Poltavskoi derzhavnoi aharnoi akademii*. 3(2), 59-64 [in Ukrainian].
2. Burkovets O.S. (2017). Increasing the investment attractiveness of industrial enterprises: a course of lectures. *Lutsk: Skhidnoukr. nats. un-t im. V. Dalia* [in Ukrainian].
3. Honcharuk A.H., Yatsyk A.A. (2015) Investment attractiveness of an industrial enterprise as an object of management. *Ekonomika kharchovoi promyslovosti*. 4, 29-33 [in Ukrainian].
4. Ziatkovskiy I.V. (2013). Enterprise finance: teaching manual. 2-nd edition, Kyiv: Kondor [in Ukrainian].
5. Korytko T.U., (2016). Assessment of investment activity of industrial enterprises of Ukraine. *Ekonomichniy visnyk Donbasu* 3(45), 141-145 [in Ukrainian].
6. Korotkova O.V. (2019). The investment attractiveness of the enterprise and the method of its evaluation. *Efektivna ekonomika*. 16, 32-36 [in Ukrainian].
7. Chervanov D.M. (2016) Management of investment activities of enterprises: training. Manual. Kyiv: Znannia-Pres [in Ukrainian].
8. Zakon Ukrainy «Pro investytsiinu diialnist» Retrieved from: (URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12#Text> accessed: 28.04.2023)
9. Metodyka intehralnoi otsinky investytsiinoi pryvablyvosti pidpriemstv ta orhanizatsii. Retrieved from: (URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0214-98> (àama accessed: 29.04.2023)

УДК 330.65:658

JEL classification: C 13, C 52.

[https://doi.org/10.31498/2225-6725.1\(38\).2023.287465](https://doi.org/10.31498/2225-6725.1(38).2023.287465)

ВИКОРИСТАННЯ ТАКСОНОМІЧНОГО АНАЛІЗУ ДЛЯ ОЦІНКИ РІВНЯ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ

<https://orcid.org/0000-0003-1835-9786>

Камишнікова Евеліна Вікторівна, д.е.н., професор, професор кафедри економіки підприємств ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет», м. Дніпро, kamisheva86@gmail.com.

<https://orcid.org/0000-0002-9704-0652>

Scopus ID: 57216893059

[ResearcherID: HLG-2112-2023](https://orcid.org/0000-0002-9704-0652)

Верескун Михайло Вікторович, директор Навчально-наукового інституту сучасних технологій ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет», м. Дніпро, д.е.н., професор, vereskun.m.v@ukr.net

Верзілова Каріна Сергіївна, магістр, державний вищий навчальний заклад «Приазовський державний технічний університет», м. Дніпро.

Evelina Kamyshnykova, D.Sc. (Economics), Professor, Professor of Department of Economics of Enterprise, State Higher Educational Institution «PRYAZOVSKYI STATE TECHNICAL UNIVERSITY», Dnipro, Ukraine,

Mykhailo Vereskun, head of Educational and Scientific Institute of Modern Technologies, State Higher Educational Institution «PRYAZOVSKYI STATE TECHNICAL UNIVERSITY», Dnipro, DSc (Economics), Prof..

Karina Verzilova, master, State Higher Educational Institution «PRYAZOVSKYI STATE TECHNICAL UNIVERSITY», Dnipro.

E. Kamyshnykova, M. Vereskun, K. Verzilova. Using taxonomic analysis to assess the level of organizational efficiency of industrial enterprises.

The article deals with the possibility of using the method of taxonomic analysis for a assessment of the level of effectiveness of the functioning of multi-level organizational and economic systems of industrial enterprises. Approbation of the use of this method for assessment of the level of organizational efficiency of an industrial enterprise was carried out on the example of PJSC "Kamet-Stal". A conclusion was made about the effectiveness of this method and the prospects of its use for evaluating the effectiveness of the functioning of other organizational and economic systems of industrial enterprises.

Keywords: organizational efficiency; taxonomic analysis; efficiency assessment; industrial enterprises.

Камишнікова Е.В., Верескун М. В., Верзілова К.С. Використання таксономічного аналізу для оцінки рівня організаційної ефективності промислових підприємств.

В статті розглянуто питання щодо можливостей використання методу таксономічного аналізу для оцінки рівня ефективності функціонування різнорівневих організаційно економічних систем промислових підприємств. Проведено апробацію використання цього методу для оцінки рівня організаційної ефективності промислового підприємства на прикладі ПрАТ «Камет-Сталь». Зроблено висновок про дієвість даного методу та перспективи його використання для оцінки ефективності функціонування інших організаційно-економічних систем промислових підприємств.

Ключові слова: організаційна ефективність; таксономічний аналіз; оцінка ефективності; промислові підприємства.

Постановка проблеми та її зв'язки з науковими чи практичними завданнями. Проблема оцінювання організаційної ефективності не є новою. Проте, єдиної і загальноприйнятої методології не створено і донині. Зрозуміло, що процес оцінювання вимагає наявності точних економічних критеріїв, які повинні мати однозначний кількісний вираз. Тривалий час в якості такого критерію використовували прибутковість організації. Проте, в сучасному турбулентному

глобальному економічному середовищі цей критерій не може бути використаний, як універсальний. По-перше, далеко не всі промислові підприємства є прибутковими, проте, вони продовжують існувати і займають свою долю ринку. По-друге, на різних етапах існування підприємства розмір прибутку може суттєво коливатися і навіть зникати взагалі. Що, однак, ніяк не буде свідчити про те, що підприємство працює неефективно. З методологічної точки зору найбільш адекватним є цільовий підхід, в межах якого організаційна ефективність промислового підприємства може бути оцінена, як ступінь досягнення цілей існування організації. При цьому прибутковість може виступати в якості одного з параметрів такої ефективності.

Під параметрами ефективності в даному випадку маються на увазі такі кількісні та якісні показники, аналіз яких дозволяє оцінити ступінь досягнення цілей, які були поставлені перед промисловим підприємством на аналізованому етапі розвитку.

Окремою проблемою є вибір методу проведення комплексної оцінки обраних показників, оскільки є необхідність агрегування в межах єдиного оціночного показника низки різних абсолютних та відносних кількісних та якісних показників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, на які спираються автори. Зрозуміло, що формування системи оцінки рівня організаційної ефективності залежить від мети її функціонування на даному етапі його розвитку та життєвого циклу. Це визначатиме як визначення показників для проведення оцінки, так і вибір методу агрегування та інтерпретації отриманих результатів.

Питаннями оцінки рівня організаційної ефективності займалися відомі закордонні та вітчизняні вчені. Основними серед вітчизняних вчених можна виділити праці М.В. Куцинської (1), Р.З. Будинського (2), О.М. Ястремської (3), В.С. Плюта (4), Н.А. Кизима, Т.А. Тищенко та Я.В. Догадайло (5). Серед закордонних вчених вагомий внесок у розробку цієї теми внесли Ф. Батісті та О. Кампо (6), А. Байс та М. Стандер (7), Дж. Фарр та І. Фарбер (8) та інші автори.

Пропозиції щодо способу відбору показників для оцінки організаційної ефективності функціонування промислових підприємств з урахуванням специфіки його діяльності та стадії життєвого циклу були тезисно представлені в нашій минулій праці (9).

Виділення невирішених частин загальної проблеми. Основним завданням на шляху оцінки рівня організаційної ефективності промислових підприємств є визначення способів інтегрування окремих різномірних показників у єдиний інтегральний показник, що всебічно характеризував би організаційну ефективність функціонування промислового підприємства та її динаміку.

Формування цілей статті (постановка завдання). Основним завданням статті є практична апробація та визначення можливостей використання методу таксономічного аналізу для оцінки рівня організаційної ефективності функціонування промислового підприємства.

Результати дослідження. В даній статті в якості методичної основи для проведення оцінювання рівня організаційної ефективності функціонування промислового підприємства пропонується використання таксономічного аналізу.

Математичною базою даного методу аналізу є процес визначення таксономічної (евклідової) відстані між певними точками багатовимірного простору, при цьому, розмірність такого простору задається низкою аналітичних ознак, що характеризують об'єкт дослідження. Варто додати, що з метою забезпечення репрезентативності отриманих розрахунків даним методом передбачено здійснення попередньої стандартизації (нормування) показників, тобто приведення їх до порівняного вигляду, що дозволяє проводити співставлення різнорідних показників незалежно від їх типологічної приналежності (абсолютні/відносні, натуральні/вартісні і т.д.), що відкриває додаткові можливості у проведенні дослідження та забезпеченні повноти кінцевого інтегрального показника [10].

Основною перевагою застосування таксономічного аналізу для проведення оцінки рівня організаційної ефективності промислового підприємства є можливість використання широкого

спектру аналітичних ознак, які характеризують об'єкт дослідження з подальшим визначенням інтегрального показника, що дозволяє визначити пріоритети розвитку різних підсистем підприємства, кількісно та якісно оцінивши відхилення поточного стану від еталонного [10].

Основні етапи проведення таксономічного аналізу та математичне тлумачення його етапів наведені в [11; 12].

Практичну апробацію процедури оцінки рівня організаційної ефективності проводимо у формі аналітичної таблиці 1. В якості вихідних даних для аналізу використані поквартальні показники, що характеризують роботу коксохімічного підрозділу ПрАТ «Камет-Сталь» за період 2018-2020 рр.

На першому етапі оцінки виявляємо характер впливу основних факторів, що ввійшли до моделі оцінки, на результуючий показник, а також розраховуємо середні значення і середньоквадратичне відхилення по кожному із розглянутих факторів (таблиця 2).

Як видно з наведеної таблиці, більшість факторів (10 із 12) є факторами прямої дії, тобто їх збільшення свідчить про підвищення ефективності функціонування оцінюваної системи. Розраховане середньоквадратичне відхилення дозволяє провести стандартизацію отриманих даних. Розраховані стандартизовані значення ознак та встановлені еталонні значення дозволяють обчислити показники математичного очікування, середньоквадратичного відхилення, щоб на їх основі розрахувати показник максимальної відстані від еталону [11]. Результати розрахунків подано у таблиці 3.

Таблиця 1.

Показники для оцінки рівня організаційної ефективності ПрАТ «Камет-Сталь».

№	Показник	2018				2019				2020			
		1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4
Загальні критерії ефективності													
1	Обсяги реалізованої продукції	1473,3	1355,4	1650,1	1414,3	1017,7	1144,9	932,9	1144,9	947,2	877,1	806,9	877,1
2	Загальна рентабельність	4,81	4,59	4,42	5,43	-15,22	-13,56	-16,31	-15,37	-5,33	-4,96	-6,88	-6,14
3	Коефіцієнт фінансової стійкості	0,42	0,37	0,39	0,42	0,16	0,19	0,24	0,17	0,19	0,23	0,19	0,18
4	Коефіцієнт платоспроможності	0,011	0,015	0,012	0,014	0,000	0,001	0,001	0,001	0,002	0,005	0,004	0,005
5	Витрати на 1 грн. РП	0,97	0,96	0,92	0,95	1,170	1,260	1,210	1,080	1,05	1,02	0,99	1,180
Показники ефективності використання трудових ресурсів													
6	Продуктивність праці	1174	1083	1313	1132	825	923	748	922	768	710	650	714
7	Коеф. співвідношення темпів зростання ІПП і темпів зростання ЗП	0,55	0,59	0,67	0,73	0,76	0,64	0,58	0,43	0,41	0,45	0,44	0,52
8	Частка приросту обсягу виробництва в результаті зростання ІПП	0,966	0,967	0,968	0,971	0,972				0,964			
Показники ефективності використання матеріально-технічних ресурсів													
9	Фондовіддача	0,88	0,81	0,99	0,84	0,48	0,54	0,44	0,53	0,31	0,28	0,26	0,28
10	Коефіцієнт обігу обігових коштів	0,63	0,53	0,60	0,56	0,37	0,44	0,30	0,45	0,44	0,39	0,39	0,48
11	Коефіцієнт співвідношення приросту товарної продукції до приросту обігових коштів	0,67	0,73	0,88	0,97	1,10	1,01	0,91	0,83	0,74	0,77	0,79	0,71
12	Матеріаломісткість продукції	0,91	0,94	0,92	0,95	1,09	1,23	1,17	1,19	0,94	0,92	1,01	0,89

Проведені розрахунки дозволяють визначити фінальний інтегрований показник оцінки рівня організаційної ефективності ПрАТ «Камет-Сталь». Зазначимо, що у практиці застосування таксономічного аналізу виділяють два підходи – традиційний та модифікований [11].

Відповідно до першого кінцевим показником виступає оцінка ступеня відхилення стану об'єкта оцінки від еталонного, а у межах другого, шляхом додаткових обчислень встановлюють показник оцінки рівня розвитку [11].

В даній роботі було застосовано модифікований таксономічний аналіз. Результати проведених розрахунків, а саме динаміку показника організаційної ефективності ПрАТ «Камет-Сталь» за період 2018-2020 р. представлено на рис.1.

Таблиця 2. Характер впливу основних факторів на результуючий показник, середні значення і середньоквадратичне відхилення факторів.

№ з/п	Показник	Характер впливу (+/-)	Сер. знач.	Сер. кв. відхилення
	Загальні критерії ефективності			
1	Обсяги реалізованої продукції	+	1136846	264108
2	Загальна рентабельність	+	-5,377	8,159
3	Коефіцієнт фінансової стійкості	+	0,262	0,093
4	Коефіцієнт платоспроможності	+	0,006	0,005
5	Витрати на 1 грн. реалізованої продукції	-	1,063	0,102
	Показники ефективності використання трудових ресурсів			
6	Продуктивність праці	+	913,442	161
7	Коефіцієнт співвідношення темпів зростання продуктивності праці і темпів зростання заробітної плати	+	0,564	0,098
8	Частка приросту обсягу виробництва в результаті зростання продуктивності праці	+	0,967	0,002
	Показники ефективності використання матеріально-технічних ресурсів			
9	Фондовіддача	+	0,553	0,191
10	Коефіцієнт обігу обігових коштів	+	0,466	0,088
11	Коефіцієнт співвідношення приросту товарної продукції до приросту обігових коштів	+	0,842	0,117
12	Матеріаломісткість продукції	-	1,013	0,107

Таблиця 3. Проміжні показники оцінки рівня організаційної ефективності ПрАТ «Камет-Сталь».

Показник	Значення
$M(d_i0)$	6,265
σ_0	2,503
d_0	14,223

Наведені на рис. 1 результати розрахунків свідчать, що рівень організаційної ефективності ПрАТ «Камет-Сталь» протягом розглянутого періоду постійно знижувався. При чому суттєве зниження сталося у 2019 р., про що свідчить зниження значення показника ефективності із 0,844 до 0,449.

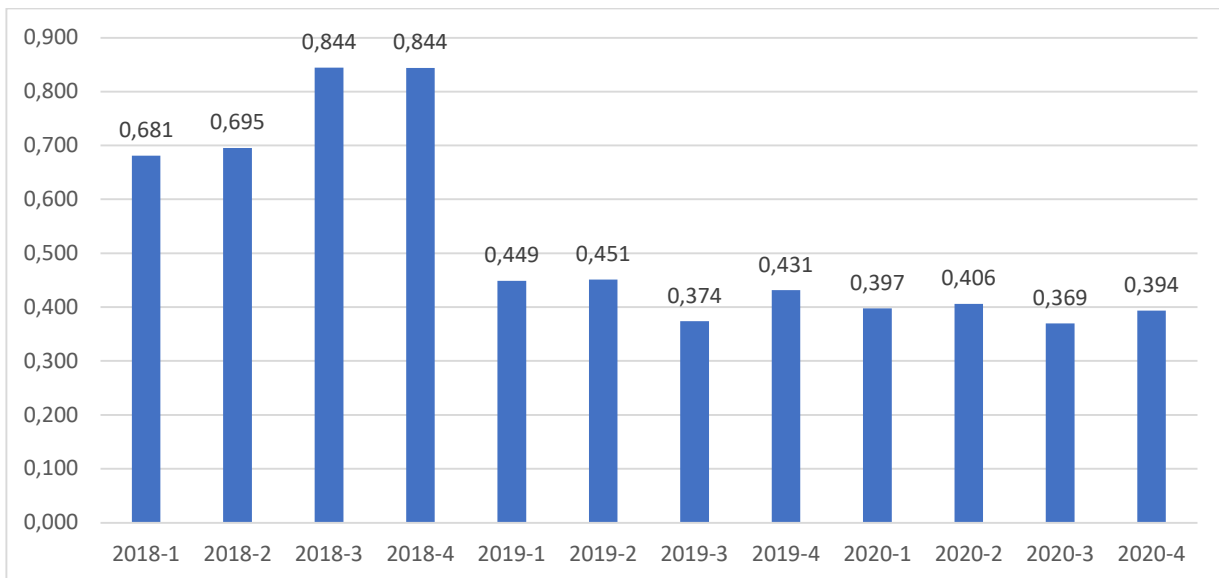

Рисунок 1. Динаміка модифікованого показника рівня організаційної ефективності ПрАТ «Камет-Сталь» за період 2018-2020 р.

Протягом 2019-2020 рр. не можливо визначити однозначної тенденції зміни рівня організаційної ефективності. Можна лише відзначити, що вона коливалась на достатньо низькому рівні – від 0,369 до 0,451.

Висновки даного дослідження і перспективи подальших робіт у цьому напрямку.

По результатам проведеного дослідження можна зробити наступні висновки.

1. Оцінка рівня організаційної ефективності промислових підприємств є складним методичним завданням, на вирішення якого суттєво впливають індивідуальні фактори, притаманні конкретному промислового підприємству.
2. Таксономічний аналіз є дієвим методом, який може бути використаний для оцінки рівня організаційної ефективності промислових підприємств.
3. Використання методу таксономічного аналізу для оцінки рівня організаційної ефективності ПрАТ «Камет-Сталь» дозволило визначити кількісний показник, що характеризує рівень організаційної ефективності та оцінити його динаміку.

Використання методу таксономічного аналізу для оцінки рівня ефективності функціонування інших організаційно-економічних систем промислового підприємства є перспективним напрямком подальших досліджень.

Перелік використаних джерел

1. Куцинська М. В. Аналіз існуючих підходів до оцінки економічної ефективності діяльності організацій. URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal-/Soc_Gum/Ekpr/2011_50/statti/29.pdf
2. Будинський, Р.З., Метод діагностування бізнес-проектів підприємств. Економіка та держава. – 2020. - № 5, с.213-218.
3. Ястремська, О.М., Інвестиційна діяльність промислових підприємств: методологічні та методичні засади. – 2004. Харків: ВД «Інжсек». – 436 с.
4. Плюта В. Порівняння багатомірного аналізу в економічних дослідженнях: Методи таксономії і факторного аналізу. Статистика. 2012. 151с.
5. Тищенко А.Н., Кизим Н.А., Догадайло Я.В. Экономическая результативность деятельности предприятий: Монография. – Х.: ИД «ИНЖЭК», 2015. – 144 с.
6. Battisti, F. and Campo, O., A methodology for determining the profitability index of real estate initiatives involving Public-Private partnerships. A case study: The integrated intervention programs in rome. Sustainability. - 2019. - №11(5), p.1371.
7. Buys, A.J. and Stander, M.J., Linking projects to business strategy through project portfolio management. South African Journal of Industrial Engineering. – 2010. - № 21(1), p. 59.
8. Farr, J.V. and Faber, I. Engineering economics of life cycle cost analysis. Boca Raton. – 2018.- FL: CRC Press/Taylor & Francis Group.

9. Камішнікова Е.В., Верзілова К.С. Вплив системи управління персоналом на організаційну ефективність промислових підприємств // *Нова економіка України в контексті сталого розвитку в умовах сучасної геополітичної ситуації: матеріали науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти та молодих вчених (м. Дніпро, 18 листопада 2022 р.)*. С. 23-25. Режим доступу: https://docs.google.com/document/d/1oSSgWBD-QIIDLrb-UJYE3GphtjqrSuB-/edit?usp=share_link&oid=115152452452775464018&rtpof=true&sd=true.
10. Кунаєв А.Ю. Науково-методичне обґрунтування оцінювання системи ефективності менеджменту авіабудівного підприємства / Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата екон. наук. Запоріжжя. 2018 р. - С. 157.
11. Наумова М. А., Любінчак К. Р. Таксономічний аналіз стану ринку праці регіонів України. *Економіка і організація управління*. 2019. № 1. С. 74-84.
12. Крисак, А. І. Таксономічний аналіз як методологічний прийом оцінювання ефективності регулювання земельних відносин [Текст] / Алла Іванівна Крисак // *Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол. : В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2014. – Том 17. – № 1. – С. 66-70. – ISSN 1993-0259.*

References:

1. Kutsynska M. V. Analiz isnuichykh pidkhodiv do otsinky ekonomichnoi efektyvnosti diialnosti orhanizatsii. URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal-/Soc_Gum/Ekpr/2011_50/statti/29.pdf
2. Budynskyi, R.Z., Metod diahnostuvannia biznes-proektiv pidpriemstv. *Ekonomika ta derzhava*. – 2020. - № 5, s.213-218.
3. Yastremska, O.M., Investytsiina diialnist promyslovykh pidpriemstv: metodolohichni ta metodychni zasady. – 2004. Kharkiv: VD «Inzhek». – 436 s.
4. Pliuta V. Porivniannia bahatomirnogo analizu v ekonomichnykh doslidzhenniakh: Metody taksonomii i faktornogo analizu. *Statystyka*. 2012. 151s.
5. Tyshchenko A.N., Kyzym N.A., Dohadailo Ya.V. *Экономическая результативность деятельности предпрятий: Монография*. – Kh.: YD «YNZhЭК», 2015. – 144 s.
6. Battisti, F. and Campo, O., A methodology for determining the profitability index of real estate initiatives involving Public-Private partnerships. A case study: The integrated intervention programs in rome. *Sustainability*. - 2019. - №11(5), p.1371.
7. Buys, A.J. and Stander, M.J., Linking projects to business strategy through project portfolio management. *South African Journal of Industrial Engineering*. – 2010. - № 21(1), p. 59.
8. Farr, J.V. and Faber, I. *Engineering economics of life cycle cost analysis*. Boca Raton. – 2018.- FL: CRC Press/Taylor & Francis Group.
9. Kamyshnikova E.V., Verzylova K.S. Vplyv systemy upravlinnia personalom na orhanizatsiinu efektyvnist promyslovykh pidpriemstv // *Nova ekonomika Ukrainy v konteksti staloho rozvytku v umovakh suchasnoi heopolitychnoi sytuatsii: materialy naukovopraktychnoi konferentsii zdobuvachiv vyshchoi osvity ta molodykh vchenykh (m. Dnipro, 18 lystopada 2022 r.)*. S. 23-25. Rezhym dostupu: https://docs.google.com/document/d/1oSSgWBD-QIIDLrb-UJYE3GphtjqrSuB-/edit?usp=share_link&oid=115152452452775464018&rtpof=true&sd=true.
10. Kunaiev A.Iu. Naukovo-metodychne obgruntuvannia otsiniuvannia systemy efektyvnosti menedzhmentu aviabudivnoho pidpriemstva / Dysertatsiia na zdobuttia naukovooho stupenia kandydata ekon. nauk. Zaporizhzhia. 2018 r. - S. 157.
11. Naumova M. A., Liubinchak K. R. Taksonomichniy analiz stanu rynku pratsi rehioniv Ukrainy. *Ekonomika i orhanizatsiia upravlinnia*. 2019. № 1. S. 74-84.
12. Krysak, A. I. Taksonomichniy analiz yak metodolohichniy pryiom otsiniuvannia efektyvnosti rehuliuвання земельних відносин [Текст] / Алла Іванівна Крисак // *Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол. : В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Вydavnycho-polihrafichnyi tsentr Ternopilskoho natsionalnoho ekonomichnoho universytetu “Економічна думка”, 2014. – Том 17. – № 1. – S. 66-70. – ISSN 1993-0259.*

УДК 338.5

JEL Classification: K2; K32

[https://doi.org/10.31498/2225-6725.1\(38\).2023.290269](https://doi.org/10.31498/2225-6725.1(38).2023.290269)**PROSPECTS OF ELECTRICITY MARKET LIBERALIZATION IN GEORGIA**

Giuli Giguashvili, PhD in Economics, Professor, Gori State University, Georgia. E-mail: giuligiguashvili@gu.edu.ge

Aleksandre Sadagashvili, A second-year student in the Bachelor's Programme of Law, Gori State University, Georgia. E-mail: AleksandreSadagashvili13@gmail.com

Гіулі Гігуашвілі, д.е.н., професор, Горійський державний університет, Грузія. giuligiguashvili@gu.edu.ge

Александр Садагашвілі, Студент другого курсу бакалаврату права, Горійський державний університет, Грузія. AleksandreSadagashvili13@gmail.com

G. Giguashvili, A. Sadagashvili. Prospects of electricity market liberalization in Georgia

In recent years, against the background of global risks, the covid-pandemic, and the unjust war between Russia and Ukraine, energy security problems have emerged. Like the rest of the world, in Georgia, the need to solve the issues related to energy supply, perfecting the relevant legislation, and liberalization of the electricity market is on the agenda.

In accordance with the agreement on the association of Georgia with the European Union, a strategy for the Georgian electricity market's new model creation and implementation was planned. The article discusses the possibilities of liberalization of the energy market of Georgia. Based on the quantitative-statistical analysis of the energy sector, the mechanisms for improving its functioning have been identified.

Keywords: electricity market liberalization, energy exchange.

Г. Гігуашвілі, А. Садагашвілі. Перспективи лібералізації ринку електроенергії в Грузії

В останні роки на тлі глобальних ризиків, пандемії ковіду та несправедливої війни між Росією та Україною виникли проблеми енергетичної безпеки. Як і в усьому світі, в Грузії на порядку денному стоїть питання вирішення питань енергопостачання, вдосконалення відповідного законодавства, лібералізація ринку електроенергії.

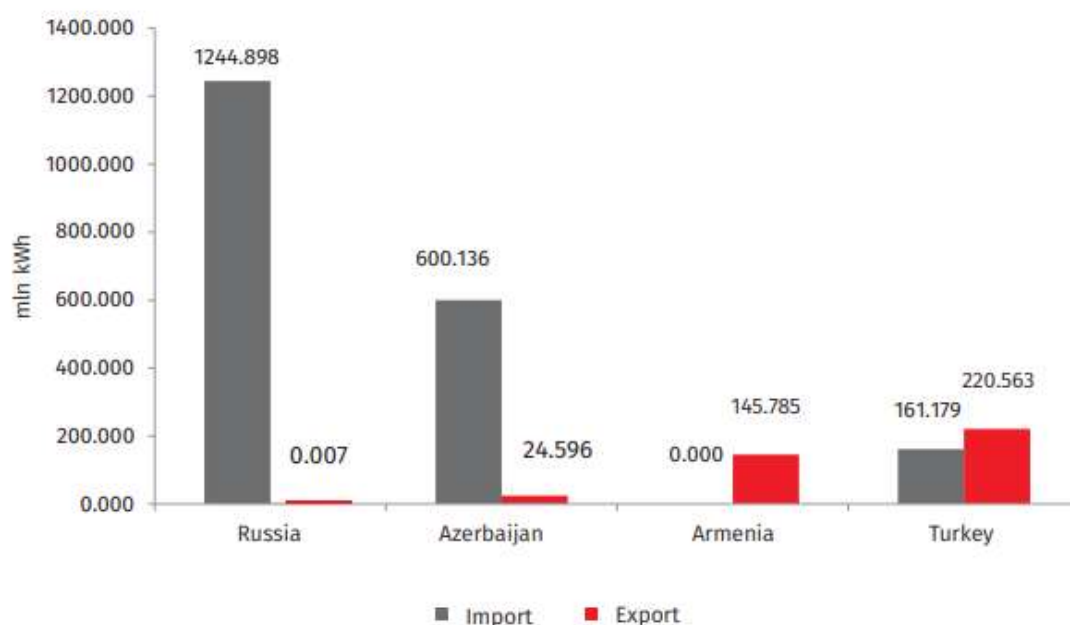
Відповідно до угоди про асоціацію Грузії з Європейським Союзом була запланована стратегія створення та впровадження нової моделі ринку електроенергії Грузії. У статті розглядаються можливості лібералізації енергетичного ринку Грузії. На основі кількісно-статистичного аналізу енергетичного комплексу визначено механізми вдосконалення його функціонування.

Ключові слова: лібералізація ринку електроенергії, енергетична біржа.

Energy consumption in Georgia is increasing every year. From the beginning of the 21st century until now, energy consumption in the country has increased by about 90% [1]. The main part of the electricity demand is met by local generation facilities, hydro, and thermal power plants. Only 20% of the electricity generation potential from the rivers in Georgia has been utilized. In order for Georgia to become independent in terms of electricity throughout the year, the use of rivers is not the only possibility. Although the country has relatively limited reserves of traditional energy sources: coal, oil, and natural gas, it is rich in renewable energy sources such as wind and solar energy [2]. A developing, small-economy Georgia that aspires to join the European Union can become an example and show the rest of the world, based on the use of renewable energies, how to increase energy efficiency and encourage economic development [3]. According to the information of the Ministry of Economy of Georgia, there are currently 202 renewable energy projects in various stages of development, including 153 hydro, 18 wind, and 31 solar power plants [4]. By 2032, it is planned to increase the share of wind and solar power plants to about 10%.

The country's energy system is connected with the energy systems of Russia, Turkey, Azerbaijan, and Armenia. The largest part of the electricity trade volume comes from the first three countries. Imports from the mentioned countries are carried out in winter to meet the increased demand - exports are carried out in summer months due to the abundance of natural water and the excess of generated electricity [5, p.25].

Export-Import by Countries 2021

Source: Georgian State Electrosystem

In 2021, Georgia's consumption increased sharply to 14.26 billion kWh, while the system output accounted for 12.65 billion kWh. To cover the increased consumption, 2.01 billion kWh of electricity was imported, while exports amounted to 0.391 billion kWh. Increased imports and reduced exports were led by growth in system consumption and delays in the commissioning of generation facilities. In 2021, the transit of electricity through the Georgian energy system between neighboring energy systems amounted to 1.184 billion kWh.

Following the forecasts of the Ten Year Network Development Plan of Georgia 2022-2032 the rough estimates show that annual domestic consumption of electricity will increase by about 3% each year (up to about 17.1 billion kWh by 2027, 19.8 billion kWh by 2032), annual generation will rise on average 10% per year (up to about 25.5 billion kWh by 2027 and 33.8 billion kWh by 2032). Accordingly, up to about 8.4 billion kWh per annum will be subject to export by 2027 and 14 billion kWh - by 2032 [5, p.28].

Georgia aims to develop cross-border electricity trade by strengthening transmission infrastructure. The initiative of the Black Sea undersea power cable project, which belongs to Georgia, will physically connect the Georgian power system with the European power system. The European Union strongly supports the Black Sea submarine cable project and participates as an observer [6]. Therefore, the compatibility issue of energy markets with EU legislation is critically significant in terms of the maximum utilization of trade opportunities.

In Georgia, the process of liberalization of the energy market was laid in 2019, after the Georgia Law "On Energy and Water Supply" came into effect [7]. The law establishes the legal framework within which the security of supply policy, obligations of market participants, and procedures for the security protection of supply is determined. On the basis of the law, it was planned to establish new models of energy markets to ensure, first of all, the improvement of the competitive environment instead of one monopolistic supplier, many suppliers will appear on the market, and electricity and natural gas customers will have the option to choose the provider that offers the best price or service.

Georgian law on "Competition" is particularly significant. All of its amendments were elaborated based on the requirements of the Deep and Comprehensive Free Trade Area (DCFTA) and the practice of the European Commission and the European Court of Justice. The law defined the competence of the Georgian National Energy and Water Supply Regulatory Commission (GNERC) to

ensure effective competition in the energy market. The commission was granted the authority to conduct market research and sanction relevant entities in case of violation of competition legislation. At the legislative level, necessary for the enforcement of competition law created the full range of norms, and the issues of separation of competence between the National Competition Agency of Georgia and the relevant regulatory bodies were fundamentally regulated [8].

Energy market liberalization implies the market principles establishment in the energy production segment, transmission, and distribution. As European and international experience shows, the liberalization of the energy market ultimately brings positive results for the establishment of a stable, energy-efficient, ecological, and end-user-oriented energy sector [9].

According to the researchers, the energy market liberalization process will lead to the role limitation of the "Georgian Energy and Water Supply Regulatory National Commission" (GNERC) in the electricity price policy. According to the new model, the dynamics of electricity prices will be greatly determined by the market, which, in part, exposes consumers to the risk of unstable and high tariffs. However, the law envisages the regulation of the electricity market in order to prevent the formation of an unavoidable natural monopoly [9].

On April 16, 2020, the government of Georgia approved the concept of a new electricity market model. It envisions a market that will be sustainable and thus ensure the security of supply and quality of service in the long run. Along with the organized electricity markets establishment, the concept of the market aims to promote the regional integration of Georgia with its neighboring countries; Create and ensure the liberalization of the electricity market. The market concept envisages the formation of such an environment, which ensures the fairness and non-discrimination of the market as well as reduces the risks associated with trade. It establishes the principles of social protection of vulnerable consumers, ensures access maintenance to electricity, and fights against energy poverty [10].

In order to perfect the implementation of the legislative framework and regulatory norms of competition in the energy and water supply sectors, on May 21, 2020, the Parliament of Georgia adopted the Law on Energy Efficiency [11], which defined the general legal bases of measures necessary for the promotion and implementation of energy efficiency in the country; Opportunities for the development of the energy services market, in particular, the provision of energy efficiency as a result of technological, behavioral and economic changes.

In order to regulate competition in the energy sector, GNERC approved the "Energy Market Monitoring and Reporting Rules"[12] in 2021, which is a kind of unified document with a market definition and market analysis methodology, market research, cooperation program, a set of norms related to the submission and review of the notification on concentration. The retail market has been open in Georgia since July 1, 2021. From October 2021, days before and on the balance and support services markets, joint test trading is being conducted in a scenario as close as possible to real trading. On the one hand, users should have the opportunity to get electricity from the competitive market at a better price and service conditions, and on the other hand, promote the entry of more investors into the electricity market, which is, of course, necessary for the sustainability, development, and energy stability of the industry. The energy market liberalization process envisages the purchase of electricity from free suppliers in the wholesale electricity market.

From January 1, 2022, trading is taking place on the energy exchange, and electricity is supplied to the population at the contractual price. Suppliers are obliged to publish in advance the standard terms of the contract, which will be approved by the commission. The customer, on the other hand, has the right and freedom of choice to choose the supplier himself and conclude a contract with conditions and prices acceptable to him.

The market price on the exchange is determined by the demand for electricity and its supply [13]. In turn, demand and supply are determined by participants who place electricity purchase and sale applications in the market. Participants may have the motivation and ability to influence the market price by changing offers to buy or sell electricity, spreading wrong signals, etc., which is a significant risk. That is why it is necessary to control these processes.

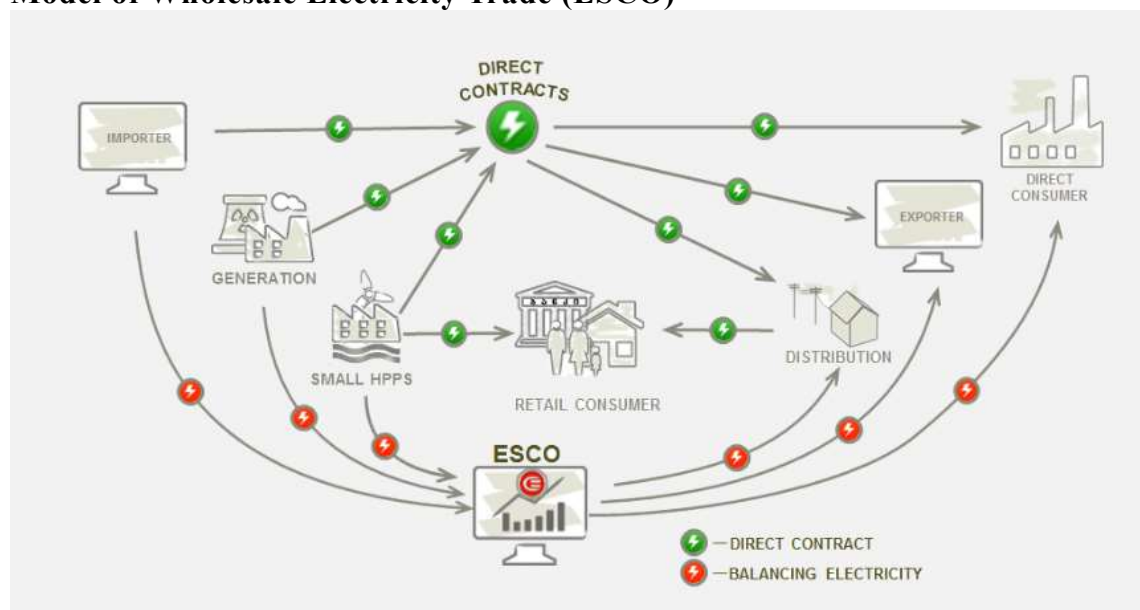
The Georgian Energy Exchange is a place of electricity trading not only for the purpose of supplying the Georgian market but also represents the regional hub used by coupled market participants for cross-border trading purposes. Its mission is to ensure transparent and competitive markets and to provide accurate price signals to existing and potential market participants through efficient operation of the electricity markets [13].

The shareholders of GENEX are Georgian State Electrosystem (GSE) -50%) and Electricity System Commercial Operator (ESCO) -50%.

Georgian State Electrosystem (GSE) is an electricity transmission system operator. Our company owns and operates 3,550 km of transmission lines and 93 substations all over the country. The transmission network is managed by the National Dispatch Center and its technical maintenance is provided by the three regional networks (East, West, and Kakheti). GSE also manages the cross-border transmission lines interconnecting with the neighboring countries: Russia, Turkey, Armenia, and Azerbaijan. GSE is the operator of the Balancing and Ancillary Services Market. As a market operator, the GSE, among other responsibilities, operates the market, establishes balancing products, calculates the price of imbalances, sets the price of the corresponding collateral, and ensures the promotion of a fair and transparent environment for settlement purposes.

Electricity Market Commercial Operator is the Wholesale Public Service Organization. The main purpose to provide public services by ESCO is to support the producers of renewable energy and Power Purchase Agreements and to promote their integration into the organized market, supporting the Universal Service Suppliers by providing a stable electricity price and facilitating their integration into the organized market, security of supply for the consumers in the occupied territory of Georgia (Autonomous Republic of Abkhazia) by purchasing electricity on the organized market [14].

Model of Wholesale Electricity Trade (ESCO)

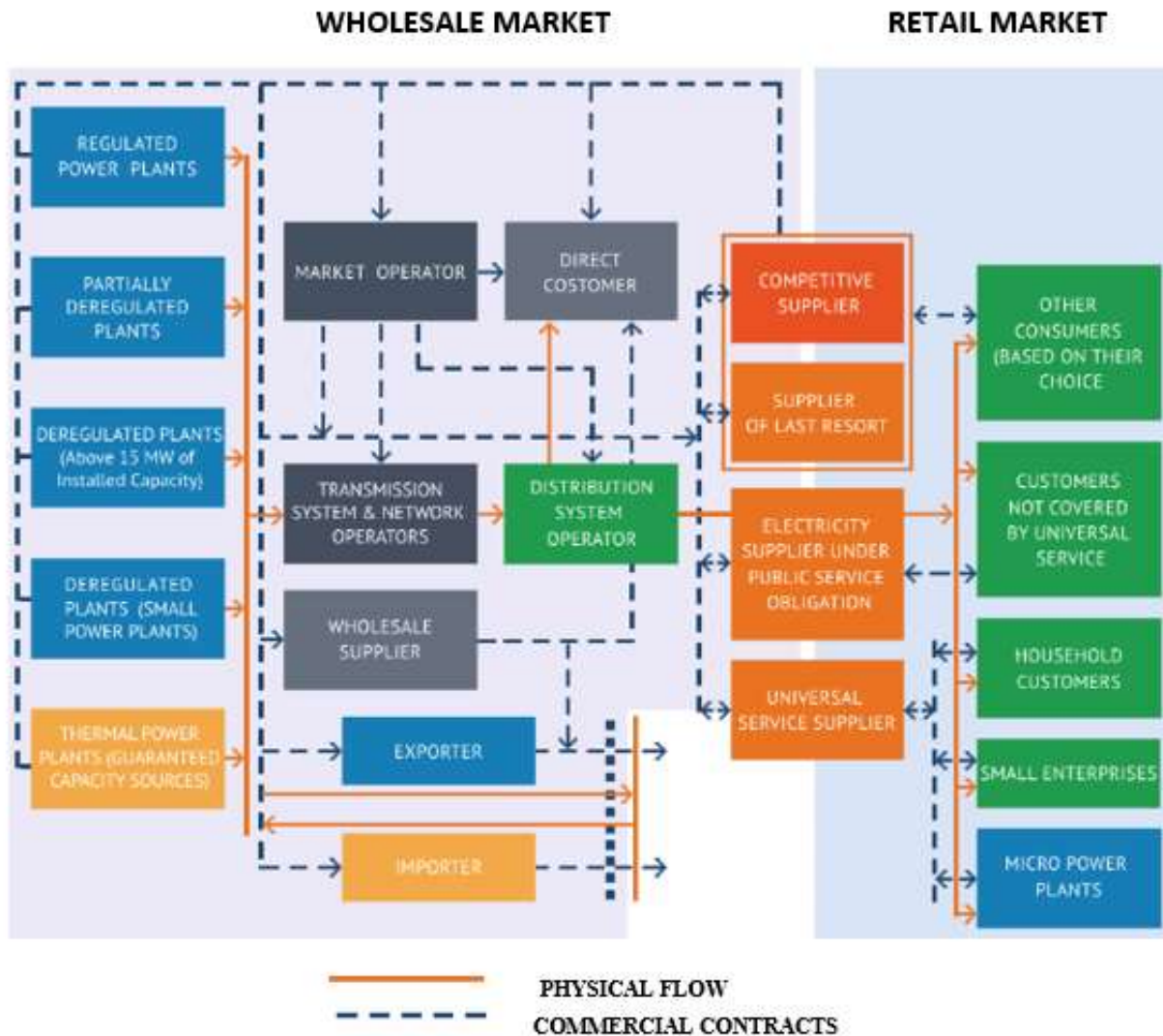
Source: <https://esco.ge/>

In accordance with the rules of the electricity market, in order to ensure the electric energy system stability, only the operator of the electric energy market has the right to conclude import and export agreements.

It is noteworthy that the transition to the electricity market's new model was approved by the Government of Georgia, and, accordingly, the market launch date postponement until March 31, 2023, made it possible to extend the operation of the new market model in the test mode. Individual risks were identified, appropriate responses were made, and challenges that could occur in the real market were avoided. The electric energy market corresponding to the

European model [15] creates new opportunities, increases the involvement of market participants in the trading process, and, accordingly, increases the degree of efficiency.

Structure of the Georgian Electro Energy Market

Source: GNERC

The participants of the wholesale electricity market are obliged to observe the principles of integrity and transparency of the wholesale electricity markets, as well as of competition, which are stipulated by the legislation, including the energy market monitoring and reporting rules approved by the National Energy and Water Supply Regulatory Commission of Georgia [12].

Conclusion. The liberalization process of the electricity market for the energy sector of Georgia is a stage of fundamental changes, which is associated with significant challenges. In the short term, depending on the number of market participants and concluded contracts, the number of e-mails increases. Risk of energy supply instability, although during the transition period, this expected imbalance can be balanced by electricity imports. As international experience shows, in the case of the right energy policy implementation, the liberalization of the electricity market will have a positive effect on the efficient operation of the energy sector. Liberalization of the Energy market, as one of the components of Georgia's European choice, will make the local energy system more transparent, liberal, diversified, stable, and ecologically oriented. It is especially significant to attract private investments in the energy sector to have a stable macroeconomic environment. In order to achieve the goal, a complex approach to the

energy sector liberalization process is necessary for the successful operation of the market. The participants' abilities development and the necessary trade skills improvement are essential; Intensive work is needed to attract both local and international private investments in the energy sector.

References:

1. Salkhinashvili, M., & Giguashvili, G. (2023). New challenges of the Georgian energy sector and their legal regulation. *Scientific Collection «InterConf+»*, (32(151), 583–593. <https://doi.org/10.51582/interconf.19-20.04.2023.062>
2. Giguashvili, G. (2022). THE MAIN CHALLENGES OF ENERGY INDEPENDENCE OF GEORGIA. *Grail of Science*, (21), 19–24. <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.28.10.2022.001>
3. National Renewable Energy Action Plan (NREAP) (2019), http://www.economy.ge/uploads/files/2017/energy/samoqmedo_gagma/ganakhlebadi_energiis_erovnuli_samoqmedo_gagma_2020.pdf
4. Mghebrishvili, V. (2023). The energy sector of Georgia is in an active phase of development - Romeo Mikoutadze at the IRENA assembly. URL: <https://bm.ge/ka/article/saqartvelos-energetikis-segtori-ganvitarebis-aqtur-fazashia---romeo-miqautadze-irena-s-asambleaze/124739/>
5. Georgian State Electrosystem (2022), 2021-2022 Annual Report https://www.gse.com.ge/sw/static/file/ANNUAL_REPORT_2021-22_ENG_1.pdf
6. Herchinsky, P. (2023). The European Union strongly supports the Black Sea submarine cable project. <https://www.businessinsider.ge/ka/product/2114>
7. THE LEGISLATIVE HERALD OF GEORGIA (2019). Law of Georgia “On Energy and Water Supply”. <https://www.matsne.gov.ge/ka/document/view/4747785?publication=7>
8. Narmania, D. (2022). Liberalization of the energy market aims to increase competition in the energy market. <https://www.interpressnews.ge/ka/article/734593-davit-narmania-energetikuli-bazris-liberalizacia-miznad-isaxavs-energetikul-bazarze-konkurenciis-gazrdas/>
9. EU ASSOCIATION AGREEMENT (2017), Electricity Market Liberalization, Prospects and Challenges. <http://eugeorgia.info/ka/article/677/elegtroenergiis-bazris-liberalizacia-perspektivebi-da-gamowvevebi/>
10. Legislative Herald of Georgia (2020). On approval of the electricity market model concept. <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/4852064?publication=0>
11. THE LEGISLATIVE HERALD OF GEORGIA (2020). LAW OF GEORGIA ON ENERGY EFFICIENCY. <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/4873938?publication=1>
12. Resolution of the National Energy and Water Supply Regulatory Commission of Georgia No. 7 March 30, 2021 Tbilisi. On approval of energy market monitoring and reporting rules. <https://faolex.fao.org/docs/pdf/geo205257.pdf>
13. Georgian Energy Exchange (GENEX). 2022 report. URL: <https://genex.ge/files/ShowFiles?id=ff0f4013-a781-4f89-9450-528ce8c7b0ea>
14. ELECTRICITY SYSTEM COMMERCIAL OPERATOR (ESCO). <https://esco.ge/en/electricity/trade-scheme>
15. GEORGIAN NATIONAL ENERGY AND WATER SUPPLY REGULATORY COMMISSION (GNERC). <https://gnerc.org/en/sector-participants/el-energy/elegtroenergetikuli-bazris-moqmedi-struqtura>

УДК: 334.724.012.56

JEL Classification: D01, L31, O10, P24, Z13

[https://doi.org/10.31498/2225-6725.1\(38\).2023.281662](https://doi.org/10.31498/2225-6725.1(38).2023.281662)

ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ВИКЛИКИ ДЛЯ СОЦІАЛЬНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА ПІД ЧАС ВОЄННИХ ДІЙ

<https://orcid.org/0000-0003-1866-7711>

Заїка Юлія Андріївна, доцент кафедри маркетингу та бізнес – адміністрування, доцент, кандидат економічних наук, ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет», Дніпро, Україна, zaikayulia2211@gmail.com

Yulia Zaika Associate Professor of the Department of Marketing and Business Administration, Associate Professor, Candidate of Economic Sciences, Pryazovsky State Technical University, Dnipro, Ukraine

Черніков Микита Олександрович, здобувач, ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет», Дніпро, Україна, chernikov.vv1402s@gmail.com

Chernikov Nikita, student, Pryazovsky State Technical University, Dnipro, Ukraine

Y. Zaika, N. Chernikov. Transformational challenges for social entrepreneurship during hostilities

The authors examine the etymology of social entrepreneurship and identify different approaches to interpreting its essence. The paper emphasizes the importance of studying and developing social entrepreneurship in the context of large-scale changes and reforms in the country's economic component. The positive aspects and types of social entrepreneurship in the field of their activity are analyzed. The relevance of the issue of growth of social entrepreneurship in Ukraine is emphasized, which is a consequence of political processes in the country in 2013-14 and changes in social views on the development of Ukraine from an economic point of view. Examples of social enterprises in Ukraine are given. It is noted that social entrepreneurship requires a clear legislative definition and development of regulatory mechanisms. The need for tax benefits or other incentives for social enterprises is a matter of debate. However, from a theoretical point of view, providing tax benefits can significantly enhance the potential of enterprises at the initial stage and help to increase the share of invested profits in their activities. Since the organization of social entrepreneurship has its own complexity, tax breaks can help ensure the success of these enterprises. Experts and entrepreneurs themselves see more risks in this area, including the emergence of shadow schemes that allow tax evasion in general. However, as an alternative, it is proposed to take advantage of the Swedish experience and create "incentive packages" that include support from a professional business consultant, a grant to test an idea, and support during the adaptation period and expansion of activities. In general, it is believed that developed countries have a number of government programs, mechanisms, and policies to promote and support social enterprises that can be used as a basis in our country. This approach is a win-win solution for both the state and the social entrepreneur.

Key words: social entrepreneurship, veterans, mental disability, SIlab Ukraine, economic development, regulation, social needs, social businesses, economic sustainability

Заїка Ю. А., Черніков М. О. Трансформаційні виклики для соціального підприємництва під час воєнних дій.

Авторами розглянуто етимологію соціального підприємництва та виділено різні підходи до тлумачення його сутності. В роботі розставлено акценти і зосереджено увагу на значущості вивчення та розвитку соціального підприємництва в умовах масштабних змінюючихся процесів та реформування економічної складової країни. Проаналізовано позитивні сторони та типи соціального підприємництва у сфери їх діяльності. Підкреслено актуальність питання зростання соціального підприємництва в Україні, що є наслідком політичних процесів в країні у 2013–14 рр. та змін соціальних поглядів на розвиток України з економічної точки зору. Наведено приклади соціальних підприємств в Україні. Відзначається, що для соціального підприємництва необхідне чітке законодавче визначення та розроблення регулятивних механізмів. Щодо потреби в податкових пільгах або інших стимулах для соціальних підприємств, є дискусійне питання. Проте, з теоретичної точки зору, надання пільг в оподаткуванні може значно посилити потенціал підприємств на початковому етапі та допомогти збільшити частину інвестованого прибутку у їхню діяльність. Оскільки організація соціального підприємництва має свою складність, пільги можуть допомогти забезпечити успіх цих підприємств. Експерти та самі підприємці вбачають більше ризиків у цій сфері, зокрема появу тіньових схем, які дозволяють ухилятися від сплати податків загалом. Однак, як альтернативу, пропонується скористатися шведським досвідом і сформувати "стимулюючі пакети", які включають отримання підтримки від професійного бізнес-консультанта, гранту на тестування ідеї та підтримки під час адаптаційного періоду та розширення діяльності. Загалом, вважається, що у розвинутих країнах існує ціла низка державних програм, механізмів та політик сприяння та

підтримки соціальних підприємств, які можна взяти за основу в нашій країні. Такий підхід є безпрограшним рішенням як для держави, так і для соціального підприємця.

Ключові слова: соціальне підприємництво, ветерани, ментальна інвалідність, SILab Ukraine, економічний розвиток, регулювання, соціальні потреби, соціальні бізнеси, економічна стійкість

Постановка проблеми та її зв'язки з науковими завданнями. Україна перебуває в процесі розвитку та перетворення економіки, де підприємництво відіграє важливу роль. Проте, в умовах глобальної трансформації та модернізації, традиційні види підприємництва потребують оновлення та розвитку, щоб відповідати новим викликам. У цьому контексті соціальне підприємництво має великий потенціал, оскільки воно дозволяє поєднувати соціальні, державні та економічні інтереси України. Тож проведення досліджень соціальних підприємницьких ініціатив в Україні має важливе значення в контексті актуальних тенденцій та викликів розвитку країни.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Країни, такі як США, Великобританія, Ірландія, Німеччина та Польща, знаходяться в передових рядках розвитку соціального підприємництва завдяки своїм можливостям, в тому числі та фінансовим, для розвитку цього типу ініціатив. Проте, соціальне підприємництво є актуальним явищем для країн, що розвиваються, наприклад, Індії та Бразилії. Ця глобальна тенденція підсилює потребу в наукових дослідженнях соціального підприємництва. Багато вчених, таких як А. Макміллан, Х. Стівенсон, А. Фоулер та Е. Шоу досліджували різні аспекти цієї категорії. В Україні також існують наукові праці багатьох вчених, таких як Ю. Заїка, Т. Горохова, Г. Мутерко, А. Корнецький та А. Свинчук, які розглядають соціальні аспекти підприємництва. Однак, на фоні підвищеного інтересу до соціального підприємництва в Україні, де панує складна політико-економічна ситуація, все ще залишаються питання, які потребують додаткового дослідження.

Виділення невирішених частин загальної проблеми. В різних країнах світу по-різному сприймають соціальні підприємства та підприємців, що викликає варіації в критеріях їх визначення. У США на перший план виставляються соціальні проблеми, які потрібно вирішувати шляхом діяльності підприємств, а в Європі акцент робиться на інвестуванні частини прибутку для досягнення соціальних цілей або створення робочих місць для людей з особливими потребами. Однак у обох підходах залишається спільна мета - результативність соціального впливу.

За даними Єврокомісії, у 2018 році близько 10% підприємств в Європі вважаються соціальними, які надали робочі місця для 6% працюючих осіб. В Великобританії, де соціальне підприємництво добре розвинене, кількість соціальних підприємств становила близько 70 тис. одиниць у 2017 році, що забезпечувало працевлаштування для майже 1 млн. осіб. Їхній внесок в економіку складав більше 24 млрд фунтів стерлінгів. Більшість соціальних підприємств (68%) в Ізраїлі допомагає людям з уразливих груп, 44% працевлаштовують їх, а 28% працюють у найбільш депресивних районах країни [9]. На жаль, в Україні офіційна статистика з цього питання відсутня, оскільки соціальне підприємництво поки не є пріоритетним. Однак, дана робота присвячена саме цьому напряму діяльності, щоб звернути увагу на його важливість та перспективи.

Метою статті є аналіз теоретичних та практичних аспектів соціального підприємництва в Україні та його представників.

Виклад основного матеріалу. Соціальне підприємництво - це бізнес, який має обов'язкову функцію вирішення соціальних проблем. В розвинених країнах Європи такі підприємства діють вже дещо давніше - з початку минулого століття, а в США, де соціальне підприємництво регулюється законодавством, воно розвинене найбільш прогресивно. У Сполучених Штатах держава контролює соціальні підприємства і надає їм підтримку. Україні поки що не має законодавчих визначень соціального підприємництва, але критерії були сформульовані інститутами, які працюють над його розвитком. Ідея соціального підприємництва з'явилася ще у середині XIX століття, але період зародження, становлення і

розвитку даної сфери був розділений на тріє періоди - від середини XIX до останньої чверті XX століття, від кінця XX століття і початок XXI століття. [4, с. 22].

Після революції Гідності, що відбулася у 2013-2014 роках, виникло нове зацікавлення у вирішенні проблем країни, регіонів, громад та міст, що сприяло зародженню соціального підприємництва в Україні. Більшість соціальних підприємств спрямовують свою діяльність на вирішення проблем, що стосуються громад, де вони знаходяться, оскільки засновники цих підприємств переймаються цими питаннями та особисто відчувають їх вагомість. Системна проблема будується навколо соціального підприємства, що є невід'ємною частиною його бізнесу та приносить видимий результат самій громаді.

Слід зауважити, що країни світу, а також Україна не мають однієї прийнятої дефініції соціального підприємництва, проте існує кілька підходів до його тлумачення (таблиця 1).

Узагальнюючи різноманітність підходів до соціального підприємництва, можна зазначити, що інноваційна складова частка є ще не досить представленою у всіх соціальних підприємствах в Україні, але з часом стане більш значущою для забезпечення їх конкурентоздатності на ринку [5].

Соціальне підприємство безумовно має численні переваги. Враховуючи дані з джерела [6, с. 112–117], можна виділити високу відповідальність за результати діяльності перед клієнтами та громадою, здатність до інновацій та новаторства, більше фокусу на соціальній місії, ніж на комерційній, можливості з працевлаштуванням найбільш вразливих верств населення, а також можливість грати важливу роль у реформуванні соціальної сфери.

Таблиця 1

Різні підходи до визначення соціального підприємництва

Широкий підхід	Прихильники: Е. Шоу, Дж. Віравардена, Г. Морт, А. Фоулер.	Метою діяльності є досягнення соціального ефекту або мети в кінцевому результаті.
Комбінований (комерційно-соціальний) підхід	Прихильники: А. Макміллан, Дж. Робінсон, Я. Рогалін	Діяльність, орієнтована на досягнення і соціального, і комерційного результатів. Ширше визнання соціального підприємництва означає, що може існувати більш широка гама видів діяльності, включаючи ті, які не мають бізнес-складової.
Інноваційний підхід	Прихильники: Дж. Мейр, Е. Нобоа, Е. Остін, Дж. Вей-Скіллерн, Х. Стівенсон, Ф. Перріні, С. Вурро	Акцент у соціальному підприємстві зроблено на використанні інноваційних підходів для вирішення соціальних проблем. Цей підхід відкриває можливості для розширення сфери діяльності соціального підприємництва за рахунок співпраці з неприбутковими організаціями та державними соціальними установами, які також застосовують інноваційні підходи у своїй діяльності.
Проблемно-орієнтований підхід	Прихильники: К. Лідбітер, Фонд Шваба	Діяльність, результат якої спрямований на вирішення конкретних соціальних проблем, потреб певної соціальної групи..

Джерело: сформовано автором на основі [4, с. 13–14]

Одночасно виділяють три типи соціального підприємництва [6]:

1) на соціальному підприємстві повинен працювати не менше половини працівників, які належать до вразливих груп населення. Крім того, велика частина прибутку повинна реінвестуватися в розвиток компанії та створення нових робочих місць;

2) на підприємстві дозволено мати менше, ніж половину працівників із вразливих груп населення, проте не менше 10% прибутку повинно бути спрямовано на соціальну мету;

3) допускається не працевлаштовувати вразливі групи населення на підприємстві, проте в такому випадку не менше 20% прибутку повинно бути спрямовано на соціальну мету.

Європейська комісія виділяє чотири основні сфери діяльності соціального підприємництва, а саме::

- робочу інтеграцію, яка включає в себе навчання та створення можливостей працевлаштування людей з обмеженими можливостями, осіб, що пережили складні життєві обставини, а також безробітних.;
- надання індивідуальних соціальних послуг, які стосуються охорони здоров'я, соціального захисту, професійної освіти, освіти, догляду за дітьми, а також допомоги людям похилого віку та малозабезпеченим особам.;
- місцевий розвиток вразливих або депресивних регіонів.
- додаткові сфери діяльності тимчасово включають, але не обмежуються, переробкою відходів, захистом довкілля, спортом, мистецтвом, культурою та історичним збереженням, наукою, дослідженнями та інноваціями, захистом прав споживачів та аматорським спортом.

Українські соціальні підприємства існували ще до подій «Майдану», проте після Революції Гідності стався справжній бум, а за останні кілька років соціальний бізнес став популярним трендом. В Україні основну увагу для залучення до соціального підприємництва приділяють особам з інвалідністю, внутрішньо переміщеним особам, ветеранам АТО / ООС, бездомним, особам похилого віку, жінкам, які переживають складні життєві обставини, дітям, молоді та іншим уразливим групам. В Україні лише внутрішньо переміщених осіб налічується понад 1,5 млн, тож актуальність соціального підприємництва лише зростає [7].

У місті Київ з 2012 року діє благодійний магазин "Ласка", прибуток якого спрямовується на благодійність та соціальну інфраструктуру міста. У магазин можна принести непотрібні речі, які потім сортуються: деякі з них продаються, а інші передаються особам, які потребують допомоги. За даними, наданими на сайті магазину станом на січень 2018, він передав у соціальну сферу понад 850 тис. грн. [7].

У Львові заснували пекарню "Горіховий дім" у 2012 році з метою допомоги центру для жінок, які стали жертвами домашнього насильства, торгівлі людьми та інших подібних ситуацій. Жінки можуть знайти тут тимчасове притулок, допомогу психолога і можуть отримати працевлаштування.

У 2014 році в місті Івано-Франківськ з'явився громадський ресторан Urban Space 100, який фінансує соціальні проекти в місті, такі як освітні і музичні фестивалі, регулярне харчування для малозабезпечених людей, а також ремонт інвалідних візків у лікарнях. Ресторан заснований 100 людьми, які вирішують, на що буде спрямовуватися 80% прибутку, підбираючи проекти через відкритий конкурс. [7].

У 2015 році Леонід Остальцев відкрив успішну піцерію під назвою «Pizza Veterano», що стала першим успішним ветеранським бізнесом. Крім того, разом з колегами, він заснував Асоціацію підприємців - ветеранів АТО (АПВА), яка запустила кампанію з популяризації соціального підприємництва серед ветеранів [7].

Крім працевлаштування ветеранів АТО сьогодні до тенденцій соціального підприємництва можна віднести креативні індустрії. Прикладом такого бізнесу є кафе «Шпаківня» («Скворечник») у Києві на Трухановому острові, яке стало новим явищем для Києва. Певний час воно працювало не на прибуток, а заради облаштування комфортного місця на березі Дніпра [7].

У Києві з 2017 року функціонує пекарня "Good bread from good people", яка пропонує зайнятість людям з ментальною інвалідністю, допомагаючи їм у соціалізації. Це соціальне підприємство має особливості, які ставлять людей з ментальною інвалідністю в перевагу: на

кожному етапі виробництва їх слабкості перетворюються на сильні сторони. Наприклад, їх повільність допомагає виконати роботу більш акуратно і ретельно [7].

У сфері соціального підприємництва існують деякі штрафні проблеми, які перешкоджають його розвитку, такі як непокрита потреба у матеріально-технічному та фінансовому забезпеченні, відсутність адекватного регулювання, проблеми з кадрами, свідчать про низький рівень професійної кваліфікації та плинність кадрів, відсутність відповідного досвіду управління соціальними підприємствами, і негативне ставлення до ідеї інтеграції окремих категорій осіб у соціальні ініціативи і т. д. [8].

SILab Ukraine є професійною платформою для соціальних підприємців. Команда організовує акселератори, форуми, конференції та місцеві програми з метою збільшення кількості соціальних підприємців в Україні. Організація вірить, що змінити суспільство можна лише тоді, коли кожен українець візьме на себе відповідальність за власну сім'ю, громаду та державу. [10].

Команда з семи дівчат зіткнулася з перервою у роботі на два дні через повномасштабну війну, проте навіть в цей час вони зуміли зв'язатися одна з одною. Ця взаємопідтримка та співчуття, які вони демонстрували, допомогли їм відновитися та вирішити виниклі проблеми. Експерти SILab Ukraine допомагають придумати ідею соціального підприємництва, підтримують запуск та розвиток нового бізнесу.

За словами Анни Гулевської-Черниш, соціальне підприємництво - це ефективний спосіб впливу на суспільство, який не тільки сприяє розвитку економіки та сплачує податки, але й має здатність задовольняти соціальні потреби громади, зокрема запроваджувати умови для інвалідів та інших незахищених груп населення. Це є важливою допомогою там, де держава не може забезпечити достатньої підтримки. [10].

Після початку війни, відомий ресторатор Євген Клопотенко створив у Львові заклад "Інші", який, хоча не названий соціальним бізнесом, має відповідну модель забезпечення безкоштовним харчуванням осіб, які не можуть собі цього дозволити. Ідея цієї соціальної цінності полягає у тому, що вона фінансується за рахунок тих, хто готовий заплатити, а також пожертв та благодійних внесків. Ресторан створив робочі місця для внутрішньо переміщених осіб, що теж можна вважати різновидом соціального підприємництва.

Велика кількість підприємств зазначають, що деякі організації відраховують частку свого прибутку або доходу на підтримку армії, гуманітарних проектів та інших соціальних ініціатив, поєднуючи бізнес з допомогою суспільству, тобто, займаються соціальним підприємництвом. Було б бажано, щоб ця тенденція не зникла після завершення війни та стала нормою для бізнесу. Тисячі підприємств зазначають, що перераховують відсоток від доходу (або прибутку) на підтримку армії, гуманітарних проектів або інших соціальних ініціатив. По суті, вони займаються соціальним підприємництвом, поєднуючи бізнес та допомогу суспільству. Хотілося б, щоб ця тенденція не зникла, а стала нормою і після війни [11].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, економіка України в останні роки набула тенденцію до розвитку соціального підприємництва. Цей спосіб бізнесу буде ініціюватися і розвиватися в майбутньому. У той же час, є кілька ключових пунктів, які потрібно враховувати в майбутньому, включаючи популяризацію соціального підприємництва як для підприємців, так і звичайних громадян, а також удосконалення статистичного обліку соціальних підприємств для більшого дослідження та аналізу даного явища. Тільки тоді можна буде сформулювати плани для його активізації та розвитку в майбутньому.

Перелік використаних джерел.

1. Zaika Y. «MANAGEMENT OF THE SOCIAL AND ENVIRONMENTAL ASPECTS OF UKRAINE-EU ASSOCIATION AGREEMENT» *Modern Economic Research*. - Bratislava, Slovakia: EU and BRDMI, 2019. – Vol. 1. – P.55-63. Режим доступу: <http://www.denakypublishing.science/index.php/jmer/article/view/6>
2. Горохова Т. В., Маматова Л. Ш, Мутерко Г. М. Соціальне підприємництво як елемент солідарної економіки. *Теорія та практика управління суб'єктами підприємництва : колективна монографія / Дніпровський національний університет ім. О. Гончара.* – Дніпро: Видавець Біла К. О., 2020. – С. 145–155. – Режим доступу: http://confcontact.com/2020-kolektyvna_monographiya/kolektyvna_monographiya_2020_maket.pdf

3. Gorokhova T. The development of socially responsible marketing as a consequent effect of the socio-economic transformation in the society. *Public Security and Public Order*. – 2020. – Vol. 24. – P. 448-457. – Mode of access: <https://ojs.mruni.eu/ojs/vsyt/article/view/5559>

4. Соціальне підприємництво: від ідеї до суспільних змін / А.А. Свинчук та ін. Київ : ТОВ «ПІДПРИЄМСТВО «ВІ ЕН ЕЙ», – 2017. – 188 с.

5. Флюнт С. Аліна Бочарнікова: Соціальні підприємці працюють з цілим світом. Український інтерес. 2019. 11 лютого. Режим доступу: <https://uain.press/economics/alina-bocharnikova-sotsialni-pidpryemtsi-pratsyuyut-z-usim-svitom-993962>

6. Добрава Н.В. Соціальне підприємництво. 2015. Вип. 59. С. 112–117. Режим доступу: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/4298/1/.pdf>

7. Чабарай Г. Підприємці й суперсила. Як в Україні розвивається соціальний бізнес. – Тиждень.ua. – 2018. 16 січня. Режим доступу: <https://tyzhden.ua/Economics/207751>

8. Гулевська-Черниш А. Соціальне підприємництво вже активно розвивається у більшій частині країн світу. Чи є перспективи у цій сфері для України? – Дзеркало тижня. 2019. 20 грудня. Режим доступу: https://zn.ua/ukr/SOCIUM/socialne-pidpryemnictvo-kudi-ruhuyutsya-svit-i-ukrayina-333573_.html

9. Гулевська-Черниш А. Соціальне підприємництво: європейський зліт vs український реалізм. Дзеркало тижня. 2018. 16 березня. Режим доступу: https://dt.ua/SOCIUM/socialne-pidpryemnictvo-yevropeyskiy-zlit-vs-ukrayinskiy-realizm-272250_.html

10. Олеся Богдан. Соціальне підприємництво у воєнний час: як працює SILab Ukraine. Медіа великих історій. 2022. 13 липня. Режим доступу: <https://media.zagoriv.foundation/velyka-istoriya/soczialne-pidpryemnyctvo-u-voynnyj-chas-yak-praczuve-silab-ukraine/>

11. Артем Корнецький. Війна як каталізатор соціального підприємництва. LvBS UCU Business School. 2022. 7 червня. Режим доступу: <https://lvbs.com.ua/news/vijna-yak-katalizator-sotsialnogo-pidpryemnytstva-artem-kornetskyj-vykkladach-lvbs/>

References:

1. Zaika Y. «MANAGEMENT OF THE SOCIAL AND ENVIRONMENTAL ASPECTS OF UKRAINE-EU ASSOCIATION AGREEMENT» *Modern Economic Research*. - Bratislava, Slovakia: EU and BRDMI, 2019. – Vol. 1. – P. 55-63. Available at: <http://www.denakypublishing.science/index.php/jmer/article/view/6>

2. Gorokhova T., Mamatova L., Muterko A. *Socialne pidpryemnyctvo jak element solidarnoji ekonomiky. Teorija ta praktyka upravlinnya subjektamy pidpryemnyctva : kolektyvna monografiya* [Social entrepreneurship as an element of the solidarity economy. Theory and practice of management of business entities: a collective monograph] / O. Honchar Dnipro National University. – Dnipro : Publisher Bila K. O., 2020. – P. 145–155. – Available at: http://confcontact.com/2020-kolektyvna_monographiya/kolektyvna_monographiya_2020_maket.pdf

3. Gorokhova T. The development of socially responsible marketing as a consequent effect of the socio-economic transformation in the society. *Public Security and Public Order*. – 2020. – Vol. 24. – P. 448-457. – Available at: <https://ojs.mruni.eu/ojs/vsyt/article/view/5559>

4. Svinchuk A.A., Kornetskyj A.O., Ghoncharova M.A., Nazaruk V.Ja., Ghusak N.Je., Tumanova A.A. (2017). *Socialne pidpryemnyctvo: vid ideji do suspilnykh zmin* [Social entrepreneurship: from idea to social change]. Kyjiv : TOV «PIDPRYJEMSTVO «VI EN EJ». (in Ukrainian)

5. Fljunt S. (2019). Alina Bocharnikova: Socialni pidpryemci pracjujut z cilym svitom [Alina Bocharnikova: Social entrepreneurs work with the whole world]. *Ukrainian interest* [Ukrainian interest] (electronic journal). 11 ljutogho. Available at: <https://uain.press/economics/alina-bocharnikova-sotsialni-pidpryemtsi-pratsyuyut-z-usim-svitom-993962>

6. Dobrova N.V. (2015). *Socialne pidpryemnyctvo* [Social entrepreneurship]. *Ekonomichni innovacii* [Economic innovations], Vol. 59. 112–117 pp. Available at: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/4298/1/.pdf>

7. Chabaraj Gh. (2018). *Pidpryemci j supersyla. Jak v Ukrajinі rozvyvajetsja socialnyj biznes* [Entrepreneurs and superstition. How social business is developing in Ukraine]. *Tyzhdenj.ua* [Week.ua]. 16 sichnja. Available at: <https://tyzhden.ua/Economics/207751>

8. Ghulevsjka-Chernysh A. (2018). *Socialne pidpryemnyctvo vje actyvno rozvyvajetsja y bjljshijy chastynji krajyn svjity. Chji je perspektyvy y tcijy sferji dlya Ukrajinj?* [Social entrepreneurship is already actively developing in most countries of the world. Are there prospects in this area for Ukraine?]. *Dzerkalo tyzhnja* [Mirror of the week] 20 grudnja. Available at: https://zn.ua/ukr/SOCIUM/socialne-pidpryemnictvo-kudi-ruhuyutsya-svit-i-ukrayina-333573_.html

9. Ghulevsjka-Chernysh A. (2018). *Socialne pidpryemnyctvo: jevropejskij zlit vs ukrajinskij realizm* [Social entrepreneurship: European take-off vs Ukrainian realism]. *Dzerkalo tyzhnja* [Mirror of the week]. 16 bereznja. Available at: https://dt.ua/SOCIUM/socialne-pidpryemnictvo-yevropeyskiy-zlit-vs-ukrayinskiy-realizm-272250_.html

10. Olesya Bohdan. *Socialne pidpryemnyctvo y vojennyj chas: jak pratsjuje SILab Ukraine*. [Social entrepreneurship in wartime: how SILab Ukraine works]. *Media velykyh istorijy* [Big Story Media]. 13 lypnja. Available at: <https://media.zagoriv.foundation/velyka-istoriya/soczialne-pidpryemnyctvo-u-voynnyj-chas-yak-praczuve-silab-ukraine/>

11. Artem Kornetskyi. *Vijna jak katalizator socialnogo pidpryemnyctva* [War as a catalyst for social entrepreneurship]. LvBS UCU Business School. 7 chervnja. Available at: <https://lvbs.com.ua/news/vijna-yak-katalizator-sotsialnogo-pidpryemnytstva-artem-kornetskyj-vykkladach-lvbs/>

УДК 330.88

JEL Classification: D11, D61, L80, L81

[https://doi.org/10.31498/2225-6725.1\(38\).2023.282733](https://doi.org/10.31498/2225-6725.1(38).2023.282733)**АНАЛІЗ СТАНУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ У ВОЄННИЙ ПЕРІОД**

orcid.org/ 0000-0001-9502-3317

Мавріна Марина Ігорівна, старший викладач кафедри фінансів і банківської справи, к.е.н., ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет», м. Дніпро, mavrina_m_i@pstu.edu

Maryna Mavrina, teacher of the department of finance and banking, Ph.D. in Economical Science, Pryazovsky State Technical University, Dnipro, Ukraine

M. Mavrina. Analysis of the state of Ukraine's economy during the war period.

The object of the study is the impact of military actions on the current state of the national economy and its subsequent recovery.

The analysis of scientific publications showed that maximum attention is paid to the global scale and strategic infrastructure to solve the problems of the economic situation, and the issues of individual medium and small enterprises are not considered at all. Which, in turn, are also part of the economy and with effective management and implementation of modern methods of not only management, but also financing can also make a significant leap in development. Thereby providing jobs, regular payments to the budget and foreign exchange earnings in the case of exporters.

Up-to-date data describing the current state of the national economy compared to the pre-war period was obtained. The economic model of sharing and modern methods of financing as means for the development of entrepreneurship in wartime are considered. A comparison of the advantages and disadvantages of crowdfunding with traditional business financing methods is made.

Modern tools for attracting funds, even in a very difficult time for the development of our country's economy, have directions for expanding and financing new socially useful projects. In addition, it gives young specialists the opportunity not to waste time at outdated enterprises, but to create new working cities that are in demand by modernity, and to stimulate young people to choose highly qualified professions in the future.

Keywords: GDP, war, enterprise; unemployment; National economy; inflation.

Мавріна М.І. Аналіз стану економіки України у воєнний період.

Об'єктом дослідження є стан національної економіки та подальше її відновлення. Аналіз наукових публікацій показав, що максимум уваги приділяють глобальним масштабам та стратегічній інфраструктурі для вирішення проблем економічного становища, і зовсім не розглядають питання окремих середніх і малих підприємств. Які в свою чергу теж є частиною економіки і при ефективному управлінні і впровадженні сучасних методів не тільки управління, а й фінансування теж можуть зробити суттєвий ривок у розвитку. Тим самим забезпечивши робочі місця, регулярні виплати у бюджет та надходження валютної виручки у випадку експортерів.

Було отримано актуальні дані, які описують сучасний стан національної економіки, у порівнянні з довоєнним періодом. Розглянуто економічну модель шерінгу та сучасні методи фінансування як засоби для розвитку підприємництва у воєнний час. Проведено порівняння переваг та недоліки краудфандинга з традиційними методами фінансування бізнесу.

Сучасні інструментам залучення коштів, навіть у дуже складний час для розвитку економіки нашої країни, є напрямки для розширення та фінансування нових суспільно корисних проектів. Крім цього це дає можливість молодим спеціалістам не гаяти час на застарілих підприємствах, а створювати самим нові затребувані сучасністю робочі міста, та стимулювати молодь обирати для отримання у майбутньому висококваліфіковані професії.

Ключові слова: ВВП, війна, підприємство; безробіття; національна економіка; інфляція.

Постановка проблеми та її зв'язки з науковими чи практичними завданнями. За рік війни економіка України скоротилася приблизно на 30%. Цьому сприяло декілька факторів. По перше, окупація значної частини південних територій. По друге, через руйнування критичної інфраструктури частина підприємств зазнали значних витрат. По третє, експортери втратили майже половину виручки через обмежене судноплавство Чорним морем. По четверте, майже всі вітчизняні підприємства, які значною мірою орієнтовані на внутрішній ринок, сильно постраждали через проблеми збуту своєї продукції. Частково цьому сприяла вимушена міграція співвітчизників за кордон.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Максим Самойлюк у своїй роботі [1] пояснив інтерактивними графіками з коментарями у якому стані знаходиться Українська економіка під час війни. Крім цього було детально розглянуто важливі питання, що стосуються ринку праці, іноземної фінансової допомоги, зовнішньої торгівлі, монетарної політики, інфляції, рівня ВВП, фіскальної політики тощо. Питанню «виживання» вітчизняної економіки присвячена робота Дмитра Шварца [2]. Юлія Свириденко у своїй статті [3] дуже детально розповіла про сьогодинішній стан економіки та зробила прогноз на майбутнє, як саме потрібно все відновлювати. Загалом питанням впливу воєнних дій на сьогодинішній стан та подальше відновлення національної економіки присвячено чи мало робіт економістів: Анастасія Зануда [4], Артур Салліван, Лілія Ржеутська [5], Тетяна Богдан [6] та інші.

Виділення невирішених частин загальної проблеми. Аналіз наукових публікацій показав, що максимум уваги приділяють глобальним масштабам та стратегічній інфраструктурі для вирішення проблем економічного становища, і зовсім не розглядають питання окремих середніх і малих підприємств. Які в свою чергу теж є частиною економіки і при ефективному управлінні і впровадженні сучасних методів не тільки управління, а й фінансування теж можуть зробити суттєвий ривок у розвитку. Тим самим забезпечивши робочі місця, регулярні виплати у бюджет та надходження валютної виручки у випадку експортерів.

Формування цілей (постановка завдання). Проаналізувати сучасний стан національної економіки, порівняти з довоєнним періодом. Розглянути економічну модель шерінгу та сучасні методи фінансування як засоби для розвитку підприємництва у воєнний час. Порівняння переваг та недоліків краудфандинга з традиційними методами фінансування бізнесу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розглянемо стан економіки нашої країни на початку 2023 року більш детально, використавши для цього показники з наступних напрямків: обсяг ВВП, індекси споживчих цін, рівень зайнятості і безробіття, розвиток міжнародної торгівлі. Далі розглянемо дані, які було отримано у результаті проведеного статистичного аналізу 2021-2022 років. У 2022 р. рівень реального ВВП України склав 3 865 780 млн. грн, що на 11% менше ніж у попередньому році табл.1.

Таблиця 1

Обсяг ВВП 2022 році у порівнянні з 2021 роком (млн. грн)

	Реальний ВВП за 2021 р.	Реальний ВВП за 2022 р.	Різниця (2022-2021 р.)	
1 кв	887884	943168	55284	6,23%
2 кв	987871	779070	-208801	-21,14%
3 кв	1243962	1077821	-166141	-13,36%
4 кв	1243865	1065721	-178144	-14,32%
рік	4363582	3865780	-497802	-11,41%

Джерело: складено авторами за даними [10]

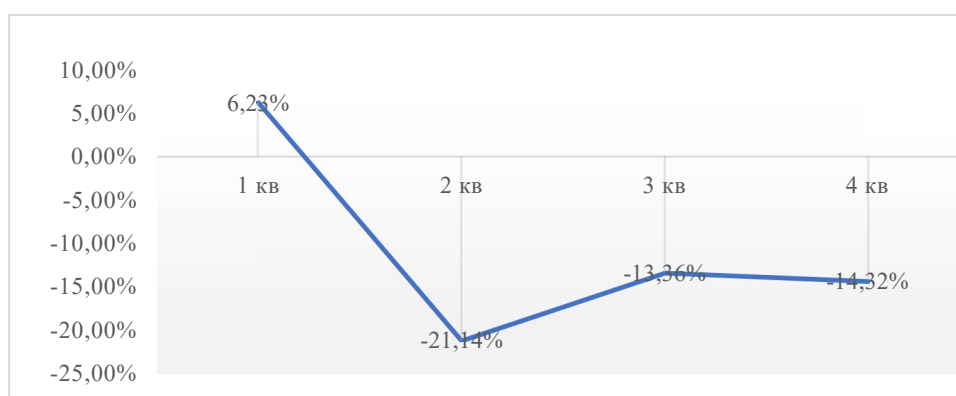

Рис. 1. Порівняння рівня ВВП 2022 року до 2021 року

З аналізу рис.1. можна побачити щоквартальну динаміку обсягу ВВП. Найбільший спад був у другому кварталі (-21%), після чого відбувся ріст приблизно на 7%. Якщо така динаміка збережеться, то у 2024 році Україна зможе відновити довоєнний рівень ВВП.

Розглянемо як змінились ціни у перший рік війни. Для цього порівняємо індекси споживчих цін за 2021-2023 роки (табл. 2, рис. 2)

Таблиця 2

Індекси споживчих цін за 2021-2023 роки					
Період	2021	2022	2023	2022-2021	2023-2022
Січень	101,3	101,3	100,8	0	-0,5
Лютий	101	101,6	100,7	0,6	-0,9
Березень	101,7	104,5	101,5	2,8	-3
Квітень	100,7	103,1	100,2	2,4	-2,9
Травень	101,3	102,7		1,4	
Червень	100,2	103,1		2,9	
Липень	100,1	100,7		0,6	
Серпень	99,8	101,1		1,3	
Вересень	101,2	101,9		0,7	
Жовтень	100,9	102,5		1,6	
Листопад	100,8	100,7		-0,1	
Грудень	100,6	100,7		0,1	
За рік	110	126,6		16,6	

Джерело: складено авторами за даними [11]

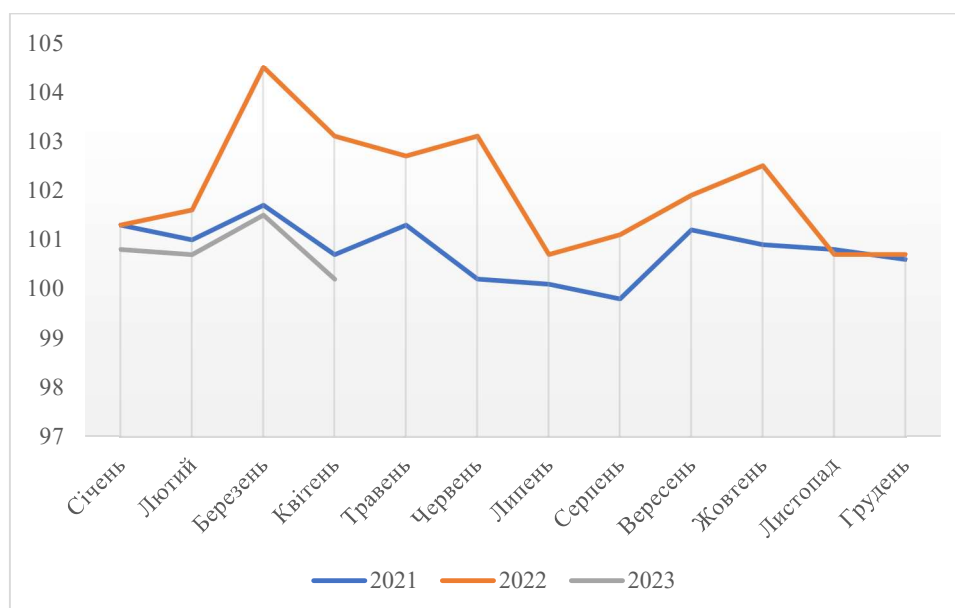

Рис. 2. Індекси споживчих цін за 2021-2023 роки

Аналіз споживчих цін за 2013-2021 років (табл. 2) свідчить про тенденцію стабілізації рівня цін. Так впродовж всього 2022 року ми спостерігали що місячне значне зростання відносно аналогічного періоду рівня цін 2021 року. Загалом ціни на всі споживчі товари за 2022 рік зросли на четверть. А вже за перший квартал 2023 року ми можемо побачити, як темп росту значно скоротився. Ця динаміка наглядно представлена на рис. 2.

Для підтвердження взаємозв'язку між початком воєнних дій та значним падінням рівня зовнішньої торгівлі товарами було складено зведену таблицю на підставі статистичних даних [7]. Результати з урахуванням сезонного коригування обсягів експорту-імпорту товарів представлено у табл. 3.

Таблиця 3

Зовнішня торгівля України товарами в з січня 2022 року по березень 2023 року (млн.дол. США)

Період	Експорт		Імпорт		Сальдо	
	сезонно скориговані дані	фактичні дані	сезонно скориговані дані	фактичні дані	сезонно скориговані дані	фактичні дані
Січень 2022	6535	6008,2	7390,9	6194,4	-855,9	-186,2
Лютий 2022	6021,8	5294,2	7033,6	6190	-1011,8	-895,8
Березень 2022	2629,4	2646,3	1702	1765,1	927,4	881,2
Квітень 2022	2685,1	2640,9	2823,5	2609,9	-138,4	31
Травень 2022	2849,5	2904,8	3857,9	3731,2	-1008,4	-826,4
Червень 2022	3361,2	3156,1	4849,9	4731,4	-1488,7	-1575,3
Липень 2022	3157,1	2905	4421,1	4641,3	-1264,0	-1736,3
Серпень 2022	3189,2	3348,4	4446	4542,4	-1256,8	-1194,0
Вересень 2022	4062,7	4135,4	4571,2	4652,2	-508,5	-516,8
Жовтень 2022	3775	3795,8	4838,9	4877,5	-1063,9	-1081,7
Листопад 2022	3541,7	3823,3	4921,6	5285,3	-1379,9	-1462,0
Грудень 2022	3361,7	3481,3	5353,6	6071,9	-1991,9	-2590,6
Січень 2023	3273,2	3127,8	5561	5042,1	-2287,8	-1914,3
Лютий 2023	3508	3327,3	5624,1	5130,8	-2116,1	-1803,5
Березень 2023	3544,9	3850,4	5404,2	5526,5	-1859,3	-1676,1

Джерело: складено авторами за даними [9]

У березні 2023р. порівняно із лютим 2023р. сезонно скориговані обсяги експорту зросли на 1,1%, імпорту скоротилися на 3,9%. Сезонно скориговане сальдо зовнішньої торгівлі в березні 2023р. було негативним і становило 1859,3 млн.дол. США. У лютому 2023р. також негативне – 2116,1 млн.дол. США. Загалом ми бачимо, що обсяг імпорту майже відновився, що не можна сказати за експорт, який зараз складає тільки половину від обсягів довоєнного часу табл. 3, рис. 3.

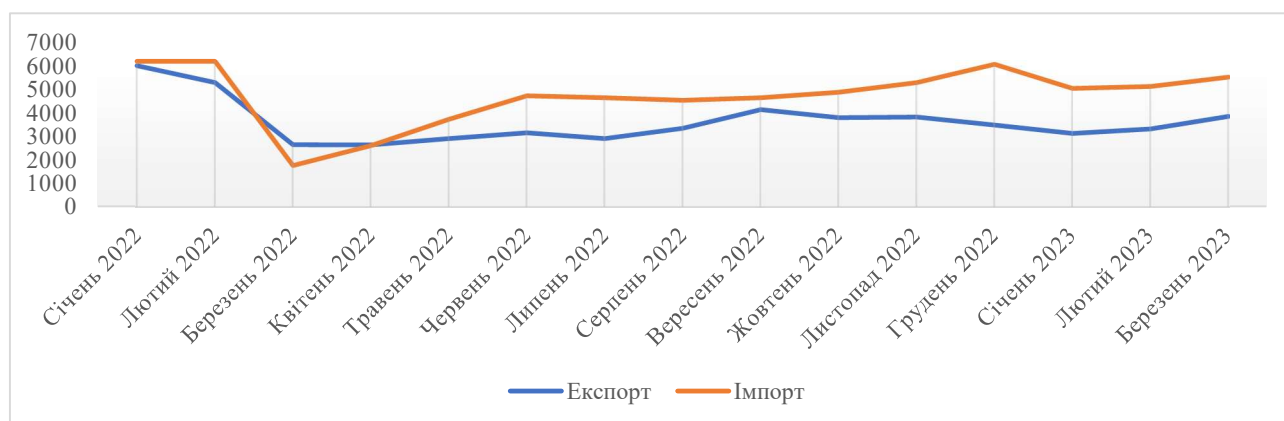

Рис. 3. Зовнішня торгівля України товарами в з січня 2022 року по березень 2023 року

Нажаль, на цей час ще немає повних демографічних даних, щоб проаналізувати 2022 рік. Тому розглянемо зайнятість населення у 2021 році, яка представлена в таблиці 4 – зведена таблиця за даними по зайнятості та безробіттю населення за 2021 рік.

Таблиця 4

Зведена таблиця за даними по зайнятості та безробіттю населення за 2021 рік

2021	Робоча сила за статтю		Зайнтті		Безробітні		Нефор мально зайняті
	тис. осіб	%	тис. осіб	%	тис. осіб/	%	тис. осіб
Усе населення віком 15 років і старше	17405,0	54,6	15693,4	49,3	1711,6	9,8	3061,6
з нього					0,0		
15-70 років	17321,6	61,8	15610,0	55,7	1711,6	9,9	3018,4
20-64 роки	17018,3	71,9	15350,4	64,8	1667,9	9,8	
працездатного віку	16666,8	72,7	14957,3	65,3	1709,5	10,3	
за віковими групами					0,0		
15-24 роки	1128,9	30,6	913,7	24,8	215,2	19,1	246,9
25-29 років	1839,0	77,7	1666,4	70,4	172,6	9,4	335,2
30-34 роки	2459,9	80,8	2252,3	74,0	207,6	8,4	428,0
35-39 років	2664,2	83,9	2380,3	75,0	283,9	10,7	413,8
40-49 років	4723,3	85,2	4258,4	76,8	464,9	9,8	751,4
50-59 років	3851,5	75,4	3486,2	68,3	365,3	9,5	663,4
60-70 років	654,8	12,8	652,7	12,8	2,1	0,3	179,7
71 рік і старше	83,4	2,2	83,4	2,2			43,2

Джерело: складено авторами за даними [9]

Як можна побачити з даних табл. 4 в Україні спостерігається старіння населення, тобто молоді майже втричі менше, ніж дорослого населення, яке впродовж ближчих 10 років вийде на пенсію і тим самим створить досить відчутне навантаження на бюджет країни. Крім того, це є показником того, що молоде населення віддає перевагу іншим країнам і просто мігрує. Ця ситуація була у мирний час, отже зараз скоріш за все стало ще складніше.

Аналіз представленої статистики в комплексі говорить про те, що воєнне вторгнення держави агресора хоча і значно вплинуло на економічний стан України в цілому, але вже у 2023 році намітилась позитивна тенденція росту.

Не зважаючи на вище перераховані проблеми, український бізнес після стрімкого падіння весною 2022 року, вже через рік майже відновився. Більшість підприємств відновили свої процеси. Найстабільніше працює ІТ-сектор, швидше за всіх пристосувались до нових умов – торгівля та сфера послуг.

Якщо динаміка розвитку економіки збережеться, то вже у 2024 році ми знову вийдемо на довоєнний рівень. Загалом на складний стан впливають ще декілька внутрішніх факторів, а саме: слабкий розвиток власного виробництва готової продукції для населення та бізнесу і як наслідок багато імпорту, рівень якого майже відразу повністю відновився, чого неможна сказати про експорт. Демографічне старіння населення, що також негативно впливає на темпи

відновлення економіки, наприклад, більшості підприємств складніше інтегрувати сучасні технології в операційні процеси роботи.

Тепер розглянемо з точки зору власників бізнесу, чому економіка спільного споживання веде широке наступ на традиційні ринкові відносини і стає більш актуальним питання соціального підприємництва у сьогоденні? Економіка шерінгу сьогодні дуже популярна завдяки наступним причинам: по перше, будь який товар чи послугу можна отримати за підпискою, що в разі дешевше, ніж купувати одразу; по друге, не потрібно мати місце для зберігання великої кількості речей, адже людина користується тільки тій час, поки річ потрібна; по третє, за час користування споживач вирішує наскільки йому дійсно потрібна та чи інша річ або послуга, та не витрачає багато часу на роздуми про купівлю або продаж (у випадку, якщо щось не підійшло). Для бізнесу ця економічна модель теж дуже приваблива, адже в нього з'являються постійні клієнти, які платять щомісяця, тобто є постійні надходження. Крім цього, є можливість швидко масштабувати свою діяльність. Але є велике недолік на початку впровадження послуг шерінгу. Для успішної діяльності підприємству одразу на старті потрібні чималі ресурси для запуску. Через ряд причин не завжди вдається скористатись традиційними джерелами фінансування: самофінансування, пряме фінансування через механізми ринку капіталу, банківське кредитування, бюджетне фінансування і взаємне фінансування господарюючих суб'єктів. На заміну яким прийшли сучасні методи залучення вільних коштів, такі як краудфандинг та фінансування через гранати [10].

Краудфандінг, або його ще називають народне фінансування, яке відбувається завдяки колективній співпраці людей (донорів). Його суть полягає у тому, що добровольці об'єднуються своїми ресурсами для підтримки цікавих і корисних для суспільства проектів (стартапів). Грант представляє собою форму цільової безоплатної субсидії з обов'язковим звітом про результати профінансованої роботи. Можна порівняти переваги та недоліки краудфандинга з традиційними методами фінансування бізнесу – табл. 4.

Таблиця 4

Порівняння переваг та недоліки краудфандинга з традиційними методами фінансування бізнесу

№	Спосіб фінансування	Переваги	Недоліки
1	Традиційні	1. Забезпечує нарощування фінансово-господарської діяльності	1. Часто бувають жорсткі обмеження в обсягах фінансування. 2. Ведення господарської діяльності якийсь час у борг. 3. Додаткове фінансове навантаження через плату за користування залученими коштами.
2	Краудфандинг	1. Джерела коштів найчастіше безкоштовні, або мають дуже низьку вартість. 2. У разі великої корисності для суспільства, можна отримати значно більшу суму фінансування ніж було подано у заявці.	Кошти можна отримати тільки через процедуру конкурсу. Треба вміти обґрунтувати доцільність проекту.

З наведеного порівняння бачимо, що сучасний метод фінансування є дешевим та досить ефективним інструментом залучення вільних ресурсів для запуску стартапів сучасної бізнес молоді. Треба виконати тільки одну важливу умову – придумати насправді важливий і суспільно корисний проект, щоб його змогли гідно оцінити бекери та надати свої кошти фаундерам.

Висновки даного дослідження і перспективи подальших робіт у цьому напрямку. Завдяки сучасним інструментам залучення коштів, навіть у дуже складний час для розвитку

економіки нашої країни, є напрямки для розширення та фінансування нових суспільно корисних проектів. Крім цього це дає можливість молодим спеціалістам не гаяти час на морально застарілих підприємствах, а створювати самим нові затребувані сучасністю робочі міста, та стимулювати молодь обирати для отримання у майбутньому висококваліфіковані професії.

Перелік використаних джерел

1. Самойлюк М. Трекер економіки України під час війни. Офіційний сайт Центру економічної стратегії. URL: <https://ces.org.ua/tracker-economy-during-the-war/>
2. Шварц Д. Вирватись з мороку – як виживала та змінювалась економіка України за рік війни. Офіційний сайт Української незалежної агенції новин. URL: <https://www.unian.ua/economics/finance/virvatis-z-moroku-yak-vizhivala-ta-zminyuvalas-ekonomika-ukrajini-za-rik-viyini-12157020.html>
3. Свириденко Ю. Українська економіка пережила найважчий рік за часи Незалежності: як ми вистояли та що далі? . Офіційний сайт інтернет видання «Українська правда» URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/12/30/695585/>
4. Зануда А. Як українська економіка пережила 2022 рік. Офіційний сайт інтернет видання BBC Ukraine. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-64008306>
5. Як війна вплинула на економіку України? Офіційний сайт інтернет видання Deutsche Welle. URL: <https://www.dw.com/uk/ak-vijna-vplinu-na-ekonomiku-ukraini/a-63093916>
6. Богдан Т. Фінансово-економічні наслідки війни. Офіційний сайт інтернет видання LB.ua. URL: https://lb.ua/blog/tetiana_bohdan/550614_finansovoeconomichni_naslidki.html
7. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>
8. Валовий внутрішній продукт. Офіційний сайт Міністерства фінансів України. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/index/gdp>
9. Індекс інфляції. Офіційний сайт Міністерства фінансів України. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/index/inflation>
10. Антонюк Д., Буй Ю., Бережницька У., Савко О., Гориб І. Соціальне підприємництво як рушійна сила для зростання соціальних інновацій. *Science and Innovation*. 2023. Том 19, № 2. С. 17-30. DOI: <https://doi.org/10.15407/scine19.02.017>

References

1. 3. Samoiluk M. Tracker of the economy of Ukraine during the war. Official website of the Center for Economic Strategy. Access mode: <https://ces.org.ua/tracker-economy-during-the-war/>
2. 4. Schwartz D. Escape from the darkness - how the economy of Ukraine survived and changed during the year of the war. The official website of the Ukrainian Independent News Agency. Access mode: <https://www.unian.ua/economics/finance/virvatis-z-moroku-yak-vizhivala-ta-zminyuvalas-ekonomika-ukrajini-za-rik-viyini-12157020.html>
3. 5. Svyridenko U. The Ukrainian economy experienced the most difficult year since independence: how did we survive and what's next? . Official website of the online publication "Ukrainian Pravda". Access mode: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/12/30/695585/>
4. 6. Zanuda A. How the Ukrainian economy survived the year 2022. The official website of the online edition BBC Ukraine. Access mode: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-64008306>
5. 7. How did the war affect the economy of Ukraine? The official website of the online edition Deutsche Welle. URL: <https://www.dw.com/uk/ak-vijna-vplinu-na-ekonomiku-ukraini/a-63093916>
6. Bohdan T. Financial and economic consequences of the war. The official website of the online edition LB.ua. Access mode: https://lb.ua/blog/tetiana_bohdan/550614_finansovoeconomichni_naslidki.html
7. Official website of State Statistics Service of Ukraine. Access mode: <http://www.ukrstat.gov.ua>
8. Gross Domestic Product. Official website of the Ministry of Finance of Ukraine. Access mode: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/index/gdp>
9. Inflation index. Official website of the Ministry of Finance of Ukraine. Access mode: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/index/inflation>
10. Antoniuk D., Bui Yu., Berezhnyska U., Savko O., Hobyry I. (2023) Social entrepreneurship as a driving force for the growth of social innovations. *Science and Innovation*, 19(2), 17-33. <https://doi.org/10.15407/scine19.02.017>

УДК 005.342:658.012.2

JEL Classification: M10, O31, D83

[https://doi.org/10.31498/2225-6725.1\(38\).2023.294570](https://doi.org/10.31498/2225-6725.1(38).2023.294570)**КРЕАТИВНІСТЬ МИСЛЕННЯ ЯК ЗАПОРУКА ПРИЙНЯТТЯ НЕСТАНДАРТНИХ БІЗНЕС – РІШЕНЬ**<https://orcid.org/0000-0001-6014-9999>

Капранова Лариса Григорівна, завідувач кафедри економічної теорії та підприємництва, Державний вищий навчальний заклад «Приазовський державний технічний університет», доцент, кандидат економічних наук, kapranova_l_g@pstu.edu

Larysa Kapranova, Head of the Department of Economic Theory and Entrepreneurship, State Higher Educational Institution "Pryazovskyi State Technical University", Associate Professor, Candidate of Economic Sciences

L. Kapranova, Creativity of Thinking as a Guarantee for Making Unconventional Business Decisions

The article provides an overview of the current state of unconventional decision-making approaches in business and the problems businesses face in addressing them. This includes an examination of social and cultural factors that influence the perception and attitude toward unconventional business solutions.

The role of creative thinking in solving these problems is explored, highlighting its potential for generating innovative solutions and alternative perspectives. The article aims to provide a solution-oriented approach to understanding the role of creative thinking in the acceptance of unconventional businesses. By studying the challenges faced by enterprises and investigating strategies to overcome them, we can propose ways to create a more inclusive and dynamic business environment.

It concludes that creative thinking is characterized by several key traits that set it apart from traditional thinking methods. Firstly, individuals with creative thinking skills are open and willing to explore new ideas. They are not constrained by preconceived notions or biases but rather approach problems with fresh perspectives. Secondly, creative thinkers have the ability to think unconventionally and establish connections between seemingly unrelated concepts. They can see patterns and links that others may not notice, enabling them to come up with innovative solutions.

Keywords: creativity, business environment, thinking, creativity, innovations, innovativeness, unconventional thinking.

Капранова Л.Г. Креативність мислення як запорука прийняття нестандартних бізнес – рішень

В статті надано огляд поточного стану нестандартного підходу до прийняття рішень в бізнесі та проблем, з якими стикаються бізнес, щоб їх вирішити. Це включатиме вивчення соціальних і культурних факторів, які впливають на сприйняття та ставлення до нестандартного бізнесу.

Досліджено роль творчого мислення у вирішенні цих проблем, підкресливши його потенціал для створення інноваційних рішень і альтернативних перспектив.

Стаття має на меті забезпечити орієнтований на рішення підхід до розуміння ролі творчого мислення в прийнятті нестандартного бізнесу. Вивчаючи проблеми, з якими стикаються підприємства, і досліджуючи стратегії їх подолання, ми можемо запропонувати шляхи створення більш інклюзивного та динамічного бізнес-середовища.

Зроблено висновок, що креативне мислення характеризується кількома ключовими рисами, які відрізняють його від традиційних способів мислення. По-перше, люди, які володіють навичками творчого мислення, є відкритими та готовими досліджувати нові ідеї. Вони не обмежені упередженими думками чи упередженнями, а радше підходять до проблем зі свіжих поглядів. По-друге, творчі мислителі мають здатність мислити нестандартно та встановлювати зв'язки між, здавалося б, непов'язаними концепціями. Вони можуть бачити закономірності та зв'язки, які інші можуть не помітити, що дозволяє їм придумувати інноваційні рішення.

Ключові слова: креативність, , бізнес – середовище, мислення, творчість, інновації, інноваційність, нестандартне мислення.

Постановка проблеми. У сучасному бізнес-середовищі, який швидко змінюється, ведення нестандартного бізнесу стає все більш важливим. Нестандартний бізнес - відхиляється від традиційних моделей і кидає виклик звичайним практикам. Ці підприємства часто стикаються з унікальними проблемами, щоб отримати визнання та утвердитися на ринку. Одним із ключових факторів, який може сприяти прийняттю нестандартного бізнесу, є

креативність мислення. Прийняття нестандартного бізнесу має вирішальне значення для сприяння інноваціям і економічного зростання. Однак ці підприємства часто стикаються з опором і скептицизмом через свою інноваційність. Традиційні підприємства та споживачі можуть вагатися щодо прийняття нових ідей і незнайомих концепцій. Ось тут починає діяти творче мислення. Заохочуючи інноваційні та нестандартні ідеї, креативне мислення може допомогти подолати розрив між нестандартним бізнесом та його цільовою аудиторією.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасному бізнес-середовищі, яке характеризується швидкими змінами та високим рівнем конкуренції, креативність мислення стає одним із ключових факторів успіху. Останні дослідження і публікації підтверджують, що креативність не лише сприяє генерації нових ідей, але й відіграє вирішальну роль у прийнятті нестандартних бізнес-рішень.

Мета статті. Стаття спрямована на дослідження ролі креативного мислення в сприянні розвитку бізнесу та пропонує орієнтований на рішення підхід для вирішення цієї проблеми. Результати дослідження. Розуміючи фактори, які перешкоджають прийняттю нестандартного бізнесу, ми можемо розробити ефективні рішення, які використовують креативне мислення для сприяння прийняттю та успіху.

Результати дослідження. *Не можливо не погодитись з Едвардом де Боне який зазначив, що: творчість передбачає порушення умовностей, щоб поглянути на речі в новому світлі.*

Креативне мислення знаходить застосування в багатьох галузях. У мистецтві творче мислення проявляється в таких дисциплінах, як живопис, письмо та музика. Художники використовують свою уяву та креативність для створення унікальних і спонукаючих до роздумів творів, які кидають виклик загальноприйнятим нормам і надихають інших. У науці та техніці творче мислення веде до інновацій та проривів. Вчені та винахідники використовують свої навички творчого мислення, щоб досліджувати нові можливості та розробляти рішення складних проблем. Від новаторських медичних відкриттів до технологічних досягнень, творче мислення відіграє вирішальну роль у розширенні меж людських знань і розуміння. Нарешті, творче мислення є важливим у бізнесі та підприємстві. Він сприяє інноваціям і допомагає підприємствам випереджати конкурентів. Підприємці, які мислять креативно, можуть виявляти невикористані ринкові можливості, розробляти нові продукти чи послуги та створювати унікальні ціннісні пропозиції, які відрізнятимуть їх від конкурентів.

Чи можете ви думати інакше, виходити за межі звичного, "мислити нестандартно"? Чи дозволяєте ви своїй творчості проявлятися? Творчість призначена не лише для художників, письменників чи музикантів. Кожен у будь-якій сфері може і повинен розкривати свою творчу сторону, будь то фінанси, наука чи управління проектами. Це сприяє народженню нових ідей та вирішенню, здавалося б, нерозв'язних проблем.

Концепція креативності вже включена в багато європейських та міжнародних навчальних програм, підкреслюючи нагальну потребу підготувати громадян майбутнього до спокійного протистояння постійним змінам у сучасному суспільстві та швидкої адаптації до них.

Креативність розглядається як ключовий фактор людського розвитку та культури, оскільки вона дозволяє створювати нові речі й знаходити нестандартні рішення, які використовують музиканти, художники, винахідники та вчені. Як виникає творчість? Що відбувається в нашому мозку? Чи можна вплинути на творчість?

Розвиток інформаційних технологій і змінна економічна ситуація у світі змушують приймати нестандартні бізнес-рішення, спонукаючи мислити по-іншому, виходити за межі шаблонних підходів, застосовувати свої приховані творчі таланти та навички для генерації інноваційних ідей та вирішення складних завдань.

Використання навичок креативного мислення в бізнесі дозволяє розглядати проблеми з іншої перспективи та знаходити нестандартні їхні вирішення. Завдяки цьому такі навички важливі не лише в художній сфері, а й у економіці та соціальній галузі.

Великі ідеї не з'являються просто так. Щоб придумати видатну нову ідею, необхідно мати відповідні знання, досвід та сприятливі обставини. Однак існують методи, які можуть покращити ваші навички творчого мислення.

Що таке креативне мислення? Вважається, що креативно мислять лише люди з певними здібностями у творчості, як-от малювання чи письменництво. Але творче мислення – це процес створення чогось нового; це здатність поглянути на проблему з нового кута та знайти інноваційне рішення, про яке ще ніхто не думав. Іншими словами, це нестандартне мислення.

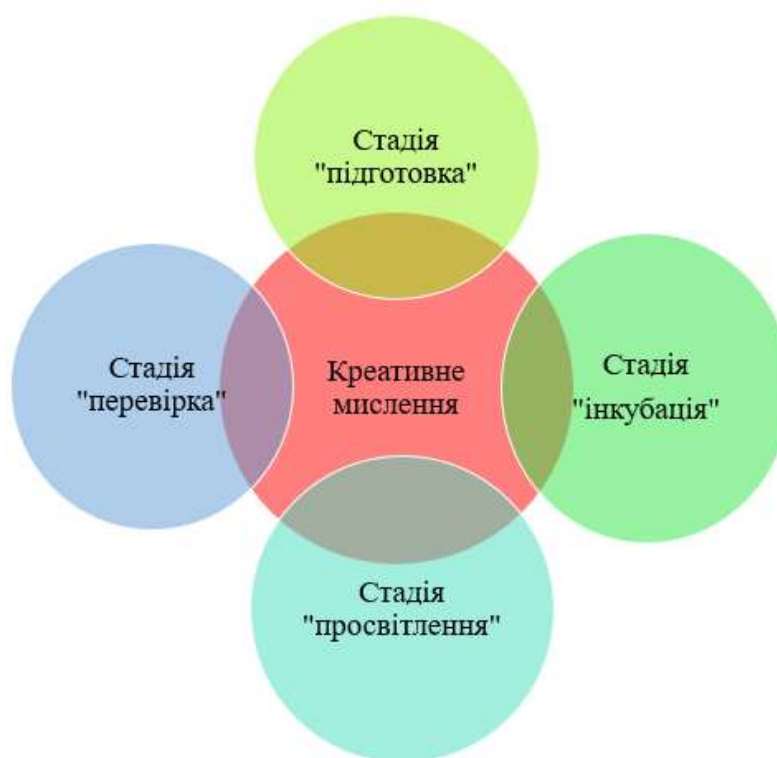
Креативне мислення – це здатність створювати щось нове, будь то проблема, метод, пристрій, художній об'єкт або форма. Воно допомагає швидко реагувати на проблеми та знаходити нестандартні виходи зі складних ситуацій. Креативність важлива не лише для людей творчих професій – вона застосовується для вирішення найрізноманітніших повсякденних завдань.

Отже, креативне мислення і творче мислення є синонімами, що приводять до отримання нестандартних рішень стандартних проблем, зменшення витрат та збільшення прибутків.

Хоча деякі люди більш творчі, ніж інші, творче мислення можна розвинути з практикою. Це важлива навичка для кожного, незалежно від того, навчаєтеся ви чи працюєте.

Креативні ідеї просто чарівним чином з'являються у вашій голові? Якщо вам потрібно вигадати новаторські ідеї, ви повинні створити умови для їх реалізації або дати своєму мозку правильний матеріал для роботи. Для цього важливо, щоб ми розглянули, як працює творче мислення.

Не можливо не погодитись з Гремом Уолласем, який у своїй праці "Мистецтво мислення" [1], визначає, що креативне/творче мислення складається з чотирьох стадій:

*складено за [1]

Рис. 1. Стадії креативного мислення

Розглянемо більш детально стадії креативного мислення [1]:

- стадія «підготовка»: тут визначається проблема, яку потрібно вирішити, або необхідно вирішити, потім починається процес збирання якомога більше інформації про цей процес або предмет;

- стадія «інкубація»: на цьому етапі обробляється зібрана інформація. Замість того, щоб свідомо намагатися вирішити проблему, ви дозволите своєму розуму блукати самостійно, працюючи над предметом. Це спричинить більшу творчість. Насправді тут працює ваша підсвідомість;

- стадія «просвітлення»: це момент «осіяння», який справді відбувається, коли не думаєте активно про творче рішення. Ви можете буквально приймати душ, коли раптом знайдете відповідь, яку шукали;

- стадія «перевірка»: настав час перевірити, чи справді ця ідея спрацює. На цьому завершальному етапі творчого розумового процесу потрібно перевірити власну ідею. Використовуйте своє критичне мислення, щоб уточнити свою ідею та підготувати її до того, щоб донести її до аудиторії. [2]

Тобто, можна визначити, що креативне мислення допомагає підійти до проблеми під іншим кутом та швидше знайти оригінальні рішення. Таким чином, усвідомлюється реальна економія часу та грошей на своїх проектах і більшій продуктивності, тому що витрачається менше часу на вирішення проблем та більше часу на виконання основних завдань.

Креативне мислення, за нинішнім визначенням, і двох основних нейропсихологічних компонентів: конвергентного мислення і дивергентного мислення. Конвергентна творчість дозволяє нам сприймати зв'язки та створювати асоціації. Це дозволяє генерувати правильне рішення на основі попередніх знань або різноманітних даних. Якщо ви добре знаєтеся на конвергентному мисленні, ви можете легко знайти багато синонімів для терміну або безліч прикладів для категорії.

Креативне мислення має кілька ключових особливостей, які відрізняють його від традиційного або аналітичного мислення.

Творчу людину від звичайної відрізняє:

- прагнення знайти нетривіальне розв'язання задач
- вміння бачити нове у буденному, використовувати знайомі речі інакше
- здатність змінювати фокус уваги зі звичного погляду на нову
- готовність генерувати ідеї в будь-якій обстановці, навіть якщо вона не містить

джерела натхнення

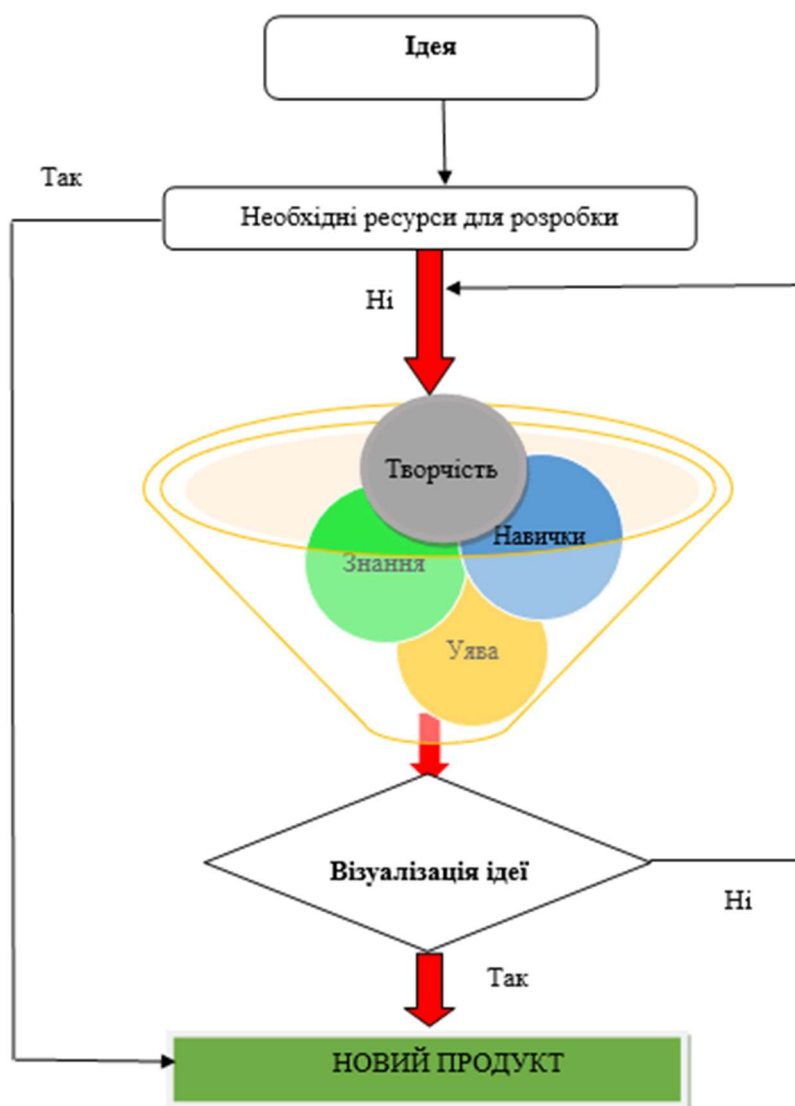
- Цінність креативного мислення неймовірно зросла останні кілька років. Якщо раніше вміння нешаблонно мислити асоціювався здебільшого з обов'язками креативних агентств, то зараз спектр застосування креативу сильно розширився. [2]

Існують певні ознаки, якими можна розпізнати ступінь креативності людини:

1. Гнучкість мислення;
2. Втеча;
3. Наявність нестандартних ідей;
4. Уміння вибрати з безлічі рішень найвигідніше.

Гнучкість мислення – здатність відтворити кілька різних варіантів розв'язання однієї й тієї ж задачі. При прийомі працювати у великі підприємства існують тести, у яких визначається ступінь гнучкості розуму. Наприклад, даються два слова, абсолютно незв'язані між собою. Претендент на посаду за фіксований час має скласти речення, де будуть вживані ці слова та пов'язані між собою за змістом. Чим більше речень, тим більше розвинене креативне мислення. [2]

В світі існує японська практика Кайдзен – безперервне покращення процесів виробництва та бізнес-процесів. Цей метод успішно застосовують у компанії Toyota. Будь-який співробітник компанії може запропонувати удосконалити виробничий процес, і це покращення запровадять. До речі, основою популярної зараз scrum-методології також лежать методи Кайдзена. [2]

*розроблено автором

Рис. 2. Алгоритм реалізації бізнес – ідеї з обмеженими ресурсами

Співробітники з креативним мисленням дуже цінуються. Важливо, щоб фахівець міг не лише вигадати ідею, а й реалізувати її у випадку коли існують певні обмеження в ресурсах або в цілях досягнення ідеї. При цьому нестандартні рішення мають орієнтуватися на конкретні бізнес-цілі.

Коли мова йде про сприяння прийняттю нестандартних рішень в бізнесі, креативне мислення відіграє вирішальну роль. Творче мислення передбачає продуктивні та дослідницькі тести, які базуються на загальноприйнятих термінах і спрямовані на пошук швидких і розумних рішень життєвих проблем. У трудовій діяльності, яка передбачає виконання нестандартних завдань і складних проблем, творче мислення має важливе значення для генерування ідей і розпізнавання основних проблем [4]. Люди, які володіють навичками творчого мислення, здатні відкривати нетрадиційні шляхи досягнення цілей і відкриті до різних способів мислення та вирішення проблем [5]. Це визнання важливості креативного мислення знаходить своє відображення в розвитку таких ключових компетентностей, як практична творча діяльність, ініціативність, уміння вирішувати нестандартні завдання. У сфері освіти актуальність креативного мислення підтверджується нормативними документами, які акцентують увагу на здатності творчо шукати, знаходити нестандартні рішення, критично мислити. Прийняття творчого мислення вимагає зміни мислення в бік прийняття нестандартних підходів і визнання потенціалу нетрадиційних рішень [6]. Творче мислення також пов'язане з розпізнаванням

образів і розвитком навичок критичного мислення, які є життєво важливими для виявлення творчого потенціалу та пошуку інноваційних рішень у різних сферах [7]. Мислячи «нестандартно», люди можуть виявляти творчі рішення проблем і розпізнавати можливості, які могли бути пропущені в іншому випадку [8]. Зрештою, розвиток творчого мислення дозволяє людям мислити та діяти нестандартними способами, відхиляючись від прийнятих моделей мислення та використовуючи інноваційні підходи до бізнес-завдань [9].

Висновки. Креативне мислення характеризується кількома ключовими рисами, які відрізняють його від традиційних способів мислення. По-перше, люди, які володіють навичками творчого мислення, є відкритими та готовими досліджувати нові ідеї. Вони не обмежені упередженими думками чи упередженнями, а радше підходять до проблем зі свіжих поглядів. По-друге, творчі мислителі мають здатність мислити нестандартно та встановлювати зв'язки між, здавалося б, непов'язаними концепціями. Вони можуть бачити закономірності та зв'язки, які інші можуть не помітити, що дозволяє їм придумувати інноваційні рішення. Ця здатність з'єднувати точки і мислити цілісно є ознакою творчого мислення. Нарешті, творчі мислителі сприймають двозначність і невизначеність. Їм комфортно знайомитися з невідомим і вони не бояться ризикувати чи експериментувати з новими ідеями. Така готовність увійти в царство невизначеності дозволяє їм досліджувати незвідані території та відкривати нові можливості.

Креативне мислення приносить численні переваги особистому розвитку. По-перше, це покращує навички вирішення проблем і здібності до критичного мислення. Мислячи творчо, люди можуть визначати альтернативні рішення складних проблем і критично їх оцінювати. Це дозволяє їм приймати зважені рішення та ефективніше долати труднощі. Крім того, творче мислення сприяє адаптації та гнучкості в різних ситуаціях. Це озброює людей навичками адаптації до мінливих обставин і пошуку інноваційних рішень, коли вони стикаються з перешкодами. Ця адаптивність має вирішальне значення в сучасному швидкоплинному та постійно мінливому світі. Крім того, творче мислення заохочує до самовираження та індивідуальності. Це дозволяє людям використовувати свої унікальні точки зору та ідеї, сприяючи почуттю автентичності та оригінальності. Таке самовираження не тільки покращує особистий ріст, але й сприяє розмаїттю та багатству суспільства в цілому.

References

1. La liste ultime des techniques de pensée créative visuelle pour votre prochaine grande idée URL: <https://creately.com/blog/fr/diagrammes/techniques-de-pensee-creative-visuelle-pour-votre-prochaine-grande-idee/>
2. The Art of Thought: A Pioneering 1926 Model of the Four Stages of Creativity URL: <https://www.themarginalian.org/2013/08/28/the-art-of-thought-graham-wallis-stages/>
3. Що таке креативне мислення та як її розвивати URL: <https://alexus.com.ua/shho-take-kreativne-mislennya-ta-yak-jogo-rozvivati/#lwptoc1>
4. Santoso, H., Elidjen, E., Abidinagoro, S. (2019) The role of creative self-efficacy, transformational leadership, and digital literacy in supporting performance through innovative work behavior: URL: <https://growing-science.com/beta/msl/3358-the-role-of-creative-self-efficacy-transformational-leadership-and-digital-literacy-in-supporting-performance-through-innovative-work-behavior-evidence-from-telecommunications-industry.html>
5. Katarzyna Szczepańska-Woszczyna, (2014) The importance of organizational culture for innovation in the company. URL: <http://ojs.wsb.edu.pl/index.php/fso/article/view/121>
6. Boyle, M., Ottensmeyer, E. (2005) Solving business problems through the creative power of the arts: catalyzing change at Unilever. URL: <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/02756660510620725/full/html>
7. Kryshchanovych, M., Kryshchanovych, S. (2021) Methodological approach to determining the main factors for the development of creative thinking in students of creative professions. URL: <https://journals.vilniustech.lt/index.php/CS/article/view/14806>
8. Fillis, I. (2004) The entrepreneurial artist as marketer: Drawing from the smaller-firm literature. (n.d.) URL: <https://www.jstor.org/stable/41064827>
9. Koshanova, M., Abdirkenova, A., Seitiakazy, P. (2021) The use of media technologies in the formation of creativity in future psychological and pedagogical specialists. URL: www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1871187121001061

Зміст

<i>O. Khadzhynova, S. Chelovan. Analysis of existing methods for assessing the innovation potential of industrial enterprises.</i>	6
<i>Хаджинова О.В., Человань С.В. Аналіз методів оцінки інноваційного потенціалу промислових підприємств.</i>	6
<i>V. Rovenska, I. Smyrnova, O. Latysheva. Communications and conflict management in operational and IT projects.</i>	12
<i>Ровенська В. В., Смирнова І. І., Латишева О. В. Комунікації та управління конфліктами в операційних та ІТ проєктах.</i>	12
<i>H. Muterko, I. Romashka, Problems of preservation and development of labor potential in Ukraine under martial law.</i>	21
<i>Мутерко Г. М., Ромашко І. С. Проблеми збереження та розвитку трудового потенціалу в Україні в умовах воєнного стану.</i>	21
<i>O. Mints, A. Pushkarska. Simplified method for calculating the real annual interest rate on loans and its use.</i>	27
<i>Мінц О. Ю., Пушкарська А. А. Методика спрощеного розрахунку реальної річної процентної ставки за кредитним договором та її використання.</i>	27
<i>E. Kamyshnykova. Macroeconomic forecasts in the contex of the war in Ukraine: cautious optimism vs. hopeful pessimism.</i>	34
<i>Камишнікова Е. В. Макроекономічні прогнози в контексті війни в Україні: обережний оптимізм проти оптимістичного песимізму.</i>	34
<i>S. Mishchenko. Social entrepreneurship: an effective tool for overcoming unemployment.</i>	40
<i>Міщенко С. О. Соціальне підприємництво: ефективний інструмент подолання безробіття.</i>	40
<i>D. Husiev. Approaches to understanding nature and types of human capital.</i>	45
<i>Гусєв Д.А. Людський капітал: розуміння суті та видів.</i>	45
<i>S. Belous-Sergeeva. Innovative entrepreneurship as a key factor in the development of a region in the post-war period.</i>	50
<i>Білоус-Сергєєва С. О. Інноваційне підприємництво як ключовий фактор розвитку регіону у післявоєнний період.</i>	50
<i>M. Kapranov. The influence of TNCs on the spread of the globalization process.</i>	56
<i>Капранов М.А. Вплив ТНК на поширення процесу глобалізації.</i>	56
<i>Mints O. Y., Doroshkevych H.V. Analysis of the energy collapse overcoming scenarios for small businesses of Ukraine.</i>	61
<i>Мінц О. Ю., Дорошкевич Г.В. Аналіз сценаріїв подолання енергетичного колапсу підприємствами малого бізнесу України.</i>	61
<i>T. Gorokhova, M. Lazarenko. Human rights in the era of digital economy development: prospects and challenges.</i>	69
<i>Горохова Т. В., Лазаренко М. О. Права людини в епоху розвитку цифрової економіки: перспективи та виклики.</i>	69

<i>S. Bessonova, A. Komarov, V. Surhan. Improving the investment attractiveness of industrial enterprises.....</i>	<i>75</i>
<i>Бессонова С.І., Комаров А.С., Сурган В.В. «Поліпшення інвестиційної привабливості промислових підприємств».....</i>	<i>75</i>
<i>E. Kamyshnikova, M. Vereskun, K. Verzilova. Using taxonomic analysis to assess the level of organizational efficiency of industrial enterprises.</i>	<i>81</i>
<i>Камишнікова Е.В., Верескун М. В., Верзілова К.С. Використання таксономічного аналізу для оцінки рівня організаційної ефективності промислових підприємств.....</i>	<i>81</i>
<i>G. Giguashvili, A. Sadagashvili. Prospects of electricity market liberalization in Georgia</i>	<i>87</i>
<i>Г. Гігуашвілі, А. Садагашвілі. Перспективи лібералізації ринку електроенергії в Грузії</i>	<i>87</i>
<i>Y. Zaika, N.Chernikov. Transformational challenges for social entrepreneurship during hostilities</i>	<i>93</i>
<i>Заїка Ю. А., Черніков М. О. Трансформаційні виклики для соціального підприємництва під час воєнних дій.</i>	<i>93</i>
<i>M. Mavrina. Analysis of the state of Ukraine's economy during the war period.</i>	<i>99</i>
<i>Мавріна М.І. Аналіз стану економіки України у воєнний період.....</i>	<i>99</i>
<i>L. Kapranova, Creativity of Thinking as a Guarantee for Making Unconventional Business Decisions.....</i>	<i>106</i>
<i>Капранова Л.Г. Креативність мислення як запорука прийняття нестандартних бізнес – рішень</i>	<i>106</i>

Підписано до друку 30.05.2023 року Формат 60х90/8. Папір типографський.
Офсетний друк. Умовн. друк. арк. 5,66 Тираж 100 прим. Замовлення № 131

Видавництво ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет» Адреса
редакції збірника: ДВНЗ «ПДТУ», вул. Гоголя, 29, ауд. 314; м.Дніпро; 49000, Україна
Address: PSTU, St. Gogolya, 29, aud. 314; city of Dnipro; 49000, Ukraine